

TEORIJA in PRAKSA

iz vsebine:

- **BOJAN ŠTIH:** Opomba
- **VINKO TRČEK:** Korenine usodne odločitve
- **UMBERTO CERRONI:** Nova partija za novo državo
- **OKROGLA MIZA:** Popravki ali preosnova političnega sistema!
- **ZDRAYKO MLINAR:** Koncentracija in disperzija politične moči
- **ŽIVKO PREGL:** Prava družbena teža študentskega gibanja

OKTOBER **10**
68

revija
za
družbena
vprašanja

TEORIJA
in
PRAKSA

IZDAJA VISOKA SOLA
ZA POLITICNE VEDE V LJUBLJANI

UREJUJE UREDNISKI ODBOR:

Vlado Benko, Vlado Beznik, Adolf
Bibič, France Hočevar, Dragana Krai-
gher, Stane Kranjc, Boris Majer, Lev
Modic, Mitja Ribičič, Zdenko Roter,
Rino Simoneti, Lojze Skok, Majda
Strobl, Mitja Švab, Zvonimir Tanko,
Ivo Tavčar, Boris Ziherl

GLAVNI UREDNIK

STANE KRANJC

ODGOVORNI UREDNIK

ZDENKO ROTER

SEKRETARIAT UREDNISTVA

Vlado Benko, Adolf Bibič, Albin
Mahkovec, Zdenko Roter, Ruža Tekav-
ec, Vinko Trinkaus

OBLIKOVALEC

Jure Cihlač

LEKTORJA

Mojca Močnik in Jože Snoj

UREDNIŠTVO

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 311-039
in 311-377

UPRAVA

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 311-377
int. 232

NAROČNINA

Letna naročnina za zasebnike 30 din,
polletna 15 din, posamezen izvod 3 din,
za organizacije letna naročnina 40 din,
posamezen izvod 4 din. Za tujino dvoj-
na cena. Cena dvojne številke za
nenaročnike je 6 din.

TEKOČI RACUN

501-3-386/2, Visoka šola za politične
vede — za revijo »Teorija in praksa«

ROKOPISE

sprejema uredništvo do 20. v mesecu.
Maksimalni obseg uvodniških člankov
je do 10 novinarskih strani, za članke,
razprave, eseje do 20 strani, za po-
glede, glose, komentarje do 10 strani,
za prispevke v rubriki »Brez ovin-
kov« do 5 strani; rokopisov ne vra-
čamo.

TISKA

CGP »Delo«, Ljubljana, Titova 35

letnik V 1968 št. 10

vsebina

	BOJAN STIH: Opomba	1351
	VINKO TRČEK: Korenine usodne odločitve	1353
	HRISTO ANDONOV-POLJANSKI: »Sanstefanska Bolgarija« in makedonski narod	1346
	UMBERTO CERRONI: Nova partija za novo državo	1367
VPRASANJA POLITIČNEGA SISTEMA:	Popravki ali preosnova političnega sistema?	1375
KOMUNISTI IN NAS CAS:	ALEKSANDER KUTOŠ: Delovni kmetje in komunistično gibanje	1408
	ZVONE DRAGAN: Od pobude do uresničitve	1417
POGLEDI GLOSE KOMENTARJI:	SLAVKO PODMENIK: Idejnost pouka in vzgoje	1423
	TONE LADAVA: Davčna politika do višinskih kmetij	1456
SOCIALIZEM IN DEMOKRACIJA:	ZDRAVKO MLINAR: Koncentracija in disperzija politične moči	1444
STUDENTJE IN POLITIKA:	MARJAN HORVAT: Študentsko gibanje — politično gibanje	1455
	STANE MOZINA: Delavci in študentje ter spremembe v družbi	1457
	ZIVKO PREGI: Prava družbena teža študentskega gibanja	1460
MEDNARODNI ODNOSI:	STANE PAVLIČ: Konvertibilno področje in naše gospodarstvo	1465
BREZ OVINKOV:	Z. R.: Patriotska kultura in kultura patriotizma	1477
	O. R.: Napetost in odvisnost	1479
	V. T.: Kmetje in predsodki	1482
PRIKAZI RECENZIJE:	ANDREJ KIRN: Marx in revolucija	1486
	VANJA SUTLIČ: Bistvo in sodobnost (Tine Hribar)	1491
	ADAM SARAPATA: Osnove sociologije dela (Marjan Tavčar)	1495
	Beleške o tujih revijah	1499
	BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV	1501

CONTENTS

BOJAN STIH: A Note	1351
VINKO TRCEK: The Roots of the Fatal Decision	1333
HRISTO ANDONOV-POLJANSKI: »Sanstefan's Bulgaria« and Macedonian Nation	1346
UMBERTO CERRONI: A New Party for a New State	1367

PROBLEMS OF POLITICAL SYSTEM:

Amendments or a Reconstruction of a Political System?	1375
---	------

THE COMMUNISTS AND OUR TIME:

ALEKSANDER KUTOS: Working Farmers and the Communist Movement	1408
ZVONE DRAGAN: From Initiative to Realization	1417

GLOSSES, VIEWS, COMMENTS:

SLAVKO PODMENIK: Ideological Elements in Teaching and Education	1425
TONE LADAVA: Policy of Taxing regarding Farmers in Highlands	1436

SOCIALISM AND DEMOCRACY:

ZDRAYKO MLINAR: Concentration and Dispersion of Political Power	1444
---	------

STUDENTS AND POLITICS:

MARJAN HORVAT: Student Movement — a Political Movement	1455
STANE MOZINA: Workers and Students and Social Changes	1457
ZIVKO PREGI: The Real Social Weight of the Student Movement	1460

INTERNATIONAL RELATIONS:

STANE PAVLIC: Convertible Area and Our Economy	1465
--	------

STRAIGHT AWAY:

Z. R.: Patriotic Culture or the Culture of Patriotism	1477
O. R.: Tension and Dependence	1479
V. T.: Farmers and Prejudices	1482

REVIEWS, NOTES:

ANDREJ KIRN: Marx and Revolution	1486
VANJA SUTLIC: Essence and Contemporaneusness	1461

Notes on Foreign Reviews	1499
--------------------------	------

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES	1501
------------------------------------	------

СОДЕРЖАНИЕ

БОЯН ШТИХ: Примечание	1331
ВИНКО ТРЧЕК: Корни рокового решения	1333
ХРИСТО АНДОНОВ-ПОЛЯНСКИ: »Сан-стефанская Болгария« и македонский народ	1346
УМБЕРТО ЧЕРРОНИ: Новая партия для нового государства	1367

ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:

Поправки к политической системе или же её преобразование?	1375
---	------

КОММУНИСТЫ И НАШЕ ВРЕМЯ:

АЛЕКСАНДР КУТОШ: Трудовое крестьянство и коммунистическое движение	1408
ЗВОНЕ ДРАГАН: От инициативы к осуществлению	1417

ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:

СЛАВКО ПОДМЕНИК: Идеичность преподавания и воспитания	1423
ТОНЕ ЛАДАВА: Политика налогообложения хуторов в горных местностях	1436

СОЦИАЛИЗМ И ДЕМОКРАТИЯ:

ЗДРАВКО МЛИНАР: Сосредотачивание и дисперсия политической мощи	1444
--	------

СТУДЕНТЫ И ПОЛИТИКА:

МАРЬЯН ХОРВАТ: Студентское движение — движение политическое	1455
СТАНЕ МОЖИНА: Рабочие и студенты и изменения в обществе	1457
ЖИВКО ПРЕГА: Действительный общественный вес студентского движения	1460

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:

СТАНЕ ПАВЛИЧ: Страны конвертибельной валюты и наше хозяйство	1465
--	------

БЕЗ ОБИНЯКОВ:

З. Р.: Патриотическая культура и культура патриотизма	1477
О. Р.: Натянутость и зависимое положение	1479
В. Т.: Крестьянство и пред-рассудки	1482

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

АНДРЕЙ КИРН: Маркс и революция	1486
ВАНЯ СУТЛИЧ: Бытие и современность (Тине Хрибар)	1491

По страницам иностранных журналов	1499
-----------------------------------	------

БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ	1501
----------------------------	------

OPOMBA

Avugst 1968 nedvomno odpira mnogotere izredno zapletene probleme v sodobnem političnem in družbenem življenju, zlasti v območju tistega demokratičnega in plebejskega gibanja, ki si nadeva ime in program socialistične preosnove družbe. Ko se danes razmišljujoči človek ukvarja s sodobnimi političnimi in družbenimi problemi, se mora prav gotovo zavedati, da je tako rekoč brez moči in brez vpliva. Še več, namesto javne politike, tako v notranjih kakor tudi v zunanjih političnih odnosih, se je popolnoma uveljavila tajna diplomacija in mehanika urejevanja družbenih procesov in meddržavnih odnosov, kar je seveda z vso težo odzelo človeku moč vpliva in odločitve. Zdi se, da je to najbolj grenka izkušnja, ki jo moramo vzeti na znanje v našem času. Vizija in upanja socialno-političnih sprememb se morajo soočiti z državnimi in vojaškimi sistemi, katerih moč neizmerno prekaša tehtnost misli in iskanj.

Zdaj pa seveda nastane vprašanje, ali je zaradi tega treba opustiti prizadevanje, da bi se politični in družbeni odnosi spremenili in da bi se nasilje umaknilo raziskavi in mirnemu reševanju vsega, kar se giblje v zapletenih družbenih protislovjih? Nedvomno je res, da sta danes človeštvu potrebni kot kruh in voda temeljita duhovna in moralna preosnova in da je treba zagotoviti človeškemu duhu in misli značaj svobodnega izpovedovanja in iskanja. To seveda pomeni, da se moramo osvoboditi pritiska rutinske državne politike in vrniti socializmu značaj ljudskega gibanja. Nič manj pa seveda ni jasno, da je usodna idejna pomota enačiti problem socialistične družbene preosnove s sistemskimi in strukturalnimi problemi oblasti in oblastništva.

Sodobna družbena in politična kriza, ki danes v temeljih pretresa človeški kolektiv tako na vzhodu kakor na zahodu, nas opozarja, da bo treba z veliko potrpežljivostjo, duhovno občutljivostjo in politično pametjo iskati ustrezno pot za reševanje socialnih, političnih in gospodarskih problemov zunaj sedanjih togih formalnih organizacijskih struktur in pri tem upoštevati izkušnje vsakega naroda posebej, še zlasti izkušnje njegovih revolucionarnih in demokratičnih tradicij. Sodobna politična, socialna in nacionalna gibanja (svetovno študentsko gibanje, odpor proti birokratski degeneraciji, narodnoosvobodilno gibanje, boj za samoodločbe, boj za enakopravnost ras, boj zaostalih in nerazvitih itd.), ki pretresajo tako rekoč ves svet, opozarjajo, da so ta gibanja nastala največkrat zunaj

ustaljenih, tako vladajočih kakor tudi opozicijskih političnih organizacij in struktur. Še več, ta gibanja niso usmerjena samo proti izkustvenim osnovam sedanjih družbenih organizmov, marveč so se znašla v ostrem spopadu tudi s tistimi silami, ki si poskušajo monopolno pridobiti ali obdržati značaj rešnika in vodnika iz socialno-politične zmede sodobnega sveta.

Kaj vse to pomeni in kaj iz tega sledi? Zdi se, da tako imenovani napredni politični organizmi, ki so v svojih togih oblikah podedovani rezultat devetnajstega stoletja, postajajo vse bolj in bolj neustrezni in utesnjujoči za ljudska gibanja v sedanjih političnih, socialnih, gospodarskih in duhovnih razmerah. Socialistično gibanje mora slediti gospodarskemu, civilizacijskemu, tehničnemu in duhovnemu razvoju človeštva, če ne želi vtakniti novega sveta v stare kalupe. V vojaških posegih zoper samoodločbo posameznih narodov ne smemo videti zgolj delovanja blokovskih mehanizmov, marveč moramo predvsem videti v tem pojavu neustreznost tistih političnih organizacijskih struktur, ki so bile še sposobne izvesti Oktober sedemnajstega leta, niso pa več danes sposobne ustvarjalno slediti novim političnim in socialnim tokovom in spremembam. Prej ko slej bomo morali spoznati tale prvi pogoj: socialistična preosnova družbe je lahko uspešna le tedaj, če bo v resnici dedič duhovnih in revolucionarnih tradicij evropske kulture, njenega duha in njene civilizacije in če bo v svojih idejnih zasnovah upoštevala nove odnose, nove izkušnje in nova stanja. Kolikor bolj bo socializem težil k temu, da se istoveti z državno-pravno organizacijo, toliko manj bo resnično ljudsko in demokratično gibanje. Če upoštevamo zakone zgodovinskega razvoja, potem je socializem predvsem gibanje in ne vojaška organizacija, je težnja k demokratizaciji medčloveških odnosov in poskus duhovne in socialne osvoboditve človeka. Če pa se bodo te ali one »socialistične« preosnove zapirale v okviru shematične državne organizacije, ne bodo obsojene samo na neuspeh, marveč bodo prisiljene uporabiti silo kot argument prepričevanja in razreševanja družbenih dilem. Najbrž je to največji pouk, ki nam ga daje češkoslovaški avgust 1968. leta. In tudi ne bi bilo odveč, če bi se ob tej priložnosti spomnili vseh tistih kritičnih analiz, v katerih je bilo povedano, da socializma ni mogoče nadomestiti z državno organizacijo. Navsezadnje je res, da je Rosa Luxemburg že leta 1918 poskušala odpreti in načeti te in podobne probleme.

In še nekaj pro domo: naš poizkus konstituiranja socialistične družbe, v katerem je bistven poudarek na ločitvi od shematične državne organizacije, ni politična taktika. Je prizadevanje, da se vrne socializmu značaj ljudskega gibanja.

BOJAN ŠTIH

Korenine usodne odločitve

Ob dogodkih na Češkoslovaškem

Prvega primera v zgodovini, ko so socialistične dežele uporabile tanke, da bi vsilile drugi socialistični deželi takšno notranjo in zunanjo politiko, ki naj bi ustrezala njihovim interesom, ne moremo v celoti pojasniti le z raziskovanjem navzkrižja državnih interesov in strateških razlogov blokovskih nasprotij. Češkoslovaška ni doživela take usode le zato, ker je majhna dežela in ker leži na strateško bolj ali manj pomembnem ozemlju. Večja vojaška in gospodarska moč Sovjetske zveze nam lahko pojasni samo to, zakaj je sedanje vodstvo pripravljeno danes več tvegati, kot je tvegala Stalin, medtem ko moramo globlje razlage za sedanje dogodke odkrivati v notranjih družbenih procesih, ki so pripeljali do spremenjenega političnega razmerja sil znotraj posameznih dežel.

V dvanajstih letih, ki nas ločijo od XX. kongresa Komunistične partije Sovjetske zveze, so se namreč v komunističnem gibanju močno okrepile demokratične sile in prepričljivo uveljavile ideje enakopravnosti in nevmešavanja v notranje zadeve partij in socialističnih dežel.

Samo tri mesece pred tragičnim avgustom je M. H. Suslov, sekretar centralnega komiteja KP SZ, govoril o »zgodovinskem izročilu«¹ tvorcev marksizma. Po njegovih besedah bi morali temeljiti odnosi med partijami na načelih »popolne demokracije, enakopravnosti in spoštovanja stališč drugih«. Pri tem je dodal, da so že utemeljitelji znanstvenega socializma »opozarjali na nevarnost maličenja načela internacionalizma in poskuse vsiljevanja svojih stališč drugim partijam«¹.

1. M. Suslov: Karl Marks — genialni učitelj i vožd rabočego klasa, »Pravda«, 6. maja 1968, str. 3.

Ne moremo vedeti, ali je imel sekretar sovjetske partije, ko je govoril o pomenu, ki ga imajo še danes sto let stara spoznanja, v mislih dileme, o katerih so prav tiste dni tekle razprave v vodstvih sovjetske partije in drugih njenih partnerjev.

Dejanja, ki so sledila, so bila v popolnem nasprotju z njegovimi besedami in v nasprotju s samo idejo, demokratičnimi tradicijami in pridobitvami po XX. kongresu Komunistične partije Sovjetske zveze. Vojaški intervenciji pa sledi tudi ideološka eskalacija, ki je pa ne moremo ovrednotiti drugače kot pravo eksplozijo neostalinističnih idej in pogledov na odnose med socialističnimi deželami in komunističnimi partijami.

V tisku peterice so med drugim začeli braniti tudi nove teze o internacionalizmu. Po njihovem je proletarski internacionalizem dobil »novo vsebino, nove ideje in načela«. Poglavitni namen neštetič člankov o novem internacionalizmu ni le opravičiti vdor tujih čet na Češkoslovaško proti volji ljudstva, vlade in partije. Tragično napako, ki jo težko primerjamo z razpustom poljske komunistične partije leta 1938 in celo z napadom Informbiroja na Jugoslavijo, hočejo povzdigniti na raven splošno veljavnega pravila. Tako si prisvajajo pravico, da bi v imenu »internacionalnega dolga« varovali »svetovni socialistični sistem« in z vsemi sredstvi, všteti vojaško silo, intervenirali v vsaki socialistični deželi, kjer po njihovi presoji s socializmom »nekaž ni v redu«.

Če pogledamo njihova merila in izhodišča v ocenjevanju, kaj je in kaj ni socialistično, potem vidimo, da ne branijo resničnih interesov socializma in napredka, temveč želijo s silo ohraniti pri življenju zgodovinsko presežene in stare oblike političnih odnosov. Njihov pritisk je naperjen zoper ustvarjalne poskuse odkriti strukturalno nove rešitve za sodobne probleme razvoja proizvodjalnih sil in družbenopolitičnih odnosov v razvitejših deželah socializma.

Vojaška intervencija na Češkoslovaškem, razširjanje in stopnjevanje različnih oblik pritiska v celotnem komunističnem gibanju ter razvijanje neostalinističnih teorij — vse to niso naključja. Vsi ti dogodki so sestavni del in le nova stopnja globljega in dolgotrajnega političnega procesa v komunističnem gibanju. V zadnjih letih so politične in idejne razlike v svetovnem komunističnem gibanju naraščale. Predstave o ciljih, o socializmu, sredstvih boja za družbeni napredek in pogledi na načela in oblike mednarodnega povezovanja komunističnih partij in drugih socialističnih naprednih sil so postale vse bolj različne. Na Kitajskem so maoistične sile v kulturni revoluciji s silo armade in rdeče garde vsilile partiji svojo vizijo socializma, ki je še bolj povečala jež, ki je nastal

v sovjetsko-kitajskem sporu. Kubanska partija je prav tako prišla v spor zaradi svojih stališč do revolucije v Latinski Ameriki tako s Kitajsko kot tudi s številnimi drugimi partijami. Vodstvo KP Indonezije je pripeljalo zaradi napačne ocene položaja v deželi svojo partijo do poraza.

Na drugi strani razvrščanja sil v komunističnem gibanju pa je prav v tem času prišlo do evolucije v nasprotni smeri. V Jugoslaviji so na IV. plenumu CK ZKJ obračunali z birokratskimi silami, gospodarska in družbena reforma ter reorganizacija zveze komunistov pa omogočajo nadaljnjo krepitev sil demokratičnega socializma in samoupravljanja. Tudi v nekaterih partijah zahodne Evrope, npr. v Italiji, Švedski, Franciji itd., je prišlo do novih pobud, da bi partije poiskale ustvarjalno sintezo med socializmom in demokracijo. Prodor naprednih sil na Češkoslovaškem je bil nov element, ki je močno vznemiril zlasti konservativne sile v vodstvih partij Poljske, Vzhodne Nemčije, Sovjetske zveze in Bolgarije.

Zaradi ogroženosti interesov birokratskih sil in njihove nesposobnosti, da bi dojele pravo bistvo problemov boja za socializem v novih razmerah, se zde v očeh mnogih konservativnih politikov, publicistov in znanstvenikov vsa nova iskanja in vse težave, ki jih spremljajo, le manifestacije revizionizma, nacionalizma in ideološke diverzije imperializma.

Nova znamenja naraščajočega pritiska konservativnih sil smo že zasledili ob pripravah na — zdaj odloženo — svetovno konferenco komunističnih partij. V tisku smo lahko prebirali članke, v katerih so se nekateri voditelji partij, znanstveniki in publicisti zavzemali za takšno idejno in akcijsko enotnost komunističnih partij, ki bi pomenila korak nazaj od pridobitev XX. kongresa KP Sovjetske zveze. V imenu krepitve enotnosti partij v boju proti imperializmu so konservativne sile hotele zaustaviti tudi nova napredna iskanja v številnih komunističnih gibanjih.

Zato so v govorih in člankih zlasti ostro napadali koncepcije o novi družbeni vlogi komunističnih partij, o demokratiizaciji in nacionalni samostojnosti. Vztrajali so pri trditvi, da sta ohranjanje tradicionalne družbene vloge komunističnih partij in njihova pripadnost socialističnemu taboru pglavitna pogoja za uspešno napredovanje k socializmu in boju proti imperializmu. V teh političnih dogajanjih je odigral pomembno vlogo M. A. Suslov, ki je imel tudi na posvetovalnem sestanku v Budimpešti, v imenu sovjetske delegacije, glavni referat. Analiza njegovih in drugih objavljenih govorov in člankov pa nam pokaže, da tudi konservativne sile niso povsem enotne tako glede ciljev kot tudi glede sredstev, ki naj bi jih uporabile pri »krepitvi enotnosti komunističnega gibanja«.

V zadnjih letih, ko so v vzhodnoevropskih deželah začeli postopno izvajati gospodarske reforme, so se močno okrepile težnje, da ne bi samo izboljševali stari gospodarski sistem, temveč da bi globoko posegli v njegove temelje in odločneje zamenjavali administrativno-etatistične odnose z ekonomskimi odnosi. Takšen razvoj na gospodarskem področju pa je spodbudil razprave in pritiske tudi o drugih nerešenih ali neustrezno rešenih vprašanjih družbenih odnosov in družbenega sistema ter tudi vprašanje mednacionalnih odnosov. Neenakomeren razvoj teh procesov v posameznih državah pa je še bolj povečal občutljivost in občutek ogroženosti pri konservativnih silah. Različni mednarodni in tudi notranji razlogi, ki niso enaki za vse dežele peterice, so pripeljali v zadnjih letih do krepitve konservativnih sil in do njihovega prevladujočega vpliva v vodstvih teh partij in držav.

Ne vemo natanko, kako globoke so korenine in kako široko je politično zaledje sedanjega prodora konservativnih sil. Zato tudi ne moremo predvidevati, kdaj se bodo uveljavile sile, ki bodo sposobne obnoviti in nadaljevati politično smer XX. kongresa Komunistične partije Sovjetske zveze. Za zdaj niti ne moremo trditi, da je že bil storjen zadnji korak ali zadnje dejanje v stopnjevanju pritiska konservativnih sil.

Toda jasno je, da je vsaka politika vračanja nazaj v tako globokem nasprotju z zgodovinsko nujnostjo progresivnih sprememb v administrativno-etatističnih sistemih in z željami narodov po enakopravnosti, da ji zgodovina ne more odmeriti dolge življenjske dobe.

Že dve desetletji, od našega spora z Informbirojem, pretresajo komunistično gibanje nenehni in izredno ostri politični in idejni spori. V tem času so se sile razvrščale po različnih ločnicah, v imenu različnih ciljev in zaradi različnih interesov. Tudi v posameznih partijah in socialističnih deželah so potekali procesi z neenakomerno dinamiko in ob spletu številnih notranjih in zunanjih dejavnikov.

Toda vseeno lahko ugotovimo, da je v prvem obdobju po XX. kongresu Komunistične partije Sovjetske zveze prevladovalo politično ozračje, ki je bilo ugodno za uveljavljanje ustvarjalnih naprednih sil. Kaj kmalu se politično, idejno in organizacijsko oblikuje žarišče odpora proti tej politični smeri v kitajski komunistični partiji. Z leti pa so vse bolj, počasi in počasi, uresničevali nekatere cilje XX. kongresa Komunistične partije Sovjetske zveze tudi v večini evropskih

socialističnih dežel. Tako je P. Togliatti v svoji znameniti »jaltski promemoriji« leta 1964 zapisal:

»Problem, kateremu posvečajo največjo pozornost, kar zadeva Sovjetsko zvezo in druge socialistične države, je zdaj zlasti, kako se premaguje režim omejevanja in zatiranja demokratskih in osebnih svoboščin, ki ga je uvedel Stalin. Glede tega ne kažejo vse socialistične države enake podobe. *Splošni vtis je, da je razvoj počasen in da se upirajo vrnitvi h leninским normam, ki so v partiji in zunaj nje zagotavljale široko svobodo izražanja in debate o kulturi, umetnosti prav tako pa tudi na političnem področju* (podčrtal V. T.). To počasnost in odpor težko pojasnimo, zlasti če upoštevamo dane razmere, ko ni več kapitalistične obkrožitve in ko je ekonomska graditev dosegla veličastne uspehe. Mi zmeraj izhajamo iz ideje, da je socializem režim, v katerem imajo delavci najširšo svobodo, kjer oni de facto organizirano sodelujejo pri vodenju celotnega družbenega življenja.«²

Vzroke za stagnacijo, ki jo ugotavlja P. Togliatti, moramo iskati tako v družbenem razmerju sil kot v stopnji teoretične zavesti v posameznih socialističnih deželah. Iz obeh razlogov pa je proces destalinizacije potekal le v okvirih odpravljanja grobih deformacij in nesmislov obstoječega družbenoekonomskega in političnega sistema. Vse številne reforme in reorganizacije so bile v bistvu le različice istega zgodovinskega modela. Zato niso mogle koreniteje in trajneje razrešiti temeljnih problemov v gospodarstvu in tudi ne zagotoviti stabilnega razvoja politične demokracije.

Zgodovinska, politična in spoznavna omejenost XX. kongresa Komunistične partije Sovjetske zveze se je najbolj nazorno pokazala pri njenih teoretičnih osnovah kritike stalinizma. Ni segla dlje od tega, da se je zgražala nad zunanjimi manifestacijami stalinizma, nikakor pa ni razkrila globljih družbenih vzrokov z njegov nastanek. Njena temeljna ugotovitev je bila, da je bil Stalin le »tumor na zdravem telesu«. Kritika »kulta osebnosti« ni nikdar bistveno preseгла te točke. Pred XXIII. kongresom KP SZ pa so celo ostro napadli vse tiste, ki so ta pojem vsaj toliko razširili, da so govorili o »obdobju kulta osebnosti«.

Zaradi teh nedoslednosti je politična smer XX. kongresa Komunistične partije Sovjetske zveze nosila v sebi globoko protislovje. S svojimi demokratičnimi pobudami je spremenila politično ozračje in ustvarila nova izhodišča za družbeni napredek. Ugodno je vplivala tudi na razvoj materialnih pro-

² P. Togliatti: O problemih mednarodnega delavskega gibanja in enotnosti »Delo«, 9. septembra 1964, str. 4.

izvajalnih sil, na spreminjanje socialne strukture družbe, na razvoj znanosti in kulture.³

Hkrati pa so uspehi te politike postajali tudi nov vir notranjih družbenih napetosti. Ukrepi vlad in partij so dajali le enostransko ugodne rezultate. Pod pritiski takih težav pa je prišlo tudi do obnavljanja subjektivističnih metod pri političnih in gospodarskih odločitvah in do okrepitve teženj, da bi nove probleme reševali s pomočjo starih, »zanesljivih« in »preizkušenih metod«.

Temeljne dileme tega obdobja nam odkriva tudi razvoj dogodkov v Sovjetski zvezi.

V letih 1963 in 1964 je precej političnih in gospodarskih voditeljev zajel nemir in občutek negotovosti. Administrativni ukrepi in subjektivne odločitve tako v notranji kot zunanji politiki so postajali vir nezadovoljstva in so pripravljali tla za politično akcijo, ki je pripeljala v oktobru 1964 do zamenjave v vodstvu Komunistične partije Sovjetske zveze.

Kritika N. S. Hruščova pa je prihajala iz različnih izhodišč. Nezadovoljstvo z njegovo nemirno naravo in njegovimi naglimi in ne vedno dovolj pretehtanimi odločitvami se je prepletalo tudi s kritiko demokratičnih prvin njegove politike. Na XXIII. kongresu KP SZ so razveljavili sklep o obvezni rotaciji v vodstvih komunistične partije. Pobude za spremembe političnega sistema zamirajo. Ob petdeseti obletnici oktobrske revolucije lansko jesen je L. I. Brežnjev govoril, da je njihov sistem zvez z množicami »pokazal svoje nesporne vrline« v polstoletni preizkušnji. Tudi delo ustavne komisije, ki naj bi pripravila spremembo ustave, so zavlačevali. Skratka ugotovimo lahko, da so ideje XXII. kongresa KP ZS »o vse-ljudski državi« in »družbenem samoupravljanju« popolnoma utesnili le v propagandne okvire.

Odstavitev N. S. Hruščova pa je omogočila, da so dobile v vodstvu večji vpliv tudi tiste sile, ki so se zavzemale za ko-

³ V Sovjetski zvezi so npr. v sedmih letih od 1959 do 1965 skoraj podvojili obseg industrijske proizvodnje (84 %) in osnovne proizvodne fonde (92 %). Lahko bi rekli, da so v sedmih letih napravili v gospodarstvu skoraj tolikšen napredek kot prej v 40 letih (brez vojn v 32 letih). Ker je statistična metodologija prilagojena administrativnemu gospodarskemu sistemu, nam ti podatki ne odkrivajo stvarnega gospodarskega položaja in strukturalnega nesorazmerja, problemov kakovosti proizvodov in podobno. Z njimi želimo ponazoriti le osnovno tezo, da je sedanja Sovjetska zveza v mnogočem drugačna, kot je bila ob XX. kongresu Komunistične partije v letu 1956.

Leta 1965 je bilo v Sovjetski zvezi 75,4 % prebivalstva delavcev in nameščenecv, a kmečkega prebivalstva le še 24,6 %. V istem času je 58 % fizičnih delavcev in 31 % kolhoznikov imelo srednješolsko izobrazbo. Število znanstvenih, kulturnih, prosvetnih in drugih intelektualnih delavcev pa je že naraslo na 25,3 milijonov. V času postopnega Stalinovega vzpona (1926) pa je bilo le 2,6 milijona intelektualnih delavcev.

Vsi podatki iz gradiva XXIII. kongresa KP SZ.

renite posege v gospodarskem sistemu. V nasprotju s stagnacijo v razvoju političnega sistema je prišlo v ekonomski sferi po letu 1965 do takih sprememb, ki pomenijo bistven korak naprej od politike XX. kongresa KP SZ. Nova gospodarska reforma je kljub vsem nedoslednostim prinašala bistveno nove elemente v administrativno-etatične odnose v gospodarstvu. Njena najpomembnejša značilnost je, da v večjem obsegu kot je bilo do zdaj, uvaja blagovno denarne odnose.

Sovjetska gospodarska reforma se razlikuje od zamisli, ki so jih želeli uresničiti na Češkoslovaškem; prav tako pa se tudi razlikuje od prejšnjih reform in reorganizacij v Sovjetski zvezi. Toda novi ekonomski odnosi so še vedno utesnjeni v okvire etatičnega gospodarskega in političnega sistema. Ustvarjavci reforme so želeli vpeljati v gospodarstvo načelo »demokratičnega centralizma«: strogo centralizirano vodenje gospodarstva s pomočjo ekonomskih kategorij kot so: cene, dobiček, kredit in premije, ter večjo samostojnost podjetij. Vendar so pravice podjetij še vedno zelo omejene, zato tudi govorijo le o »širšem manevrskem prostoru podjetij«. Nejasno je tudi vprašanje odnosa med vlogo plana in vlogo trga. Zato je še vedno ključno vprašanje, kako daleč naj gre reforma.

Ne glede na trenutne razsežnosti družbenih in gospodarskih posledic reforme le-to že lahko ocenimo kot začetek izredno pomembne zgodovinske preobrazbe socialistične družbe. Ne moremo točno predvideti, kako dolgo bo ta preobrazba trajala. Predvidevamo pa lahko daljše obdobje, za katero bo značilno družbeno neravnotežje. Družbene, politične in idejne posledice, ki bodo nujno spremljale postopno zamenjevanje administrativnih odnosov z ekonomskimi odnosi, bodo vedno znova in znova porajale in krepile družbene težnje, ki bodo želele razvojne procese zavreti ali celo obrniti. Prav tako pa se bodo zakonito krepile tudi sile, ki bodo težile k spremembam.

Materialne proizvodjalne sile razvitih socialističnih dežel so že tako narasle, da ne zadostuje več le »popravljanje« obstoječega gospodarskega sistema. Da bi v celoti izkoristili ogromne potencialne možnosti družbene lastnine, talentov, znanosti in naravnih bogastev, je treba preiti od politike ekstenzivnega razvoja k politiki intenzivnega razvoja gospodarstva in izgraditi tak gospodarski sistem, ki bo najbolj primeren za uresničevanje teh ciljev gospodarske politike.

Kritika neracionalnosti, okornosti in razsipavanja opreme, surovin in delovne sile postaja v sedanjem času eno najbolj pomembnih žarišč družbenega pritiska tako delavskega razreda kot tehnične inteligence in dela partijskih in gospodarskih voditeljev.

Dinamično rast gospodarstva, izpopolnjevanje asortimenta izdelkov in tehnologije je že začel ovirati okoren mehanizem centraliziranega in naturalnega planiranja. Samo nekaj ponazoritev. Pred reformo je urejalo gospodarjenje več kot *tristo trideset tisoč* (!) normativnih aktov in predpisov. Za vsako podjetje so v središču določili 50—60 strogo obveznih planskih kazalcev. Za vsako spremembo v tehnologiji ali v asortimentu proizvodnje je moralo dati soglasje več desetih ustanov. Vsako leto je izšlo več deset tisoč vladnih predpisov o gospodarstvu, ne všteti nešteta navodila in naloge planskih organov, ministrstev, bank in drugih podjetjem nadrejenih ustanov.⁴

Z reformo so po izjavah sovjetskih strokovnjakov zmanjšali obseg teh upravnih poslov za 9/10. Vlada predpisuje le še 3 do 5 strogo obveznih planskih kazalcev. Zdaj so v ta sistem že vključena podjetja, ki dajejo okoli 70 % vse industrijske proizvodnje.

Čeprav ne gre brez gospodarskih težav, je vendarle vse več znakov, ki kažejo, da daje reforma ugodne gospodarske rezultate. Reforma ima čedalje več zagovornikov, a tudi čedalje več nasprotnikov. Sama ideja o blagovno denarnih odnosih je za mnoge prava heretična misel, ki ogroža tradicionalno vlogo socialistične države in vizijo napredovanja h komunizmu. Diferenciacije, ki jih s seboj prinaša reforma, odpirajo vprašanje mednacionalnih odnosov, odnosov med panogami in podjetji ter med posameznimi skupinami zaposlenih.

Prav ti premiki, dileme in hujši konflikti med interesi posameznih delov socialistične družbe spodkopujejo mnoge stare poenostavljene predstave o socializmu in njegovih zakonitosti. Zato se zdi vodilni skupini v sovjetski partiji, da je povsem logična dvosmerna politika: sproščanje ekonomskih zakonitosti v mejah centraliziranega planiranja in istočasna krepitev idejnega monopola partije in dušenje politične demokracije, omejevanje svobode znanosti in umetnosti.

Tako postaja načelo »gospodarska reforma — da, reforma družbeno-političnih odnosov — ne« vir številnih zapletov in politična platforma, ki je ugodna za krepitev konservativnih sil v družbi. Gospodarski, vojaški in znanstveni uspehi ustvarjajo občutek vsestranske moči; kopičenje problemov v družbenih odnosih, na idejnem področju, v literaturi in umetnosti ter naraščajoče razlike med komunističnimi partijami pa vzbujajo ozračje nestrpnosti in agresivnosti.

⁴ A. Birman Reforma: Sovernovanie ili konkurencija?, »Problemy mira i socializma«, 1968, št. 6, str. 28.

Namesto ustvarjalnega iskanja in teoretičnih naporov, da bi laže prebrodili težave prehoda iz manj razvite etatiistične oblike socializma v višjo, zgodovinsko bolj racionalno in bolj demokratično obliko socializma in k vzpostavljanju naravnega družbenega ravnotežja, se konservativna struja zateka k sili oblasti in idejnega monopola.

Sestavni del takšne logike je tudi teorija o »ideološki diverziji imperializma« in »zaostrovanju ideološkega boja med socializmom in imperializmom«. Pravi družbeni smisel te teorije je podoben Stalinovi tezi o zaostrovanju razrednega boja v socializmu. To je polovična resnica, ki ne odkriva pravega bistva. To je nemoč okostenele logike, utesnjene v svoje ozkosrčne interese, da bi dojela novo naravo in nove razsežnosti ter primarni vir družbenih nasprotij. Resnični imperialistični načrti se lahko uresničijo samo tam in toliko, kolikor ustvarjalne socialistične sile ne zmorejo *pravočasno* najti prave poti in pravih sredstev za pereče probleme. Temeljno spoznanje naših dni pa je, da se ne bije boj le ob vprašanju ali kapitalizem ali socializem, temveč je čedalje bolj usodno vprašanje — *kakšen socializem*.

II

Preobrazba družbenih, gospodarskih in političnih struktur v razvitih socialističnih deželah je zelo zapletena naloga. S svojimi posledicami nujno prizadene številne družbene, skupinske in osebne interese. Vse tiste družbene skupine, ki so bile v privilegiranem položaju v obstoječem sistemu, se utegnejo upreti in ovirati te spremembe. Strah pred neznanimi, neshojenimi potmi in inercijami stare družbene zavesti je prav tako ovira na poti k novemu. Razen tega pa dozorevajo notranje gospodarske, politične in idejne možnosti zelo *nenakomerno* v raznih deželah.⁵ Nekaterim deželam objektivno še vedno ustreza politika »izpopolnjevanja« starega sistema in ekstenzivna gospodarska politika.

Ker je najprej prišlo do hitrejšega napredovanja predvsem v majhnih deželah, kot sta npr. Jugoslavija in Češkoslovaška, medtem ko so ti procesi v gospodarsko in vojaško najmočnejši deželi, kakršna je Sovjetska zveza, v zgodovinskem zaostanku, so mednarodni pogoji toliko težji, ker se v tej deželi medsebojno dopolnjujeta občutek ogroženosti konserva-

⁵ Celo med vzhodnoevropskimi deželami so velike razlike tako glede objektivnih kakor tudi subjektivnih pogojev za preobrazbo. Različne so zgodovinske posebnosti, geografski položaj in stopnja gospodarskega razvoja. Po nekaterih ocenah se gibljejo razmerja poprečnega indeksa industrijske proizvodnje na prebivalca okoli 1 : 8.

tivnih sil in občutek ogroženosti interesov Sovjetske zveze kot velesile.

Najbolj očitni gospodarski in politični znaki, da se je stari etatistično-birokratski sistem zgodovinsko preživel, so se že več let kazali na Češkoslovaškem. Ta sistem ni mogel več zagotavljati ne gospodarske učinkovitosti ne razširjanja demokratičnih svoboščin in ne nacionalne enakopravnosti med Čehi in Slovaki.

Do prvega koraka v razreševanju institucionalne krize je prišlo po velikih gospodarskih težavah v letu 1963. Centralni komite Komunistične partije Češkoslovaške je povabil k sodelovanju več sto uglednih znanstvenikov in strokovnjakov. V širokih in kvalificiranih javnih razpravah so nastajali obrisi novega gospodarskega sistema, ki naj bi zamenjal administrativno-centralistični sistem. Predsedstvo centralnega komiteja Komunistične partije Češkoslovaške je v septembru 1964 sprejelo dokument, ki je vseboval predlog temeljnih načel novega sistema. O teh novih načelih so zavzeli stališča tudi na plenumu centralnega komiteja KP Češkoslovaške v januarju 1965. leta.

Začetek gospodarjenja po novem pa ni bil lahek. Kaj kmalu je postalo jasno, da to pot ne gre za običajno reformo. Obe strani, konservativno in progresivno krilo v partiji, sta spoznavali, da ne bo mogoče ostati na pol poti. Vodilna skupina je, podobno kot lahko to opažamo v Sovjetski zvezi, izvajala čedalje močnejši politični in idejni pritisk. Njihova glavna teza je bila, da novi sistem ne more delovati, če družbenoekonomskega razvoja ne bo usmerjal subjektivni dejavnik. J. Hendrych je pisal, da je »center in organizem, ki lahko zagotovi to ključno vlogo«, le komunistična partija.

Ob tem vprašanju se je znašlo vodstvo partije na razpotju. Konservativno krilo je še naprej vztrajalo pri krepitevi stare vloge partije, medtem ko so napredne sile zahtevale, da se mora njena vloga prilagoditi spremembam, ki so se začele v družbi z gospodarsko reformo. V tisku so objavili kritična razmišljanja ekonomistov, pravnikov in piscev, ki so zahtevali takšno preobrazbo političnega sistema, ki bo občutljiv za zapletene interese skupin in posameznikov v industrijsko razviti družbi. Odkritja o krivičnih političnih obsodbah v preteklosti, spopadi s književniki, študenti in nerešeni položaj slovaškega naroda so zaostrovali politično krizo, ki se je začela razreševati z lanskim oktobrskim in letošnjim januarjskim plenumom centralnega komiteja KPČ.

Sklepi tega plenuma so na videz bolj ali manj ostajali v splošnih okvirih političnih norm in politične logike, ki je bila še sprejemljiva za Moskvo. Obtožbe proti staremu vodstvu,

da ni dosledno uresničevalo sklepov XIII. kongresa Komunistične partije Češkoslovaške, obsodba njihovega subjektivizma in osebnega odločanja, kritike zlorab zakonitosti in drugih napak zato niso povzročile večjega in pristranskega angažiranja sovjetskega vodstva.

Burni dogodki, ki so sledili temu plenumu, so se tako naglo vrstili in tako korenito spremenili razmerja sil v deželi, da so bili presenečeni sami voditelji nove politične smeri.

V politični oceni so se pojavile različne družbene sile, različne idejne težnje in različni interesi. Mnoge zamisli so bile nejasne in nedognane. Bili so tudi poskusi oživljanja nesocialističnih sil. To, da je tok demokratizacije prinesel na površje tudi te sile, ni bilo nikdar sporno. Sporno pa je bilo vprašanje, katere družbene in idejne sile določajo osnovno smer političnega razvoja v deželi. Dubček in drugi voditelji so bili prepričani, da ima demokratizacija izrazito socialističen značaj. Njihova ocena, ki jo je na samosvoj način potrdilo tudi vedenje vsega ljudstva ob vojaški intervenciji, pa je bila, da je partija odprla vrata novemu procesu in tudi obnovila svojo resnično vodilno družbeno vlogo.

Če bi površno spremljali propagandni boj, bi lahko dobili vtis, da je bilo osrednje sporno vprašanje: ali grozi Češkoslovaški nevarnost kontrarevolucije (»oborožena«, »tiha«, »polzeča«, in podobne variante). Če pa skrbneje pregledamo pomembnejše članke, jasno vidimo, da so o kontrarevoluciji govorili predvsem kot o *posledici*, ki naj bi nujno sledila napačni desničarski in revizionistični politiki novega vodstva češkoslovaške partije. *Politična ost* in seveda tudi prvi »varnostni ukrepi« ob intervenciji niso bili naperjeni zoper zagovornike protisocialističnih idej, temveč proti Dubčku, Smrkovskemu in drugim. Takoj po obkolitvi letališča so tanki obkolili poslopje centralnega komiteja in vlade.

Prvi članek v »Pravdi« 22. avgusta, v katerem so želeli dokumentirano opravičiti vojaško intervencijo, trdi, da je »prvo in glavno«, kar vznemirja, položaj, v katerem se je znašla Komunistična partija Češkoslovaške. Po mnenju piscev uvodnika so zgodbe o »izboljšanju« socializma prevara, če ni zagotovljena v praksi vodilna vloga partije. To je tako rekoč izvirni greh, kateremu sledijo še vsi drugi: namen korenito spremeniti gospodarski sistem, razširiti ekonomsko demokracijo, vključiti Češkoslovaško v mednarodno delitev dela in podobno.

Vsa dejstva, ki so jih do zdaj objavili na eni ali drugi strani, ter mnenje številnih komunističnih partij pa dokazujejo, da je šele novo vodstvo pripeljalo partijo na čelo političnih dogajanj in ji zagotovilo resnično vodilno vlogo.

Pravi vzrok razlik je namreč drugje. Gre za dve koncepciji uresničevanja vodilne vloge partije in socialistične demokracije.

Na aprilskem plenumu je A. Dubček poudaril, da življenjskih zahtev sodobnega razvoja ni mogoče uresničiti brez vodilne vloge komunistične partije. Toda »komunisti bodo na čelu razvoja in bodo imeli vodilni položaj le toliko, kolikor si ga bodo pridobili v demokratičnih odnosih in ga obdržali z idejnimi političnimi sredstvi.«⁶ Po njegovi oceni češkoslovaški komunisti vse bolj prihajajo do spoznanja, »da družbe nih gibanj ni mogoče preprosto dekretirati«. Partija lahko uresniči svojo vodilno vlogo samo, če se v »vsem opira na interese in izkušnje resnično najširših množic in znanstveno spoznanje njihove realizacije.«⁷

Nov politični sistem naj bi ne pomenil »kopije parlamentarizma«, temveč naj bi se od nje razlikoval predvsem po tem, da »bi prav delovni ljudje imeli odločujočo besedo pri upravljanju družbe.«⁸ Podrobnosti tega sistema še niso bile določene, opredelili so predvsem njegove temeljne cilje. Pred XIV. kongresom Komunistične partije Češkoslovaške so nameravali proučiti vse mednarodne izkušnje in spoznanja, da bi zgradili politični sistem, ki bi naj bil popolnejša sinteza demokracije in socializma v specifičnih češkoslovaških razmerah.

A. Dubček se je zavzel za vizijo ustvarjanja »novega humanizma moderne epohe, takega humanizma, ki ga drugi sistemi kljub svoji tehnični razvitosti ne morejo dati človeštvu.«⁹ Razvoj gospodarstva pa naj bi ne bil sam sebi cilj, temveč sredstvo za popolnejši razvoj človeka, ljudske osebnosti. To bi naj ne bil abstraktni humanizem, temveč humanizem, ki bi bil v skladu s sodobno znanstveno tehnično revolucijo in socialističnimi načeli.

Ne moremo reči, kaj bi dodal in kaj odvezel čas in prinesle praktične izkušnje, vendar ni dvoma, da na Češkoslovaškem pred avgustom ni bila v vzponu kontrarevolucija, temveč so to bile najbolj plemenite in iskrene težnje modernega socializma.

Seveda pa so takšna prizadevanja in razburkano politično življenje na Češkoslovaškem daleč prekoračila »norme dovoljenega in socialističnega«, kot o tem sodijo vsaj v štirih, če že ne v vseh petih znanih državah varšavskega pakta. *S tem, da so se zavzeli za korenito gospodarsko reformo in da so jo razširili v reformo političnega sistema, so postali ogroženi*

⁶ A. Dubček: Referat na plenumu CK KPC, 28. marca in od 1. do 5. aprila, Dokumentacija, Mednarodni radniški pokret, Beograd 1968, št. 1, str. 23.

⁷ Ibidem, str. 7.

⁸ Ibidem, str. 24.

⁹ Ibidem, str. 26.

temelji sedanje politične strategije konservativnih struj v socialističnih deželah.

Lahko razumemo, da so bile nekatere posledice neprijetne za sosede. Vendar vsaka partija mora s svojimi lastnimi močmi *pravočasno* poiskati sredstva za okrepitev naravnega družbenega ravnotežja v svoji deželi. Prav tako je razumljivo, da so imeli sosedge pomisleke do stališč, ki so drugačna od njihovih. Ves čas, odkar obstaja, je socialistično gibanje sredi nenehne idejne polemike. Tudi komunističnemu gibanju je zdaj potrebna bolj kot sploh kdaj. Toda razsodbo, kdo ima prav in kdo narobe, je treba prepustiti življenju in metodam znanstvene kritike.

Nedavna preteklost nas je tolikokrat poučila, da nimamo ne nezmotljivih voditeljev ne nezmotljivih partij, da ne moremo v interesu socializma privoliti v slepe avtoritete. Resnice ni mogoče dokazovati z grobim političnim pritiskom ne s tanki.

V naši dobi, dobi znanstveno-tehnične revolucije, ko postaja znanstveni način mišljenja čedalje bolj sestavni del miselnega sveta milijonov in tudi že dokajšnjega dela delavskega razreda, ni mogoče brez hudih nevarnosti za napredni družbeni razvoj vsiljevati v presojanju družbenih, idejnih in političnih razmer apriorističnega, neracionalnega in skrajno pragmatističnega načina mišljenja.

Gibanja, ki se sklicujejo na teorijo znanstvenega socializma, morajo vsaj v medsebojnih polemikah obnoviti temeljne norme znanstvene kritike in revolucionarnega poštenja.

Žal ne moremo predvideti, kdaj se bo v celotnem komunističnem gibanju znova uresničilo staro revolucionarno izročilo, o katerem je govoril M. A. Suslov v maju letošnjega leta, ko močnejše partije ne bodo vsiljevale svojih stališč drugim. Dokler pa se to ne bo zgodilo — bo pač treba počakati in, če bo treba, tudi z orožjem braniti pravico do iskanja resnice. Ob tem pa skupaj z vsemi številnimi partijami po svetu, ki se že danes zavzemajo za to načelo, iskati pota in sredstva za krepitev sil demokratičnega socializma.

VINKO TRČEK

»Sanstefanska Bolgarija« in makedonski narod

V bolgarskem zgodovinopisju, publicistiki in tisku s poudarjeno intenzivnostjo neznanstveno obravnavajo zgodovino makedonskega naroda, njegov državotvorni razvoj, nacionalno individualnost in samostojnost.

Z vnaprej določenim ciljem in pretenzijo odrekajo obstoj makedonskega naroda, ki je po logiki zgodovinske pravice več kot enkrat dokazal svojo trdoživost in prepričljivo potrdil svoj prihod na zgodovinski oder. Posegajo v njegovo nacionalno osamosvojitvev in uveljavitev, pridobljeno v dolgotrajnem boju za obstoj po zgodovinskih poteh nacionalnega samoosveščanja.

Za zgled naj nam bo devetdesetletnica osvoboditve Bolgarije izpod turškega suženjstva; ta osvoboditev je eden najsvetlejših datumov v zgodovini bolgarskega naroda, z obletnico pa znova analizirajo vprašanja tako imenovane »Sanstefanske Bolgarije« in predstavljajo že preživele težnje in zahteve nasproti naši domovini ter se vmešavajo v integriteto naše jugoslovanske socialistične skupnosti.

Prav ta anahronizem, ta fikcija, ki jo je obsodila objektivna zgodovinska znanost, ter splet zanikavanj makedonske individualnosti sta nas prisilila, da ne ostanemo brezbrizni, temveč da z argumenti zgodovinske resnice dokažemo nevzdržnost in neutemeljenost te preživele teze in tega neznanstvenega obravnavanja in načenjanja zgodovine makedonskega naroda.

Akcija bolgarskega zgodovinopisja ni nič novega, temveč izhaja — z izjemo »dimitrovske dobe« — iz že znanega načina neznanstvenega razlaganja makedonske zgodovine.

Današnje bolgarsko zgodovino je doseglo očitne uspehe v obravnavanju zgodovine bolgarskega naroda, pa tudi v obravnavanju pomembnih vprašanj iz zgodovine drugih balkanskih narodov, s svojo krepko plodovitostjo pa zavzema eno prvih mest v balkanskem zgodovino. Toda spričo obravnavanja mnogih pomembnih vprašanj, ki so v preteklosti povezovala balkanske narode in spričo odvzemanja in prisvajanja zgodovine drugih narodov nadaljuje to zgodovino dediščino buržoazne historiografije.

Povedati moramo, da bolgarsko zgodovino v svojem najnovejšem razvoju v zvezi z najpomembnejšimi vprašanji ni hodilo po določeni črti, temveč je opredeljevalo in uveljavljalo svojo pozicijo glede na ustrezno konstelacijo. Prav pri makedonski zgodovini in v zvezi z medsebojnimi odnosi med bolgarskim in makedonskim narodom v preteklosti je to zgodovino različno načeno in bolj ali manj neznanstveno razlagalo značilne pojave.

V obdobju po osvoboditvi Bolgarije, v tako imenovanem »dimitrovskem obdobju« — od 1944. do 1949. leta — je bolgarsko zgodovino obravnavalo makedonsko zgodovino zelo objektivno in pozitivno. Takrat so kritizirali buržoazno historiografijo, ki je bila zanikala samoniklost makedonskega naroda. Poleg tega so bile tedaj sprejete pomembne odločitve zlasti v zvezi s sklepom plenuma CK Bolgarske komunistične partije 9. avgusta 1946, odločitve, ki zadevajo priznanje nacionalne samoniklosti makedonskega naroda v Pirinski Makedoniji.

Toda po 1948. letu, v obdobju Informbiroja, se je položaj v obravnavanju makedonske zgodovine precej spremenil. Pojavile so se alternativne razlage makedonske preteklosti. In že od 1954. leta naprej se je uveljavil kurz zanikanja samoniklosti makedonskega naroda, v zadnjih letih pa je prišlo do poudarjene intenzivnosti v neznanstvenem razlaganju zgodovine makedonskega naroda.

V teh letih je bil tisk v Bolgariji zelo razvit. V njem je zlasti aktivno sodelovala znanstvena akademija, pa tudi druge ustanove in založniška podjetja, ki so objavljala dela, priročnike ter poljudne publikacije in revije z narodnostno problematiko. Kot rezultat tega so bila objavljena celotna in posamezna dela iz bolgarske zgodovine, dela, v katera je bila vključena tudi makedonska zgodovina. Tako je bila v letih 1954—1955 objavljena celotna zgodovina Bolgarije v dveh zvezkih; 1961—1964 je doživela tudi drugo izdajo v treh zvezkih. Poleg tega sta bili v tem obdobju objavljeni tudi dve

kratki zgodovini Bolgarije, ki sta bili prevedeni tudi v tuje jezike ter posebej objavljeni v New Yorku in Leidenu.

Poleg celotnih pregledov so bila objavljena tudi mnoga dela in študije o vrsti pomembnih vprašanj iz bolgarske in balkanske zgodovine. Izrazito aktivnost so pokazali listi zadevnih institucij, zlasti list »Istoričeski pregled«, v katerem je bila med njegovim dvajsetletnim izhajanjem objavljena vrsta člankov, ki neznanstveno razlagajo makedonsko zgodovino.

Obravnavajoč makedonsko zgodovino poudarja bolgarsko zgodovinopisje več točk. Na prvem mestu se loteva osnovne problematike v zvezi z naselitvijo Slovanov v naših krajih in pa vojaških akcij prabolgarskih kanov v Makedoniji, pri katerih je prišlo do podobnega narodnostnega mešanja na tem področju in v severni Bolgariji.¹ To je povezano tudi z nadaljnjimi vojnimi pohodi in to je vplivalo na oblikovanje določene narodne osnove. Toda zgodovinski procesi pri formiranju nacionalnega jedra bolgarskega naroda nikakor niso mogli biti veljavni tudi za Makedonijo; to zavrača tudi objektivna znanost. Najnovejša dela se izogibajo poročil o številnih makedonskih slovanskih plemenih, ki so imela svojo lastno organizacijo in vladarje, zabeležene tudi v bizantinskih virih. Namenoma ne obravnavajo problema tako imenovanih »makedonskih Sklavinov«, ki so bili v bistvu pomembne samonikle makedonsko slovanske združbe. Prav tako ni podčrtano dejstvo, da so že v tej zgodnji dobi makedonske zgodovine nastopale z osvajalnimi cilji tudi druge balkanske države. Prav v teh medsebojnih spopadih je makedonski narod ohranil svojo samoniklost in svojo narodno individualnost.

V zgodovino Bolgarije in bolgarskega naroda so ne glede na evropsko, jugoslovansko in makedonsko zgodovinsko znanstveno razlago vključeni tudi mnogi drugi pomembni pojavi v razvoju makedonskega naroda, povezani zlasti s širjenjem slovanske prosvete bratov Cirila in Metoda, raznovrstno dejavnostjo Klimenta Ohridskega, širjenjem bogomilstva, etapnim razvojem makedonske države v času Samuela in po njem ter samoniklimi pojavi v času razvitega fevdalizma v turški dobi. Kot dejstvo so vzeta formalna narodnostna osipanja, kakršna so obstajala tudi pri drugih zgodovinskih skupnostih v Evropi, zlasti v zgodovini Fincev, Slovakov in Slovencev, pa tudi pri drugih narodih.

Bolgarsko zgodovinopisje in literarna zgodovina posvečata posebno pozornost preporodu, pri tem pa popolnoma razveljavljata specifične pojave v razvoju makedonskega preporoda. Razen tega prezirata skupni boj bolgarske in ma-

1. L. M. Voinov, Към въпроса за българската народност в Македония, Istoričeski pregled (Sofija) 5 (1966), 62.

kedonske buržoazije proti helenizmu za ohranitev slovanske samostojnosti. Popolnoma površno se dotikata specifičnega pojava makedonizma, boja za makedonski jezik, oblikovanja makedonske nacionalne zavesti ter osamosvojitve makedonskega meščanstva kot političnega dejavnika v boju za svoje politične in cerkveno-prosvetne pravice. Pri tem ne poudarjata prispevka mnogih makedonskih meščanskih javnih delavcev v osvobodilnem boju balkanskih narodov v času srbske in grške revolucije ter revolucionarnih gibanj in akcij v sami Bolgariji v 60-tih in 70-tih letih prejšnjega stoletja. Toda prav v teh skupnih bojih so nastajali ne le revolucionarna razpoloženja, temveč tudi skupni interesi za nove načine in poti bratskega združevanja v osvobodilnem boju.

II

Posebno pozornost pri obdelavi bolgarske in balkanske zgodovine posveča bolgarsko zgodovinopisje rusko-turški osvobodilni vojni v letih 1877—1878 in sklenitvi sanstefanske mirovne pogodbe 3. marca 1878. leta. Pomen tega dogodka so aktualizirali pri proslavah obletnic pogodbe. Ob teh priložnostih so izdajali posebne publikacije, zbornike in drugo.

Pri interpretaciji te pogodbe bolgarsko zgodovinopisje ni vselej izhajalo iz načelnih vidikov in objektivnih načel. Namesto da bi sprejelo marksistične razlage glede ozadja te pogodbe, razlage, ki jih je tako suvereno in znanstveno podal veliki proletarski vodja in ustanovitelj bolgarskega delavskega gibanja Dimitar Blagojev, predstavlja v novi obliki stališča bolgarskega buržoaznega zgodovinopisja, s tem pa tudi bolgarske buržoazne politike.

Tako meni, da je »sanstefanska pogodba v precejšnji meri rešila narodnostno vprašanje na Balkanu« in razglša dilemo, da bi bila z uveljavitvijo tega dogovora zgodovina Balkana popolnoma drugačna.² Prezira dejstvo, da dogodkov ni mogoče predvidevati hipotetično, na drugi strani pa izgublja izpred oči postavko, da »temelji marksizem na dejstvih, ne pa na možnostih«, kot je rekel V. I. Lenin.

Sanstefansko mirovno pogodbo interpretirajo ne samo tako, kot da je »rešila celotni balkanski problem«³ in kot da »je ustrezala narodnostnim interesom vseh balkanskih narodov«,⁴ temveč tudi tako kot da je »zasnovana na entograf-

2. Istorija na Vьlgarija, T. I. Sofija 1954, 500; K. Vasilev, Borьba bolgarskogo naroda protiv rešenii Berlinskogo kongressa 1878 goda, Voprosy Istorii (Moskva) 8 (1955), 119.

3. I. Panaiotov, Iz diplomatičeskata istorija na SanStefanskija dogovor, Istoričeski pregled 5 (1966), 48—49.

4. Kratka istorija na Vьlgarija, Sofija 1958, 179.

skih mejah bolgarskega naroda tistega časa, mejah, ki so jih priznale vse države.⁵

Te postavke razgrinjajo brez znanstvenega lotevanja. Niso izvedene iz konteksta bistva sanstefanske mirovne pogodbe, pa tudi ozadje in značaj le-te nista določena. Po drugi strani pa dajejo temu problemu politični prizvok in dodajajo določene težnje. Aluzija na »etnografske meje« ni v skladu s podtekstom pogodbe, s katerim je bilo uzakonjeno zaslužjenje še drugih narodov in narodnosti. Pri tem ni upoštevana klasična misel Marxa in Engelsa, da »narod, ki zatira druge narode, tudi sam ne more biti svoboden«.⁶

Ko posvečamo pozornost neznanstveni razlagi sanstefanske mirovne pogodbe, želimo obrazložiti njen pojav in opredeliti njeno neutemeljenost z močjo argumentov.

Sklenitev sanstefanske mirovne pogodbe je bila rezultat določene zgodovinske situacije in ima svojo zgodovino, ki je povezana predvsem z reševanjem vzhodnega vprašanja, z obstojem turškega imperija in razvojem narodnoosvobodilnih gibanj balkanskih narodov.

V sedemdesetih letih XIX. stoletja, ko so kapitalistične evropske države stopale v prvo etapo imperializma, je znova postalo aktualno vzhodno vprašanje, vprašanje obstanka turškega imperija. To je čas, ko se je v tem imperiju začel čedalje bolj širiti in večati vpliv evropskega kapitalizma in to je prispevalo k temu, da se je spremenil v polkolonijo evropskih kapitalističnih držav. Evropski kapitalistični vpliv se je začel širiti tudi med podložnimi narodi v imperiju, zlasti med podjarmljenimi balkanskimi narodi. S tem so nastale možnosti za razraščanje narodnoosvobodilnih gibanj ter za izrazito revolucionarno razpoloženje med podjarmljenimi narodi. Pri programiranju narodnoosvobodilnega boja se je kazalo različno lotevanje narodne in socialne osvoboditve, imelo pa je v bistvu isti osvobodilni cilj. Tako meni znani angleški zgodovinar A. Taylor, da so se od 1870. leta dalje vsi balkanski Slovani — Bolgari, Srbi, Makedonci, Bosanci, Hrvati in Slovenci — glede narodnosti šteli za enoten narod — za južne Slované, ki se razlikujejo med seboj po dialektih in prebivališčih.⁷

Prvi signal v revolucionarnem vrenju balkanskih narodov je dalo ljudstvo Bosne in Hercegovine z znano »bosensko-hercegovsko vstajo« 1875. leta. Ta je bila povod za začetek mednarodne krize, tako imenovane »vzhodne krize«, ki obsega dobo med 1875. in 1878. letom. Ta kriza se je še bolj zaostрила z izbruhom tako imenovane »aprilske vstaje« v

5. Kratka istorija na Bъlgaria, Sofia 1962, 164.

6. O nacionalnom pitanju, Beograd 1967, 91.

7. A. Teilor, Bopъpa za gospodstvo v Evrope 1848—1918, Moskva 1958, 266.

Bolgariji in »razloške vstaje« v Makedoniji 1876. leta. Istega leta se je začela tudi srbsko-črnogorska vojna proti Turčiji.

To je povzročilo, da so se v »vzhodno krizo« vmešale velike kapitalistične države, predvsem Rusija, Anglija in Avstro-Ogrska, ki so imele na Vzhodu svoje posebne interese in ki so se prepletali na tem področju. Vsaka izmed teh velesil je pri reševanju vzhodnega vprašanja izhajala iz svojih lastnih koristi in ciljev. Prav od teh okoliščin pa je bilo odvisno tudi njihovo gledanje na narodnoosvobodilna gibanja podjarmljenih balkanskih narodov. Vse te velesile so v skladu s položajem in vodilnim interesom načenjale vprašanje obstoja imperija »bosporskega bolnika«. Tako se je Anglija, ki je izhajala iz svojih koristi na Bližnjem vzhodu, potegovala za teritorialno enotnost Turčije, da bi zavarovala strateške poti k Indiji, nasprotovala pa je ruskemu širjenju na tem področju.

Povečane interese je imela tudi Avstro-Ogrska. Ta se je čedalje bolj usmerjala k balkanski politiki in prisvajanju še večjega dela južnoslovanskih ozemelj, da bi si odprla pot proti moravsko-varždarski dolini in lahko prodirala proti Solunu. Menila je, da so okoliščine, ki so nastale z vzhodno krizo, ugodne za uresničitev njenih ekspanzionističnih ciljev.

Te okoliščine je ugodno ocenila tudi Rusija. Carska ruska diplomacija je hotela izrabiti želje in prizadevanja južnih Slovanov po svobodi, po drugi strani pa tudi simpatije ruske javnosti, zlasti slovanofilov, do osvobodilnega boja južnih Slovanov. Toda za zaveso »osvobodilnega poslanstva« so se skrivali interesi ruskih gospodarskih krogov na tem področju. F. Engels je v članku »Zunanja politika ruskega carizma« orisal zavojevalno politiko ruskega carizma, ki po njegovem pomeni »največjo oviro za avtonomijo in svobodno združitev narodov in delov raznih narodov na prostranstvu med Karpati in Egejskim morjem, ker je prav to (rusko) carstvo — kot pravi Engels — pod krinko lažnega osvobajanja teh narodov skrivalo svoje načrte za svetovno gospostvo.«⁸

Ruska carska politika si je vedno postavljala za cilj gospostvo nad Dardanelami in Carigradom; nad tistim Carigradom, o katerem je Napoleon rekel, da je »dragocen ključ in imperij zase; kdor ga ima v rokah, lahko gospodari nad svetom«. Te sanje o Carigradu so navdajale carsko Rusijo že od časov Katarine II. in bile so cilj njene zavojevalne politike. O tem carističnem cilju je V. I. Lenin zapisal: »Stoletja si je carizem prizadeval za to, da bi zavojeval Carigrad in čimvečji del Azije, sistematično je izvajal ustrezno politiko in iz-

8. V. I. Lenin, Za nacionalnoto i nacionalno-kolonijalnoto prašanje, Skopje 1959, 398; H. Poljanski, Istočnoto prašanje i Makedonija vo statiite na Marks i Engels, Razgledi (Skopje) 8 (1958), 1—2.

rabljal za to vsa nasprotja in spopade med velikimi državami...«⁹

Določene interese in težnje sta imeli v vzhodni krizi tudi osvobojeni balkanski državi Srbija in Grčija, imela pa tudi buržoazija tedaj še neosvobojene Bolgarije. Grčija je v skladu s svojo megalomansko politiko povečala svoje pretenzije do Tesalije in Epira, sčasoma pa tudi do Makedonije. Srbija je bila zainteresirana za svoje kraje v južni Srbiji, sčasoma pa je pokazala določene zahteve tudi do Makedonije. Pri vseh teh podjetjih ni stala ob strani niti bolgarska buržoazija, ki je v svojih težnjah za osvoboditvijo bolgarskega naroda že tedaj kazala določene pretenzije do Makedonije. V šestdesetih letih je ta ustvarila krepka jedra v Carigradu in Bukarešti. Ti bolgarski buržoazni centri so bili prežeti z velikonacionalistično idejo. Tako je ruski konzul v Bitoli Jakubovski v nekem poročilu 1864. leta zapisal, da so bili le-ti »... prežeti s čustvom izključno bolgarskega ozkega samoljubja, ki je zrastle do karikaturnih razsežnosti.«¹⁰ Že v sedemdesetih letih so v tej sredini nastali zavojevalni načrti. Kot agentura teh aspiracij je rabila tudi bolgarska ekzarhija, ustanovljena 1878. l. Eden izmed vodij bolgarske buržoazije v Carigradu dr. Čomakov je 1873. leta izjavil, da »Bolgarija potrebuje izhod na Belo morje«. Toda ta buržoazija je bila tedaj sprta, zato se tudi ni mogla postaviti na čelo revolucionarnega gibanja, temveč je iskala rešitev v pomoči od zunaj.

Ko so uvidele težavni položaj Turčije in možnost njenega razpada spričo vzhodne krize, so nekatere velesile, predvsem Rusija in Avstro-Ogrska, ki so se štele za »zainteresirane«, prevzele diplomatsko pobudo za eventualno razdelitev na področja, za katera so bile »življenjsko« zainteresirane. Tako si je carska Rusija, ki si je hotela zagotoviti vmešavanje v balkanske zadeve, prizadevala pridobiti »nevtralnost« Avstro-Ogrske v morebitni vojni s Turčijo. Zato je bila ob srečanju ruskega carja in avstro-ogrškega cesarja v Zákupih na Češkem julija 1876. sklenjena tako imenovana »reichstadtska pogodba« (po nemškem Reichstadt za češke Zákupe), s katero so bili predvideni ozemeljski aranžmani za obe sili.¹¹

Medtem pa se je zaradi pokola konzulov v Solunu vzhodna kriza znova zaostрила. V Turčiji je prišlo do ustavnih reform, sile pa so s pomočjo svojih poslanikov v Carigradu ob koncu 1876. in v začetku 1877. leta skušale doseči nekatere reforme, s katerimi so hotele pomiriti nemirne balkanske de-

9. V. I. Lenin, Sočinenia, T. 23, Moskva 1955, 116.

10. K. Džambazovski, Ruski diplomata o velikobugarskom nacionalizmu, Politika (Beograd) 18. II. 1968, 20.

11. Kozmenko, Sbornik dogovor Rossii s drugimi gosudarstvami 1856—1917, Moskva 1952, 146.

žele. To je bila tako imenovana »carigrajska konferenca«, ki je predlagala Porti, naj izda sklep o formiranju dveh avtonomnih provinc na Balkanu; provinci naj bi obsegali Makedonijo in Bolgarijo, bili naj bi pod kontrolo velesil. Toda Porta se s temi predlogi ni strinjala, temveč jih je odbila. Ko beležimo te predloge, želimo ugotoviti dejstvo, da je bila bolgarska buržoazija živo zainteresirana za sklepe te konference. Po nekem najnovejšem podatku so bolgarski prvaki dali konferenci svoj predlog, s katerim so zahtevali, naj se ne formirata dve avtonomni državi, temveč ena sama, v katero naj se vključi tudi Makedonija. Menili so, da taka razdelitev ne pomeni rešitve, ker bi se v makedonskem delu, kot je rečeno v dokumentu, razširila »separatistična ideja«, zato bi se v prihodnosti težko uresničilo oblikovanje enotne bolgarske države.¹²

Zavrnitev sklepov »carigrajske konference« od Porte je privedla do še večje zaostritve vzhodne krize. To je pripeljalo do nadaljnje uskladitve diplomatskih pobud Rusije in Avstro-Ogrske. Tako je bila januarja 1877 med Rusijo in Avstro-Ogrsko sklenjena v Budimpešti tajna pogodba. V tej in tudi reichstadski pogodbi so bile v primeru, da Turčija razpade, opredeljene teritorialne spremembe. Vsaka izmed velesil je predložila svoj načrt za ozemeljsko razkosanje. Zanimivo pa je, da je bila že v reichstadski pogodbi predvidena ustanovitev neodvisnih držav oziroma kneževin v Bolgariji, Rumeliji (oziroma Makedoniji) in Albaniji. V tajni pogodbi je bilo posebej poudarjeno, da je v primeru razpada Turčije izključeno oblikovanje kake slovanske ali druge večje države in da je treba ostati pri predlogu o avtonomnih državah. Na ta račun je dobila Avstro-Ogrska pravico, da okupira Bosno in Hercegovino.¹³ Zanimivo je poudariti klavzulo v tajni pogodbi o izključitvi možnosti, da se ustanovi večja država. Tema silama tedaj ni bilo do tega, da bi bile ustanovljene takšne skupnosti. To pa po drugi strani pomeni, da je ruska carska diplomacija prevzela s temi pogodbami določene obveznosti, ki se jih je bila dolžna držati, na katere pa se pozneje ni ozirala. V resnici pa so bile te pogodbe imperialističnega značaja, ker niso bile sklenjene v korist zaslužjenih narodov, temveč predvsem v korist tistih sil, ki so jih vodili ekspanzionisti.

Z »nevtralnostjo« Avstro-Ogrske je dobila Rusija proste roke in s tem možnost, da zavzame ostrejši kurz do Turčije. Posledica tega je bila, da je aprila 1877. leta napovedala Turčiji vojno. Vojskovanje je trajalo približno deset mesecev.

12. Osvoboždenie Bolgarii ot Tureckogo iga, T. I. Moskva 1961, 554.

13. Kozmenko, *Op. cit.*, 155.

Operacije so potekale večidel na balkanskih področjih in že januarja 1878 so ruske čete zavzele Odrin. Ta prodor ruske armade je vzbudil strah v sultanatu in nemir med velesilami, še posebno pa v Angliji. Vsi so bili razburjeni zaradi možnosti, da Rusi zavzamejo Carigrad in Dardanele. Po drugi strani pa je bil položaj v ruski vojski zelo težaven, poleg tega pa se je nasproti Carigradu zasidralo angleško ladjevje. V takšnem položaju je carska vlada menila, da ni mogoče nadaljevati vojaških operacij. Zato je bilo 31. januarja 1878. l. sklenjeno v Odrinu premirje.

Rusko-turška vojna je bila progresivna, ker je rušila turški fevdalizem in ustvarila nove družbeno ekonomske odnose in možnosti za nacionalno osamosvojitve osvobojenih narodov. Zato je tudi V. I. Lenin ločil subjektivne cilje te ruske caristične vojne od njenih objektivnih rezultatov.¹⁴ V osvobodilni značaj te vojne je veroval tudi makedonski narod. V času vojaških operacij se je razgibala vsa Makedonija. V sestav ruske armade je stopilo mnogo makedonskih prostovoljcev, organiziranih v združbah, ki so se bojevale na bojiščih. Eden teh odredov se je prebil tudi v vzhodno Makedonijo. Makedonski uporniki so izvedli celo vrsto revolucionarnih akcij. V nekaterih delih Makedonije, npr. v Pijancu, so bila ustanovljena osvobojena ozemlja. Vse to je kazalo, da tudi makedonsko ljudstvo pričakuje osvoboditev s pomočjo svojega velikega slovanskega brata.

Po sklenitvi premirja se je rusko glavno poveljstvo stacioniralo v San Stefanu, majhnem kraju, ki leži kakih 12 kilometrov od Carigrada. Tjakaj je prispela tudi ruska delegacija pod vodstvom grofa A. P. Ignatijeva, tedanjega veleposlanika v Carigradu in enega izmed pobudnikov sanstefanske mirovne pogodbe. Delegacija pa tudi carska vlada sta bili zavzeti s sklenitvijo mirovne pogodbe in diktiranjem mirovnih pogojev Porti. S temi vprašanji so se ukvarjale tudi druge zainteresirane sile v Evropi, z njimi pa se je ubadal tudi evropski tisk. Navrženi so bili razni predlogi in rešitve. V te kombinacije je bila vključena tudi Makedonija. Narejen je bil načrt, po katerem naj bi Makedonija dobila avtonomijo. To je razburilo zainteresirane bolgarske kroge in ti so začeli pošiljati posebna pisma in peticije za priključitev Makedonije Bolgariji. Zanimivo je, da pred sklenitvijo mirovne pogodbe niso bile poslana take peticije iz Makedonije.¹⁵

Makedonsko vprašanje je postalo aktualno tudi na diplomatskem torišču. V memorandumu A. M. Gorčakova, teda-

14. Osvoboždenieto na Bŭlgaria ot tursko igo, Sofija 1958, 3—4.

15. Osvoboždenie Bolgarii ot Tureckogo iga, T. II. Moskva 1964, 422, 501, 504, 515—516.

njega ministra za zunanje zadeve carske Rusije, z 31. januarja 1878. l., je rečeno, da zemljepisne meje še niso bile natančno določene.¹⁶ V nekem strogo zaupnem pismu Ignatijeva Gorčakovu dne 15. II. 1878. l. je rečeno, da teče demarkacijska črta proti Džumaji, kar pomeni, da so ruske čete zavzele samo ta del Makedonije in da so Solun, Bitola, Ohrid, Skopje, Drama, Seres, Nevrokop, Veles in druga makedonska središča pod Turčijo in da je zanje, po besedah Ignatijeva, »... nujno, da jim dajo Turki avtonomijo«.¹⁷ To stališče Ignatijeva je zelo zanimivo, ker je bilo izrečeno pred sklenitvijo mirovne pogodbe. Po drugi strani pa so kombinacije carske diplomacije izzvale nezadovoljstvo pri drugih državah. Tako je ruski poslanik na Dunaju E. P. Novikov zapisal 23. februarja, da je Rusija s svojo zahtevo po določenih mejah zgubila »svoj veliki ugled«.¹⁸ V tej diplomatski igri sta se angažirali tudi Avstro-Ogrska in Nemčija. Avstro-Ogrska je zahtevala, da se mnoga makedonska okrožja ločijo od planirane »bolgarske« države in da se natančno določijo njihove meje, posebno na črti Vranje—Ofrano.¹⁹

Pogovori ruske delegacije s turškimi odposlanci, ki so se začeli že v Odrinu in nadaljevali v San Stefanu, so trajali nekaj dni. Turški delegati se niso strinjali z mnogimi predloženimi točkami, še posebno ne s predlogom, naj se ustanovi velika bolgarska država. Slednjič je Rusija diktirala Turčiji mirovno pogodbo, ki je bila sklenjena 3. marca 1878. leta. Po tej pogodbi je bil zemljevid Balkanskega polotoka preprožen, in sicer takole: priznana je bila neodvisnost Srbiji, Črni gori in Romuniji; Romunija je dobila severno Dobrudžo, Rusija pa Besarabijo in več maloazijskih središč ter zagotovljeno plovbo po Donavi ter skozi Bospor in Dardanele. Po VI. členu pogodbe je bila ustanovljena nova država — Bolgarija, ki je segala od Donave proti srbskim področjem okrog Niša z Vranjem in Pirotom, od tod proti jugu s Kačanikom, Tetovim, Gostivarom do Ohrida in Korča ter od tod do planine Gramos, nato proti vzhodu ob Vardarju do njegovega izliva v Orfanski zaliv z mesti Kostur in Voden, medtem ko je Solun ostal v turških rokah.²⁰ Od tod je meja tekla po obali Egejskega morja tako, da je zajela Kavalo, proti severu do Rodopov in proti vzhodu do Midije in k Črnemu morju, Odrin pa je ostal v turških rokah.²¹ To se pravi, da je nova bolgarska država obsegala celo vrsto nebolgarskih krajev, in sicer

16. *Ibidem*, 478.

17. *Ibidem*, 487.

18. *Ibidem*, 513.

19. *Ibidem*, 550.

20. D. Iocov, Graf Ignatiev i našeto Osvoboždenie, Sofija, 210.

21. Kozmenko, *Op. cit.*, 163—164.

v južni Srbiji ter del Albanije in Makedonije. Merila je 163.000 km² in imela okrog 4 milijone prebivalcev.²²

V mirovni pogodbi so bile tudi klavzule v zvezi z umikom turških čet iz evropske Turčije oziroma iz Makedonije, ker so ruske čete imele od makedonskih krajev v rokah samo okoliš Džumajo. Turška armada naj bi se umaknila najkasneje tri mesece po sklenitvi dokončnega miru, ker je bil ta mir preliminaren.²³ To dokazuje, da je bila Makedonija priključena Bolgariji samo po klavzulah mirovne pogodbe, da pa je ostala de facto še naprej v turških rokah. Makedonija v bistvu nikoli ni bila priključena novi državi. Poleg tega je ruska vlada prevzela nase tudi ukrepe za trasiranje mej kot tudi skrb za postavitvev gubernatorja in naselitev vojaških odredov za garnizone v Makedoniji ter za uvedbo ruske administracije.²⁴ Do uvedbe le-te pa ni prišlo nikoli.

Sklenitev mirovne pogodbe, tako imenovane »sanstefanske mirovne pogodbe«, je dvignila v Evropi veliko prahu. O njenih sklepih sta bila hitro poučena tisk in diplomacija. Izzvala je reakcijo ne samo v diplomatskih krogih velesil, temveč tudi v javnem mnenju. Tisk in javno mnenje v zahodno evropskih državah sta se upirala miru, diktiranemu v San Stefanu, ter ustanovitvi tako imenovane »Velike Bolgarije«. Skoraj v vseh državah so se diplomati in drugi javni delavci uprli tej prekrojitvi zemljevida Balkanskega polotoka. V več državah, posebno pa v Angliji, se je razvila »negativna« agitacija glede »Velike Bolgarije«. Negativno se niso izrekli samo konservativci, temveč tudi liberali. Vodja angleških liberalov, znani britanski državnik William Gladstone, je izjavil, da je Bolgarija dobila mnogo ozemelj.²⁵ Menil je, češ da bi bilo potrebno, da se evropski deli Otomanskega carstva razdelijo med balkanske kristjane po načelu — »Balkan balkanskim narodom«. ²⁶ To svojo doslednost pri reševanju balkanske problematike je razglašal tudi pozneje, še posebno pa 1897. leta, ko je pod geslom »Makedonijo Makedoncem« predlagal, naj se makedonsko vprašanje reši v okviru balkanske federacije.²⁷

22. A. Debidur, *Diplomska istorija Evrope*, II, Beograd 1934, 781.

23. Kozmenko, *Op. cit.*, 173.

24. Munatov, *Dokumenti za deinosta na Rusite po uredbata na graždan. upravlenie v Bŭlgarija ot 1877—1879 g.*, *Materijali za istorijata na Bŭlgarija*, T. I. Sofija 1905, 279—280; I. G. Senkevič, *Dokumenti od istorijata na Makedonija vo Arhivata na M. A. Hitrovo*, *Glasnik X/1* (1966), 179; P. Mjatev, *Iz Arhiva na Konstantin Ireček*, T. II. Sofija, 142.

25. V. Paskaleva, *Demokratičeskata občestvenost v zapadna Evropa i osvoboždenieto na Bŭlgarija*, *Osvoboždenieto*, 62—63.

26. Sl. Jovanović, *Gledston*, Beograd, 81.

27. W. E. Gladstone and the *Balkan Confederation*, *The Times* (London) 6. II. 1897, 12; H. Andonov-Poljanski, *Vilijam Gladston za Makedonija*, *Kulturen život* (Skopje) X/7 (1965), 28.

V britanskem parlamentu so na veliko razpravljali o »sanstefanskem miru«. Menili so, da je ozemeljska prekrojitev, kakršno je izvršila Rusija, v škodo angleškim interesom. Premier Disraeli je izjavil, da je Rusija s sanstefansko pogodbo uničila Turčijo in vsilila svoj vpliv vsemu Balkanu z »Veliko Bolgarijo, ki ni naseljena z Bolgari«. ²⁸ Časopis »Daily Telegraph« je pisal, da utegne nova »Velika Bolgarija« postati »Mala Rusija«. »Times« je komentiral, da pomenijo bolgarske meje »najresnejše vprašanje«. ²⁹

Podobna reakcija v javnem mnenju je nastala tudi v Franciji, Avstro-Ogrski in Nemčiji, v Italiji pa so govorili o možnosti uresničitve ideje o balkanski federaciji. ³⁰

Največja reakcija je nastala med diplomati velesil. Pa tudi v Rusiji je prišlo do negodovanja zaradi prehitro sklenjenega miru. Taylor pravi, da je Ignatijeva po vrnitvi v Petrograd hladno sprejel Gorčakov in mu rekel, naj uresniči mir tako, kot ga je podpisal. ³¹ Sovjetska »Zgodovina diplomacije« piše o Ignatijevu, da je bil »prepričan izvajalec velikodržavne ruske politike, ki je ukazovalno diktiral Porti hude mirovne pogoje.« ³² Ruski poslanec v Londonu Šuvalov pa je izjavil, da je bila sanstefanska pogodba »največja neumnost«. ³³

Pogodbi sta se najbolj upirali Anglija in Avstro-Ogrska. Anglija je bila ogrožena spricho ruskega širjenja, ki je pomenilo nevarnost za njene strateške točke na Sredozemlju. Avstro-Ogrska je menila, da so bile s to pogodbo poteptane prejšnje pogodbe, po katerih ni bila dovoljena ustanovitev »Velike Bolgarije«. ³⁴ Francija se zaradi posledic francosko-pruske vojne in pariške komune ta čas ni aktivirala v vzhodni politiki, širjenja Bolgarije ni odobrvala in je bila za status quo. ³⁵

Sanstefanski pogodbi sta se uprli tudi Srbija in Grčija. Ti sta protestirali proti teritorialni razširitvi Bolgarije in pri-svojitvi Makedonije. ³⁶

Diplomatski pritisk na velesile in neugodni odziv evropskega javnega mnenja sta carsko diplomacijo prisilila, da je

28. D. Iocov, *Diplomatičeski studii po našeto Osvoboždenie*, Sofija 1909 (Isto: *San-Stefanska Bŭlgarija*, Sofija 1909), 127; Panaiotov, *Iz diplomatičeskata istorija*, 45.

29. Panaiotov, *Op. cit.*, 46.

30. V. Paskaleva, *Op. cit.*, 65—68.

31. Teilor, *Op. cit.*, 271.

32. *Istorija Diplomacije*, Sv. II, Beograd 1949, 48.

33. Teilor, *Op. cit.*, 272 (Prim. — E. C. Corti, *Alexander von Battenberg*, Wien 1920, 43.)

34. *Istorija Diplomacije*, 48.

35. *Documents Diplomatiques Français (1871—1914)*, 1e série (1871—1900), Tome I (1875—1879), Paris, No 330; Bŭlgarski Patriarh Kiril, *Sŭprotivata sreću Berlin-skija Dogovor—Kresnenskoto vŭstanie*, Sofija 1955, 14—15.

36. K. Džambazovski, *Kulturno-opštestvenite vrski na Makedoncite so Srbija vo tekot na XIX vek*, Skopje 1960, 133—134.

spremenila kurz svoje politike. Ta pritisk se je še povečal, ko je Anglija koncentrirala svoje ladjevje v Sredozemlju in vpoklicala rezerve. Vojaški pritisk je čedalje bolj naraščal. Vprašanje vojne je postalo znova pereče. Posledice minule vojne pa so bile zelo hude. Rusija je izgubila 100.000 vojakov, po besedah znanega sovjetskega zgodovinarja M. N. Pokrovskega pa jo je vojna stala približno milijardo rubljev. Notranji kredit je bil izčrpan in Rusija se je znašla pred bankrotom.³⁷ Če prištejemo temu še težaven notranjepolitični položaj in naraščanje revolucionarnega gibanja, lahko sprevidimo, da Rusija tedaj ni bila pripravljena za novo vojno. Vse to je prispevalo k temu, da se je Rusija odločila po diplomatski poti rešiti krizo, ki je nastala s sanstefansko pogodbo, in da bo revidirala njene temeljne točke. Gorčakov je pisal veleposlaniku na Dunaj: »Nujno je najti osnovo za soglasje.«³⁸

Poglavitni diplomatski pogovori so bili na Dunaju in v Londonu. Na Dunaju se je prvi dogovarjal z avstrijskim ministrom za zunanje zadeve Andrasijem poslanec Novikov. Toda njegovo posredovanje ni imelo uspeha in tako so 22. marca 1878. leta poslali na pogajanja grofa Ignatijeva. Pogovori Ignatijeva so bili v bistvu brez uspeha. Andrasi je opozarjal na prejšnje konvencije, v katerih ni bilo dogovora o ustanovitvi »Velike Bolgarije«. Avstrija je vztrajala pri čimboljši zagotovitvi svojih pozicij na Balkanu, zlasti v Bosni in Hercegovini ter Makedoniji. Menila je, da je treba bolgarske meje utesniti, določiti mejo od Orfanskega zaliva proti Vranju, in okrožja, ki so ostala zunaj te črte, združiti pod imenom »Makedonija« ter jim dati administrativno avtonomijo, ki ne bo odvisna od bolgarske kneževine. Solun naj bi bil vključen v to novo državo. Po drugi verziji pa je Andrasi vztrajal na tem, naj se ustanovi avtonomna država Makedonija pod zaščito Avstro-Ogrske.³⁹ O tem vprašanju so dolgo razpravljali brez uspeha. Ignatijev je bil pod avstrijskim pritiskom in soglasno s carsko vlado prisiljen popustiti. Nemški poslanik na Dunaju von Schweinitz je v poročilu ministru za zunanje zadeve von Bilowu 4. aprila 1878. l. poslal obvestilo, da se Ignatijev strinja s predlogom o ustanovitvi avtonomne Makedonije, ki bi ji načeloval avstrijski general Rodić, po rodu Hrvat. Nova država naj bi se imenovala Makedonija, njen vodja pa knez.⁴⁰ Vendar so dogovor o tem odložili.

37. M. N. Pokrovskii, *Izbrannye proizvedenija*, Kn. 2. Moskva 1965, 52.

38. *Osvoboždenie Bolgarii ot Tureckogo iga*, T. 3, Moskva 1967, 8.

39. K. Kračunov, *Stranici ot Bŭlgarskata političeska istorija (1878—1941)*, Sofia 1941, 24.

40. *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871—1914*, 2 Band. *Der Berliner Kongress seine Voraussetzungen und Nachwirkungen*, Berlin 1927, No 380, 261; Teilor, *Op. cit.*, 271.

Po vrnitvi z Dunaja je Ignatijev poročal, da se »Velika Bolgarija« ne bo mogla obdržati. To, še posebno pa dejstvo, da je bil Ignatijev pooblaščen pri pogajanjih popustiti in se pridružiti predlogu o formiranju avtonomne Makedonije, dokazuje, da carska diplomacija ni trdno vztrajala na točkah, proklamiranih v San Stefanu. To zelo očitno potrjuje tudi navodilo, ki ga je dal Gorčakov Novikovu 11. aprila 1878. ko pravi, da je »sanstefanska pogodba, četudi je preliminarna, enako obvezna za obe strani, to se pravi, da se lahko spremeni samo z obojestransko privolitvijo«. ⁴¹ Novikov je 18. aprila ponovil avstrijsko zahtevo po ustanovitvi »avtonomne kneževine Makedonije«. ⁴² Ignatijev je znova poskušal uspeti z določenimi modifikacijami; z utesnitvijo makedonske kneževine okrog Vardarske doline ali pa z ustanovitvijo dveh provinc, kot je določala carigrajska konferenca. Toda tudi tokrat se je izjavil alternativno in po lastni izjavi v skrajnem primeru dopustil možnost, »da žrtvujejo enotnost Bolgarije in jo soglasno razdelijo na dve področji, ki pa morata biti enako samostojni«. ⁴³ V skladu s to izjavo je Rusija 2. maja 1878 poslala svoj predlog Dunaju. ⁴⁴ Toda Avstrija je po poročilu francoskega poslanika Voga z dne 3. maja 1878. zahtevala za Makedonijo določena poročstva. ⁴⁵ Zahtevala je posredovanje Nemčije. Kancler Bismarck je izjavil, da pride ta razdelitev v poštev samo v primeru, če privede Makedonijo pod avstrijski vpliv. ⁴⁶ Bismarckova težnja je bila popolnoma jasna. Želel je »... videti oslABLJENO Rusijo«, kot je nekje zapisal Marx. ⁴⁷

Čeprav pri avstrijsko-ruskih pogajanjih ni prišlo do določenega soglasja, temveč samo do boja za večji kos zemlje, je zanimivo stališče carske diplomacije, da za ceno popuščanja vendarle uresniči svojo balkansko politiko, pa četudi ni bilo več mogoče misliti na podporo zamisli o »Veliki Bolgariji«.

Več je bilo doseženega v pogovorih z Anglijo. Ta je nastopila zelo odločno in carsko diplomacijo prisilila, da je popustila. V skladu z memorandumom z dne 30. maja 1878 je bil razveljavljen obstoj »Velike Bolgarije«. Bolgarijo so odtrgali od Egejskega morja in dali možnost za ustanovitev dveh Bolgarij, severne in južne; vprašanje drugih držav, zlasti Makedonije in njenih mej, pa je bilo odloženo do novih diplomatskih pogovorov ali do kongresa. ⁴⁸ S tem memorandumom

41. Osvoboždenie Bolgarii, 64—65.

42. *Ibidem*, 77, 81—84.

43. *Ibidem*, 85.

44. *Ibidem*, 91; Panaiotov, Osvoboždenieto, 108—109.

45. *Documents Diplomatiques*, T. II, 308.

46. Panaiotov, *Op. cit.*, 109.

47. K. Marks — F. Engels, *Izbranye Pисьma*, Moskva 1948, 311.

48. Kozmenko, *Op. cit.*, 167—177.

je bila izvršena celotna revizija sanstefanske mirovne pogodbe, katere končno obliko naj bi določil kongres, za katerega se je potegovala Nemčija.

Pri tej aktivizaciji diplomacije so sodelovali tudi buržoazni krogi balkanskih držav. Ti so hoteli zadovoljiti svoje interese. S tem namenom so izrabili možnost in pošiljali peticije velesilam pozneje pa tudi kongresu, ki naj bi revidiral sanstefansko pogodbo. Te peticije so pošiljali iz balkanskih metropol, poleg tega pa so v Makedonijo pošiljali svoje emisarje, ki so pobirali podpise in govorili o odločitvi makedonskega naroda za eno ali drugo propagandno stran.

V tem času so se aktivirali tudi makedonski buržoazni krogi. Ti so menili, da je prišel ugoden trenutek, da se uveljavi tudi makedonska pobuda za rešitev makedonskega vprašanja. Pri tej akciji je bil še posebno aktiven Dimitar Robev iz Bitole, ki je bil po turški ustavi iz 1876. leta skupaj z Gjorgjem Čakarom iz Struge izvoljen v turški parlament. Po nekih diplomatskih poročilih se je srečal z grofom Ignatijevom, ki mu je rekel, da »Makedonija ne more pripadati niti enemu od treh glavnih narodov na Balkanskem polotoku«;⁴⁹ Dimitar Robev je prevzel tudi pobudo v Srbiji, kjer se je dogovarjal s srbskim predsednikom Jovanom Ristićem, ki je menda sanjal o neodvisni Makedoniji.⁵⁰ Podobne akcije so prevzele tudi druge makedonske emigrantske skupine v Srbiji, ki so zahtevale, naj se ustanovi avtonomna Makedonija s krščanskim gubernatorjem.⁵¹

Vse te akcije so kazale, da je imela tudi makedonska buržoazija svoj politični program. O tem priča tudi poskus Robeva, ki je bil predstavnik makedonske buržoazije in ki je imel kot poslanec v turškem parlamentu vidno funkcijo. Nič manjšega pomena niso bile tudi akcije makedonskih emigrantskih skupin, ki so se po svojih možnostih zavzemale za to politično platformo. Vse to dokazuje, da je bila tudi makedonska buržoazija živo zainteresirana za osvoboditev svojega naroda in njegovo politično osamosvojitve in da ni hotela ostati predmet mahinacij drugih buržoazij. Teh akcij makedonske buržoazije bolgarsko zgodovino pisje sploh ne omenja, prav tako pa ne poudarja dovolj niti akcij velesil in Rusije, ki se je »Veliki Bolgariji«⁵² odpovedala, pa tudi načrtov za ustanovitev avtonomne makedonske države ne.

Bolgarsko zgodovino pisje tudi ni objektivno ocenilo značaja sanstefanske mirovne pogodbe. Zahodnoevropsko zgodovino pisje je obsodilo to pogodbo, ki je služila predvsem ruski

49. K. Džambazovski, Makedonski autonomistički pokret u Srbiji. — Jugoslovenski narodi pred Prvi svetski rat, Beograd 1967, 1005.

50. *Ibidem*, 1005—1006.

51. *Ibidem*, 1006; K. Džambazovski, Kulturno-opštestvenite vrski, 141.

carski politiki. V sovjetskem zgodovinopisju pa je ta pogodba različno ocenejena. »Vsemirnaja istorija« (Svetovna zgodovina) jo imenuje neživljenjsko.⁵² »Mala sovjetska enciklopedija« meni, da je carska Rusija hotela ustanoviti svojo »zadonavsko gubernijo«,⁵³ »Bolšaja sovetska enciklopedija« (Velika sovjetska enciklopedija) pravi, da je ta pogodba ustvarila »ugodne možnosti za povečanje ruskega vpliva na Balkanu«.⁵⁴ »Diplomatičeskij slovar« (Diplomatski slovar) meni, da je ta pogodba znatno okrepila ruski vpliv na Balkanu.⁵⁵

Najjasneje in najbolj objektivno je razložil značaj sanstefanske mirovne pogodbe in umetno ustvarjene »Sanstefanske Bolgarije« vodja bolgarskega delavskega gibanja Dimitar Blagojev. Ustanovitev »Sanstefanske Bolgarije« ocenjuje Blagojev skozi prizmo ekspanzionističnih interesov carske Rusije na Balkanskem polotoku. Pravi, da so se pod rusko zastavo v vojni za »osvoboditev kristjanov« 1877. in 1878. leta skrivali popolnoma drugi cilji.⁵⁶ Rusija je izrabila svoj zavojevalni načrt preko dogovorov z drugimi imperialističnimi silami. Blagojev pravi, da je »rusko-turška vojna pokazala vso gnilobo ruskega carskega režima na bojišču in vso nevzdržnost carske diplomacije«. ⁵⁷ V skladu s tem je bila tudi ustanovitev »Sanstefanske Bolgarije« po Blagojevu »... zelo prekanjena diplomatska igra Rusije«. Z ustanovitvijo takšne države je »Rusija hotela odvrniti od sebe sumničenja balkanskih narodov in jih prikleniti nase«. Hotela je zavesti bolgarski narod v svojo »osvobodilno misijo«. ⁵⁸ Dimitar Blagojev realno in objektivno označuje bistvo »Sanstefanske Bolgarije«, za to progresivno razlago pa se bolgarski zgodovinopisci sploh ne zmenijo. Naj pripomnimo samo še to, da je sam grof Ignatijev, prvi pobornik te vnaprej propadle akcije, nekoč izjavil: »... Ustanovil sem Veliko Bolgarijo zaradi ruskih interesov na Vzhodu.«⁵⁹

III

Največji polom je doživela zunanja politika carske Rusije na berlinskem kongresu 1878. leta. Prisiljena, da se na poprejšnjih diplomatskih pogovorih odpove mnogim klavzulam

52. Vsemirna Istorija, T. VII, Moskva 1960, 173.

53. L. Koliševski, Aspekti na makedonskoto prašanje, Skopje 1962, 377—378.

54. Bolšaja Sovetskaja Enciklopedija T. 38, Moskva 1955, 72.

55. Diplomatičeskii Slovar, T. III, Moskva 1964, 123.

56. D. Blagoev, Prinos kŕm istorijata na socializma v Vjalgaria, Sofija 1906 (D. Blagoev, Sŕčinenia, T. 11, Sofija, 65—66.)

57. D. B., Makedonskii vopros, Bolgaria i Russkoe pravitel'stvo. — Iskra I. VIII. 1903 (D. Blagoev, Sŕčinenia, T. 8, 525—526.)

58. D. Blagoev, Prinos., 66.

59. M. Cemović, Mačedonski problem i Mačedonci, Beograd 1913, 33.

sanstefanske mirovne pogodbe, predvsem pa ustanovitvi »Velike Bolgarije«, je na tem kongresu soglašala z njeno popolno revizijo.

Poglavitni pobudnik tega kongresa je bil Bismarck, ki je nastopil kot »pošten posredovalec«. Rusiji je »svetoval«, naj se zavzame za ta kongres, ta pa je bila prisiljena to sprejeti.

Neposredno pred kongresom je Anglija prevzela pobudo za uskladitev določenih obveznosti s Porto in z Avstroogrsko. Obljubila je Porti, da bo podprla njene zahteve nasproti Rusiji in sklenila z njo 4. junija 1878. leta tajno pogodbo, s katero je na račun svoje podpore dobila otok Ciper in ga zasedla. Podobno pogodbo je sklenila Anglija tudi z Avstro-Ogrsko 6. junija 1878. leta. Vladi sta se sporazumeli, da bosta na kongresu delovali soglasno in da ne bosta dovolili širjenja Bolgarije.⁶⁰

Kongres je bil v Berlinu in je trajal ves mesec, od 13. junija do 13. julija 1878. leta. Na njem so bili navzoči premierji, ministri za zunanje zadeve oziroma veleposlaniki Rusije, Anglije, Nemčije, Avstro-Ogrske, Francije, Italije in Turčije, zasllišani pa so bili predstavniki samo nekaterih balkanskih držav. Kongres se je zadržal večidel pri reviziji sanstefanske mirovne pogodbe. Vsaka sila je imela v zvezi s tem svoje interese. O tem so dolgo razpravljali. 13. julija 1878. leta je bila sklenjena tako imenovana »berlinska pogodba«. Po tej pogodbi je bil popolnoma razveljavljen sklep o ustanovitvi »Sanstefanske Bolgarije«. V naravnih mejah Bolgarije je bila v severni Bolgariji ustanovljena kneževina pod suverenostjo sultana, južna Bolgarija, tako imenovana Vzhodna Rumelija, pa je dobila administrativno avtonomijo s krščanskim guvernerjem, ki ga je imenovala Porta. Makedonija je bila vrnjena Turčiji po 23. členu, po katerem je bila uvedena administrativna avtonomija. Avstro-Ogrska je dobila pravico okupirati Bosno in Hercegovino, Srbija, Romunija in Črna gora pa so dobile neodvisnost. Rusija je dobila del Besarabije, Romunija pa Dobrudžo. Predvidene pa so bile še druge rešitve diplomatskega in drugačnega značaja.⁶¹

S tem je bila izvršena celotna revizija sanstefanske mirovne pogodbe. »Velika Bolgarija«, ki je živelala samo v besedilu sanstefanske pogodbe in ki se ni nikoli uresničila, je obstajala na papirju samo 132 dni.

Poudariti moramo, da je imela berlinska pogodba, prav tako kot sanstefanska, imperialističen značaj, saj niso ne ene ne druge sklenili narodi, na katere se pogodbi nanašata, marveč so ju sklenile imperialistične sile, katerih interesi in na-

60. Istorija Diplomacije, 50.

61. Kozmenko, *Op. cit.*, 190—192.

sprotja so se prepletala na Balkanskem polotoku. Zato je tudi V. I. Lenin v zvezi s tem kongresom izjavil: »Oropali so Turčijo.«⁶²

Berlinski kongres je imel tudi določene pozitivne strani, posebno kar zadeva Makedonijo. Na kongresu so vprašanje Makedonije obravnavali v zvezi z revidiranjem sanstefanske mirovne pogodbe. Med kongresom je ruska delegacija pokazala živo zanimanje za Makedonijo in dogodke v njej. V nekem šifriranem telegramu iz Berlina je grof Šuvalov zahteval od Petrograda, naj pošljejo v Makedonijo izkušene emisarje, ki bodo Makedoncem (kot piše v dokumentu) pojasnili skrb ruske vlade za njihovo usodo in jim predočili, da bo Makedoniji dana enaka svoboda, kakršno so dobili Bolgari.⁶³

Sklepi v zvezi z Makedonijo, predvideni po členu 23 berlinske pogodbe, pa četudi jih Turčija nikoli ni izvedla, so bili pomembni za nadaljnji razvoj makedonskega vprašanja. Pomembnost teh sklepov je obrazložil Krste Misirkov, ko je opozoril na to, da je berlinski kongres velike važnosti pri reševanju makedonskega vprašanja. To je dobilo samo po sebi politično pomembnost, po drugi strani pa se je čedalje izrazi-teje aktualiziralo v evropski diplomaciji.⁶⁴

23. člen berlinske pogodbe je rabil pri nadaljnjem razvoju makedonskega vprašanja, v dobi nadaljnje rasti makedonskega narodnoosvobodilnega gibanja kot minimalni program, kot korak naprej k zagotovitvi notranje politične samostojnosti.

IV

Po berlinskem kongresu so na prekrojenem zemljevidu Balkanskega polotoka nastali novi odnosi. V teh odnosih pa bolgarska buržoazija ni spremenila kurza svoje politike do Makedonije, temveč je le-ta dobil še bolj napadalno obliko, čeprav se je Bolgarija zavedala poloma sanstefanske mirovne pogodbe in dejstva, da je »Sanstefanska Bolgarija« neizvedljiva. To je bil čas, kot je poudaril Dimitar Blagojev, ko je

62. I. G. Senkević, *Iz istorii Osvoboditel'noi bor'by v Zapadnoi Makedonii i Kosove v 1878—1881 g.*, Slavjanskoe istočnikovedenie, Moskva 1965, 82.

63. Dokumenti iz sekretne Arhivi na Russkoto pravitelstvo. Politikata na Rusia към България ot Osvoboždenieto do sega, Sofija 1893, II.

64. Bl. Ristovski, »Vardar«. Naučnoliteraturno i opštstveno-političko spisanie na K. P. Misirkov, Skopje 1966; Bl. Ristovski, Edna vonredna Misirkova studija vo spisanieto »Vardar« od 1905 godina, Sovremenost (Skopje) 4 (1966), 375. H. Andonov-Poljanski, Diplomatskite aspekti na makedonskoto prašanje vo stanovištata na Krste Misirkov. — Krste Misirkov. Naučen sobir, Skopje 1966, 56—57.

fikcija »Sanstefanske Bolgarije« postala znova aktualna. »Ta je po berlinskem kongresu«, pravi Blagojev, »postala za bolgarske patriote ‚narodni ideal‘, in ‚velika narodna dolžnost‘⁶⁵ bolgarskih politikov«. Ta fikcija je v politiki velikobolgarske buržoazije v desetletjih postala zastava njene nacionalistične politike. Pod to zastavo je bolgarska buržoazija zavedla bolgarski narod v tri nacionalne katastrofe (1912/13, 1914/15, 1918, 1941—1944), kljub temu, da so najnaprednejši ljudje v Bolgariji modro spregledali ozadje.

Berlinski kongres je aktiviral vse balkanske buržoazne kroge za nov, še bolj agresiven kurz do Makedonije. Vsi ti so posvečali svoje prizadevanje za preprečevanje samostojnega in samoniklega političnega razvoja Makedoncev. Zato je za programiranje bolgarske politike od 1885. naprej zelo aktualen prizvok, ki obstaja v temle: »Vsa naša prihodnost sloni na Makedoniji — je rečeno v nekem programu bolgarske propagande — brez Makedonije bo bolgarska država na Balkanu brez pomena in moči; Solun mora biti poglavitna luka te države, največje okno, ki bo razsvetljevalo to stavbo. Če Makedonija ne bo postala bolgarska, se Bolgarija nikoli ne bo konstituirala.«⁶⁶

Prav zaradi tega je bolgarska buržoazija, ki je hodila po poti »ideala sanstefanske Bolgarije«, težila z vsemi sredstvi in močmi za tem, da odpravi sleherno samostojno in samoniklo revolucionarno gibanje makedonskega naroda. Toda makedonski narod je našel moči v samem sebi, da se je uprl »sanstefanskim idealom«, še posebno z razraščanjem osvobodilnega gibanja po formiranju Notranje organizacije (Vnatrešnata organizacija = VMRO, op. prev.) 1895. leta, znal si je zgraditi ne samo ustrezen politični odnos do teh teženj, temveč se jim je znal upreti tudi z orožjem v roki. Zato se tudi čudimo postavkam v današnjem bolgarskem zgodovinoписju, ki pripisuje nemakedonski značaj temu makedonskemu organizmu (namreč organizaciji VMRO — op. prev.) in njegovim voditeljem. Spomnimo se samo Goce Delčeva, ki je večkrat govoril, da ima »bolgarska vlada popolnoma zavojevalne namene do Makedonije«. ⁶⁷ Gjorče Petrov je bil še bolj kategoričen, ko je rekel, da »makedonska osvobodilna dejavnost kot argument s pretenzijami na svobodno življenje in kot narodni ideal ni ustrezala okusu in željam sofijskih politikantov«. ⁶⁸

65. D. B., Makedonskii vopros, 526—527.

66. *The Balkan Question. The Present Condition of the Balkans and of European Responsibilities.* By Various Writers, London 1905, 143—144.

67. H. Andonov-Poljanski, Goce Delčev vo spomenite na sovremenice, Skopje 1963, 171.

68. Gane Todorovski, Vesnikot »Makedonija« na Kosta Sahov (1888—1891), Razgledi (Skopje) juni 1965, 1022.

Tega akcenta v programiranju makedonske revolucionarne organizacije in njenega dolgotrajnega boja za uveljavitev makedonske biti ni mogoče povezati z današnjimi trditvami in razglašanjem, da to gibanje, zlasti pa Ilindenska vstaja, pomenita enega izmed petih vrhuncev v boju bolgarskega naroda. Gre za očitno prisvajanje velike nacionalne akcije v novejši makedonski zgodovini. Spomnimo se besed velikega makedonskega revolucionarja, marksista Dima Hadži Dimova: »Za slehernega Makedonca pomeni Ilindenska vstaja del njegovega lastnega življenja... To je bil veličasten izraz hrepenenja po boju in svobodi vsega makedonskega naroda.«⁶⁹

Razen prisvajanja te svetle dediščine iz zgodovine makedonskega naroda zasledimo v bolgarskem zgodovinopisju tudi veliko pozornost do vloge bolgarske armade, ki jo je imela ta pred koncem druge svetovne vojne pri osvoboditvi nekaterih makedonskih središč, pa tudi krajev v drugih delih Jugoslavije. V zvezi s tem so objavili mnogo falzifikatov in netočnosti.

V vseh oblikah neznanstvenega obravnavanja makedonske zgodovine ne daje bolgarsko zgodovinopisje nikakršnih pozitivnih sklepov, še posebno pa zavrača stališča naprednih bolgarskih javnih delavcev, kakršni so bili Dimitar Blagojev, Georgi Dimitrov in drugi. Ne gleda objektivno na ozračje, ki je nastalo po sklepu Kominterne 1934. leta v zvezi z makedonskim vprašanjem, in na korake, ki jih je naredila tedaj partija z Blagojevim in Dimitrovom za priznanje makedonske narodne samoniklosti in državotvornega razvoja makedonskega naroda. Veliko vlogo je imel zlasti Georgi Dimitrov. Leta 1944 je zapisal: »Brez neusmiljenega uničenja bolgarskega šovinizma, te rakaste rane na živem telesu naše domovine, ni mogoče zgraditi prerrojene nove Bolgarije.« Ko se zadržuje pri Makedoniji, Dimitrov pravi: »Ni nam potrebna razdelitev Makedonije, niti boj za njeno zavojevanje, temveč nacionalna svoboda in nacionalna enakopravnost v okviru Federativne Ljudske Republike Jugoslavije.«⁷⁰ Toda v bolgarskem zgodovinopisju ne uporabljajo sklepov tega velikega proletarskega internacionalnega vodje. Niti najmanj ne razvijajo njegovih zadevnih stališč in pozitivnih korakov za zблиžanje z jugoslovanskimi narodi, korakov, ki so bili storjeni pred blejsko pogodbo in po njej.

69. Ilindenc (Dimo H. Dimov), Ilindenskoto vžztanie i poukite ot nego za dnešnite makedonski revoljucioneri, Makedonsko delo (Viena), I/1 (1925), 5.

70. G. Dimitrov, Deloto na 9 Septemvri e istorisko delo (G. Dimitrov), Sščinenija. T. 11, Sofija 408; L. Mojsov, Bugarskata rabotnička partija (Komunisti) i makedonskoto nacionalno prašanje, Skopje 1948, 191—192; H. Andonov-Poljanski, Gorgi Dimitrov za Jugoslavija, Istorija (Skopje) 1 (1965), 40—41.

Toda kljub tej zanikovalni politiki in stališču si resnica o Makedoniji afirmativno utira pot v svetovno zgodovinsko znanost. Tako je bila v Sovjetski zvezi pred nekaj leti objavljena prva zgodovina makedonskega naroda A. Šofmana. Sovjetski zgodovinarji K. Strukova, I. Senkovič in drugi objektivno osvetljujejo preteklost makedonskega naroda. V ZDA se po tej strani odlikujejo Stavrianos, v Angliji Wilkinson in Auti, v Franciji Castelane, v Italiji Nurigiani in drugi. K temu so mnogo prispevali tudi jugoslovanski zgodovinarji. To se je pokazalo tudi v obdobju ponovnega aktualiziranja fikcije »Sanstefanske Bolgarije«, ko so se svetovna javnost in vsi jugoslovanski narodi postavili na stran resnice o Makedoniji.

Prav ta očitna uveljavitev, ki je prav gotovo tudi eden izmed vzrokov za vmešavanje od zunaj, pomeni novo potrditev naše resnice. To je tudi eden od dejavnikov za čimbolj argumentirano dokazovanje nesprejemljivosti neznanstvene razlage makedonske zgodovine.

Prevedla: Nada Carevska

Nova partija za novo državo

Delavsko gibanje je doseglo izredne praktične razsežnosti, ki še niso dobile ustreznega teoretično-praktičnega odmeva. Svoboda ni nobenemu režimu tako zelo nujna kot ravno socialističnemu, ki potrebuje vsakršno svobodo razen svobode privatnega prilaščanja družbenega bogastva.

Češkoslovaški dogodki postavljajo delavskemu gibanju veliko problemov, med katerimi so bili doslej mnogi le nakazani in pogosto poenostavljeni. Prvi in najpomembnejši je problem odnosa med »nacionalno potjo v socializem« in »internacionalizmom«. Po najbolj dogmatskem pojmovanju bi naj bile »nacionalne poti« zgolj taktične inačice za uporabo neke splošne strategije in kratko malo dane sheme socializma. Nemara je komaj potrebno povedati, da to poenostavljanje zlahka zanika samo sebe, ker se ta shema pač pokaže kot *specifični zgodovinski model socializma*: zgodilo se je v ZSSR. V tem so globoke korenine mnogih težav sodobnega socialističnega gibanja, ki se je predolgo zakrivalo (ne da bi bilo to še potrebno ali upravičeno) za tezo o »vodilni vlogi« ZSSR, o partiji-voditelju in za stalinsko verzijo leninizma in demokratičnega centralizma: to pa so ravno teze, v katerih se razkriva omenjena razlaga.

Toda o tem odnosu imamo tudi drugačno razlago: da so namreč »nacionalne poti« »lokalne« strategije, ki omogočajo komunistični partiji, da se povzpne do oblasti, pri čemer izkorišča »posebnosti«, ki jih ima vsaka dežela na političnem in družbenem področju. Po tej razlagi naj bi se strategija delavskega gibanja razvijala na podlagi nujnosti in empiričnih dokazil (»lokalnih«, seveda, in torej brez splošne vrednosti),

pa čeprav celo na liniji »historicističnega« kompromisarstva »s stvarmi«, ne da bi slutila, da je potrebno znova izdelati splošni strateški model (in torej zares *drugačen* model socializma). Modela ne iščejo zato, ker je ta strategija v resnici zgolj čista *strategija oblasti*.

Razlage, ki poskušajo dogmatizirati socializem

Obe omenjeni razlagi se navsezadnje znajdeti skupaj v vsebinski dogmatizaciji socializma: prva ga zamrzne v že znane zgodovinske oblike, druga pa onemogoča nadaljnji splošno teoretični razvoj. Sklenil bi, da je vprašanje modela odločilno, da bi postavili v žarišče novi odnos — odnos nujnosti — med nacionalnim in internacionalnim razvojem gibanja. Toda neutegoma bi tudi dodal, da je to, za razvoj nacionalne strategije partij tako pomembno vprašanje, tudi samo pravzaprav nadnacionalno vprašanje: v svojih najglobljih koreninah je to vprašanje, ki mora omogočiti, da odmislimo vse, kar je nacionalno pogojeno, da bi tako postalo veljavno na internacionalni ravni, torej za vse narode, pa čeprav v neki še daljni perspektivi, ko bodo, če tako rečemo, zbledele različne stopnje njihovega zgodovinskega razvoja.

Če naj določim neko prvo točko, bi rekel, da mora na področju politične teorije marksizem poravnati velik dolg; narediti mora to, kar je Marx storil na področju ekonomske teorije, ko je — s »Kapitalom« — iz specifične analize angleškega ekonomskega razreda izluščil »čisto« podobo modernega kapitalizma. Narediti mora to, česar se je Marx komaj lotil v mladosti, ko je v polemiki s Heglom načel bistveno jedro (ki ga potem ni razvil) teorije moderne meščanske države. Naloga je strogo teoretična, namreč v tem smislu, da mora — kot velja za ekonomsko teorijo in v tesni zvezi z njo — marksizem preiti od nacionalnih zgodovinskih variant, kakršne predstavlja moderna meščanska država, k »čisti podobi«, ki bo sposobna usmerjati — vselej kritično — kot usmerja čista podoba kapitalizma, ki jo je izdelal Marx s kompleksnim delom pri proučevanju angleškega sistema in hkrati z abstrakcijo le-tega. Jasno je, da so analogno tudi v politični teoriji odločilne tiste zgodovinske izkušnje, ki so jih doživele »razvite« dežele, čeprav mora postati model države, ki ga od tod izluščimo — zaradi kritičnih in rekonstrukcijskih namenov — uporaben za vse dežele: prej ali pozneje. Tudi tu bo treba reči manj razvitim deželam to, kar je pri Marxu veljalo ekonomskim sistemom, ki še niso dosegli angleške stopnje: de te fabula narratur. Kot se v deželah z »razvitim« političnim sistemom bolj očitno in popolno

uresničuje delitev politične sfere od ekonomske (ki se iztrga vsem neposrednim zavoram, da bi živela samo po svojem objektivnem nezaviranem dinamizmu), tako se prav v teh deželah politika docela specializira in navzame svoje značilne oblike. Če bi si to prikrivali, bi pomenilo le, da nagibamo h kultu predkapitalističnega komunitarizma.

Politične pravice niso luksus kapitalistov

Podobno kažejo tudi meščanske politične institucije, ko dosežejo svojo čistost, bolj trdovratno zasidranost in močnejši pritisk: ali niso prav najbolj razvite kapitalistične države prve, ki si dajo splošno volilno pravico in organski *corpus* političnih svoboščin? Pri tem torej se mora kritika pretanjšati, se osvoboditi simplicistične ideje, da so predstavniška politična država, politične pravice, splošna volilna pravica iznajdbe, ki so si jih izmislili najmogočnejši kapitalisti, ali pa neke vrste luksus, ki si ga le oni lahko privoščijo. V resnici gre za *politične oblike*, ki obstajajo ob najbolj razvitih odnosih kapitalistične proizvodnje. Ta ali oni marksistični teoretik (ki je kmalu zadovoljen) sicer lahko pravi, da jih je *prav zato* treba zavreči, in sicer čimprej. Kak drug (ki je prav tako kmalu zadovoljen) bo rekel, da jih je treba napolniti — ker so oblike — z drugimi vsebinami. Toda res je, da so to oblike neke *določene* vsebine in so zato zgodovinski način, s katerim določen tip družbenoekonomskega sistema najde svoj »komunitarni« (abstraktni) okvir; s tega vidika so določene, da se obdržijo kot politične oblike, dokler bo neka politična oblika še potrebna, torej do tedaj, ko se bo skupnost *dejansko* sposobna sama voditi brez *političnih* institucij in brez *pravnih* svoboščin. Vendar pa je socializem — čeprav še ni komunizem — v določeni meri preobrazba te vsebine, to je, tega določenega družbenoekonomskega sistema. S tega stališča nikakor ne gre zametavati teh oblik, prav tako kot ne gre za to, da bi jih enostavno in neposredno prilagodili drugačni vsebini, kar bi pomenilo, da jih polnimo, *take kot so*, ker so pač »čiste« politične oblike. Skratka, socialistično gibanje v Evropi se mora nujno lotiti dvojnega, zelo naporenega teoretičnega dela: izdelati mora model političnega sistema in ga kritično ovrednotiti na visoki politični ravni, ne da bi pri tem imel na voljo tudi ustrezno preobrazbo družbenih odnosov na visoki ravni. Na drugi strani pa mora zgraditi novo politično sfero za nov družbeni sistem, ki že je na Vzhodu, ne da bi imel na voljo ustrezno politično-institucionalno (in teoretično) tradicijo, zaradi splošne zgodovinske zaostalosti družbe.

Češkoslovaška bi lahko bila (in vsi upamo, da je še lahko) dežela, v kateri bi se ta resnična drama socializma mogla razrešiti v politični praksi. Seveda ne brez velikih težav, toda tudi ne brez velikih obetov za splošno in temeljito prenovitev podobe socializma. Seveda tam ni šlo za to, da bi s parlamentom restavriral nekakšen »besedni mlin«, toda tudi ni šlo za to, da bi za vedno pokopali v politični molk predstavniški organ, katerega politična odprava bi lahko pomenila le osredotočenje vse oblasti v izvršilnem organu.

Kaj je bolj socialističnega od samoupravljanja?

Šlo je za to, da bi znova politično oživili politično predstavništvo (brez katerega bi se vrnili v ne-predstavniško ali predmoderno državo: absolutistično) s stalnim nadzorom množic in z njihovo politično kontrolo nad politično oblastjo, hkrati pa za to, da bi to živo moč razširili na vse nižje predstavniške organe (nacionalne komiteje); šlo je skratka za to, da bi rekonstruirali model sovjetov na svoji izvorni shemi, toda prečiščenega z razvitejšo politično strukturacijo; odsotnost le-te je navsezadnje vrgla sovjete k Stalinovim nogam.

Predhodnik, Beneševa republika, bi bil v tem smislu lahko zgodovinska *izhodiščna točka*. Spričo nerazvitosti marksistične teorije institucij je pač treba nadomestiti pomanjkanje modela in se empirično okoristiti z nacionalnimi zgodovinskimi možnostmi.

Toda, če povzamemo splošno razmišljanje, vprašanje razvoja nove države (torej takšne, ki je takoj sposobna »propasti« kot oblika prisiljevanja in kot »čista« predstavniška oblika) spremlja drugo: namreč, da državne institucije lahko razširjajo predstavništvo državljanov na vseh ravneh in tako omilijo nenaravno ločitev od meščanskega parlamenta, s čimer dosežejo dvojni (postopni) rezultat: socializacijo politične oblasti (ker je bolj razširjena) in politizacijo ekonomske sfere (ker lokalni organi prenehajo biti lokalni organi ekonomskega upravljanja in se prilagodijo objektivnim nujnostim planskega gospodarstva, ki je politično usklajeno na nacionalni ravni).

Toda to vprašanje sproži spet drugo: prav postopno usklajevanje političnega življenja z ekonomskim in družbenim (državljana z delavcem) vsebuje osvobajanje od tistega neposrednega zaviranja, ki ga je na politično življenje (na državo) od zgoraj izvajala partija od trenutka prevzema oblasti. Če namreč poslej vsi državljan-delavci enako veljajo v političnih odločitvah, mora seveda prenehati začasni pri-

vilegij članov partije, ki so se navsezadnje združili zato, da bi emancipirali vse.

Vodilna vloga partije je torej spremenila svojo naravo: spet je bila videti taka kot vse druge politične partije (ki skušajo pridobiti soglasje), po vsebini pa se je od njih temeljito razlikovala prav zato, ker je delovala v sistemu globoko spremenjenih družbenoekonomskih odnosov (konec privatne lastnine in s tem konec ekonomskega privilegija): odgovornost pred delavci *lastne* dežele je tako postajala *nujno* središče socialistične politike. Na videz se je utegnilo zdeti, kot da partija izgublja vodstvo v deželi; v resnici pa se je odrekala prosvetiteljskemu, ali bolje prisilnemu vodenju, da bi prešla k vodenju, ki temelji na soglasju in je neposredno (rekel bi organsko) socialistično: katero usmerjanje je bolj socialistično od tega, da delavci sami upravljajo podružbljene institucije? Samo popolno nezaupanje v delavce lahko — v tem procesu — vidi zgolj tveganje, da bodo le-ti spet zahtevali privatizacijo tovarn, potem ko so bile dvajset let družbene! Sicer pa tudi ne bi manjkale druge možnosti za poseg v sili (ali morda nimamo socialističnega kazenskega zakonika?). Tu ima lahko pomembnejšo vlogo kot nezaupanje v delavce birokratska zaslepljenost, ki poskuša *od zgoraj in od zunaj* voditi socializirani sistem, kakršnega sodobna industrializacija in tehnizacija neizogibno postavlja nasproti problemu upravljanja *od spodaj in od znotraj*, torej nasproti visoko demokratičnemu (ki ga ne more doseči *noben* kapitalistični ekonomski sistem) in dosledno uresničenemu upravljanju, (kakršen lahko postane kapitalistični ekonomski sistem samo z birokratsko prisilo in tehnokratsko politično pasivnostjo). Tako postane nacionalna odgovornost gibanja poglavito sredstvo njegove socialistične internacionalne učinkovitosti.

Zatreti birokracijo s soodločanjem množic

Toda ločitev države od neposredne in privilegirane vodilne vloge partije, je sama po sebi proces, ki hkrati vodi k preobrazbi (»odmiranju«) države in k preobrazbi partije. Prav drugačen način vodenja družbe (soglašanje in soodločanje množic) usmerja partijo k temu, da preoblikuje sebe samo, na podlagi pristanka in odločitev svojih lastnih članov: to sta sestavini, ki grozita pokončati moderno birokracijo in ki jih samo socializem v celoti izraža v neposrednem in planiranem upravljanju gospodarstva. Tako končno vidimo, da maksimum socialistične učinkovitosti sovпада z maksimumom demokratičnega samoupravljanja ne le v državi, temveč celo v partiji! To je res razsulo »kitajskega zidu«.

Sicer pa je splošen nauk dramatičnih dogodkov, ki jih obravnavamo, prav ta, da je *nemogoče* preoblikovati državo, ne da bi preoblikovali partijo, in da je tudi (politično) *nekoristno* preoblikovati partijo, ne da bi preobrazili državo. Že Hobbes je dejal, da je partija država v državi, in Gramsci je potrdil, da je politična partija moderni vladar: celo zdrava pamet ve, da sta tako država kot partija politična pojava in zato medsebojno pogojena.

V tem okviru splošnega političnega obnavljanja socialistične države in partije je Češkoslovaška do 21. avgusta dosegla očitne napredke, ki si jih zagotovo nobeden od starih konservativcev ne bi mogel zamišljati kot napredke enotnosti in ljudskega soglasja za *socializem*. Nadvse pomembno orodje tega napredka je bila popolna obnovitev svobode govora, združevanja in tiska. Čeprav so to politične svoboščine (dokler je politično življenje še potrebno), ki si jih je izmislilo meščanstvo, so vendarle zagotovljene (pravne) formulacije nujnosti in potreb, ki so organsko lastne zgodovinsko razvitemu človeku, kot npr. da govori: sicer pa, kaj je svoboda govora, če ne prav zagotovilo absolutne nujnosti, da se družbeno obračamo k *drugemu* človeku v sferi misli? (Tega se je zavedal celo Stalin na teoretičnem področju — saj se je obnavljal opredeliti jezik kot vrhno stavbo!) Ali pa se bo nemara treba zateči k reku, da bomo razumeli, da »Ne le od kruha ...«?

Dejstvo, da so te svoboščine nastale kot meščanske svoboščine, pomeni, da je bila njihova življenjska pomembnost dokaj pozno pojmovno sprejeta (in izražena). Dejstvo pa, da gre za »formalno svobodo«, ne pomeni, da je to nevažna tema, temveč to, da v meščanski družbi te svoboščine predstavljajo avtentični razredni privilegij (financnika ali izobraženca) in da je resnična, splošna in torej enakostna uresničitev te svobode lahko le plod socializma.

Po drugi strani pa bi morali podružbljenje proizvodjalnih sredstev, razvoj nove politične kulture in nova šola omogočiti socialistični državi popolnoma drugačno okolje za uveljavljanje teh svoboščin (pomislimo le na vprašanje financiranja tiska po delavcih samih). In vendar — se zdi — da je prav tu Češkoslovaška naletela na najhujše ovire in sovražnosti, čeprav je že Marx pisal, da je edino zdravilo za bolezní cenzure to, da jo odpravimo.

Tako smo pri prav zaskrbljujočem jedru. Kdo pa je že kdaj pisal, da mora biti socializem obsojen na to, da se istoveti s cenzuro in politično policijo, ki sta (razen v izjemnih

primerih) najbolj zoprna moderna izraza birokratskega duha, kateremu pomeni vedeti samo to, *kar že vemo*? V resnici noben družbenopolitičen sistem ni tako zelo klical po svobodi, po vsakršni svobodi (razen po svobodi privatnega prilaščanja družbenega bogastva), kot socialistični sistem, ki teži ne le k emancipaciji teles, ampak tudi k emancipaciji umov. Lenin je to dobro razumel, ko je trdil, da je socialistična država močna takrat, ko množice vse vedo, o vsem razpravljajo in o vsem odločajo. Samo tako ta izrazito človeška dejavnost preneha biti privilegij redkih božjih (ali partijskih) izbrancev in postane splošen način življenja.

Mislim, sem rekel, da Češkoslovaška drama ni drama Čehoslovakov, temveč drama delavskega in socialističnega gibanja, ki je danes doseglo neslutene praktične razsežnosti, ne pa še ustreznega teoretično-političnega odmeva. Le-ta opozarja, da se mora socializem osvoboditi ne te ali one dogme, ampak *dogme*, in da mora tudi socializem v gotovini plačati svoje napake. Ta drama prav zaradi svoje splošnosti čaka na razrešitev ne le v Pragi, ampak povsod tam, kjer so partije, ki so izobesile Marxovo sliko: očiščevalno moč kritike morajo preizkusiti na sebi, da bi lahko resnično pomagale češko-slovaškim tovarišem in s tem nam vsem.

Ne zaradi zavednosti, ampak zaradi politične nujnosti

Tega globokega kritičnega pretresa ne narekuje, če naj tako rečem, nekakšna patetična (tudi vedno spoštovana) zavednost, ampak železna nujnost politične učinkovitosti in neizogibnost teoretične potrebe. Če lahko novi (razvitejši) model socializma politično deluje samo v sodobni preobraženi državi in partiji, izhaja iz tega, da problem »nove« partije ni pomemben samo za tistega, ki nasprotuje kapitalizmu in zahteva večjo učinkovitost socialističnega boja, ampak tudi za vladne partije; prav tako vprašanje nove socialistične države ni zgolj vprašanje tistega, ki mora graditi to državo *hic et nunc*, ampak tudi vprašanje partije, ki mora šele spremeniti primarne družbene odnose. Ta dvojna akcija je del skupnega, povezanega teoretičnega dela, ki je kot tako delo anticipacije in večje politične učinkovitosti. Da na kratko sklenem: vladna partija si ne more utvarjati, da bo zgradila novo socialistično državo s starimi, komaj za silo skrpanimi političnimi orodji, opozicijska revolucionarna partija pa si ne more utvarjati, da bo zadovoljila splošne zahteve svojega boja, če bo le formulirala linije novega političnega sistema, ne da bi ga preizkušala na sebi.

Pravi internacionalizem se kaže tudi v sposobnosti, da v razsežnostih internacionalnega gibanja spoznamo svoje lastne

nacionalne meje, možnosti. Ta internacionalizem je pač vse prej kot pa plod neke posamične dobre volje: njegove korenine so namreč v dejstvu, da je zgodovina v našem času bolj kot kdaj prej — da rečemo z Marxom — postala zares svetovna zgodovina, ki nas vse zadeva. Poslej se je treba zavedati težav in kompleksnosti problemov ter njihove splošne neločljive povezanosti: svet gre naprej, če gredo naprej narodi, ta čudovito živi zgodovinski »ostanek«, in narodi gredo naprej, če gre naprej svet, ta skupnost delov, ki jih je treba sestaviti »kot celoto«.

Prevedla: Neda Pagon-Brglez

Popravki ali preosnova političnega sistema

V 8/9 številki revije smo objavili enajst vprašanj o sedanji podobi, delovanju in značaju našega političnega sistema ter povabili k sodelovanju oziroma razpravi 46 javnih in družbenih delavcev. Vprašanja so bila osnova za pogovor »za okroglo mizo« 19. IX. 1968, v katerem so dejavno sodelovali:

France Bučar, izredni profesor na pravni fakulteti,

Janko Česnik, predsednik zakonodajno-pravne komisije

skupščine SRS, Josip Globevnik, predsednik pravnega sveta IS
skupščine SRS, Jože Goričar, profesor na pravni fakulteti,

France Hočevar, podpredsednik IS skupščine SRS, Peter Klinar,

docent VŠPV, Ivan Kristan, asistent na pravni fakulteti, Boštjan

Markič, predavatelj na VŠPV, Stane Markič, sodnik vrhovnega

sodišča SRS, Ernest Petrič, član IS skupščine SRS, Svetozar

Polič, predsednik okrožnega gospodarskega sodišča v Kopru,

Miha Ribarič, sekretar republiške delegacije v zboru narodov

zvezne skupščine, Zdenko Roter, odgovorni urednik revije,

Mitja Švab, član uredniškega odbora revije, in Niko Toš,

predavatelj na VŠPV. V celoti objavljamo prvi del pogovora,

ki ga je v imenu uredništva vodil France Hočevar.

Pogovor je zajel tale področja:

1. Katera so temeljna aktualna vprašanja našega političnega sistema?

2. Ali je aktualnost vprašanj našega političnega sistema le v tem, da poiščemo manjše izpopolnitve, dopolnitve obstoječega, ali pa so nujne bistvenejše spremembe?

3. Položaj in funkcije republik v jugoslovanski federaciji. Ali bo zadostovalo, če vpeljemo nekatere spremembe v funkcije federacije (in v njihovo izvajanje), ali se moramo odločiti za bistvene preosnove v odnosih med republikami in federacijo.

F. HOČEVAR: V javni razpravi so nekatere »podlage« za spremembo nekaterih določb ustave SFRJ ter teze za volilni sistem za zvezno skupščino.

Tudi v republici proučujemo nekatera vprašanja, ki zahtevajo spremembo republiške ustave in bodo v kratkem objavljena in predložena v javno razpravo.

Pri proučevanju teh vprašanj smo ugotovili, da je praksa potrdila temeljna načela ustave in da pri uresničevanju ustave obstoje nekatere slabosti. Nekatera vprašanja zlasti s področja izpolnjevanja in razvijanja samoupravljanja ter drugih družbenoekonomskih in političnih odnosov pa zahtevajo nadaljnje proučevanje in tudi objektivno dozorevanje elementov za dojetanje in reševanje.

Zvezna ustavna komisija predlaga zvezni skupščini, da sprejme resolucijo, ki bi določila načelna politična stališča do nekaterih od teh vprašanj, zlasti tistih s področja družbenoekonomskih odnosov, razvoja in integracije samoupravljanja ter nadaljnje deetatizacije ekonomskih in drugih funkcij in medsebojnih odnosov družbenopolitičnih skupnosti. Resolucija pa bi določila tudi načelna stališča o zakonodajni politiki federacije.

Zbor narodov in zvezni zbor sta se v glavnem strinjala s temi stališči in poudarila, da so vprašanja o strukturi zvezne skupščine prioriteta.

Iz tega izvira predlog, naj bi ustavne spremembe zajele:

- strukturo zvezne skupščine hkrati z ustreznimi spremembami v volilnem sistemu;
 - določbe o strukturi organov samoupravljanja v delovnih organizacijah;
 - odnose med federacijo in republiko v zakonodaji;
 - položaj in funkcijo avtonomnih pokrajin;
 - pravice narodnosti v zvezi z uporabo njihovega jezika.
- Tekst predvidenih sprememb je objavljen in ga poznate.

V republici je bila ustanovljena skupna komisija vseh zborov skupščine za ustavna vprašanja, ki je ustanovila pet delovnih skupin za obravnavo in proučitev posameznih skupin vprašanj:

- za proučevanje komunalnega sistema samoupravljanja v občini, razmerja občina — republika;
- za proučevanje vloge federacije in republike v družbeno ekonomskem in političnem sistemu in v njunih razmerjih;
- za skupščinski in volilni sistem;
- za družbeno ekonomski sistem in samoupravljanje v gospodarstvu in na drugih področjih;
- za pravosodni sistem ter varstvo pravic človeka in občana ter samoupravnih pravic.

Te skupine zdaj končujejo z delom, potem pa se bo skupna komisija lahko odločila in svoja stališča predložila skupščini v razpravo.

Ta pogovor ni omejen na to, da bi morali razpravljati in se opredeljevati glede že objavljenih ustavnih sprememb. Kot sem že ugotovil, je objavljeni predlog za spremembe le delna rešitev vprašanj, se torej zavestno omejuje na nekatere nujne spremembe, druga vprašanja pa bomo še naprej proučevali. Iz takšnega položaja je izhajala tudi redakcija Teorije in prakse, ki želi, da bi naša »okrogla miza« širše prispevala k razpravi o našem političnem sistemu predvsem z vidika konfrontacije s spremembami in gibanji, ki nastajajo v družbeni bazi, z vidika praktičnega funkcioniranja (demokratičnost, učinkovitost) in razvojnih tendenc sistema.

Ko razmišljamo o političnem sistemu, mislimo na celotni splet struktur v družbi in na njihove družbeno pomembne odnose, ki so ali pa tudi niso pravno oblikovani in urejeni.

Brez dvoma lahko trdimo, da je naša družba v tem zelo dinamična, da se v njej sproščajo in delujejo silnice, ki zahtevajo razmeroma hitre spremembe v pravni ureditvi.

Pri tem je glavno, da te silnice zahtevajo razširjanje in izpopolnjevanje demokratičnih odnosov v družbi. Pravno urejanje te dinamike pa najbrž ni vselej ustrezno, predvsem zato, ker ne pušča zadosti prostora za razvoj, je preveč podrobno in včasih shematično, ter postavlja okvire, ki jih mora življenje hitro prerasti. Izredno je torej pomembno, da vidimo, kakšno je stanje v družbi, da vidimo, kako politični sistem živi v praksi, in da ugotovimo, kje in v čem ga ovirajo ustavni in drugi predpisi.

Zaenkrat ne bi hotel razvijati naprej svojih misli o posameznih vprašanjih, ki jih bomo pretresali za okroglo mizo.

Redakcija je nanizala 11 vprašanj, da bi nam pomagala, da svoj razgovor vendarle urejeno vodimo. Domnevam, da se strinjate, da so ta vprašanja toliko splošna in obenem aktualna, da nam bodo omogočala, da nanje navežemo še vsa druga, ki se udeležencem za okroglo mizo zde pomembna.

Predlagam, da bi razpravljali o vsakem vprašanju posebej, ker nam bo to, upam, omogočilo, da nekatera vprašanja

poglobimo in razčistimo tudi s pomočjo dopolnjevanja, konfrontacije in polemike, medtem ko bi nas razprava o vseh vprašanih hkrati pripeljala le do enostranskih izjav in osebnih opredeljevanj, kar ne more biti zadovoljiv rezultat okrogle mize.

Vseeno pa predlagam, da razpravo o prvih dveh vprašanih združimo, ker sta si zelo blizu.

TEMELJNA VPRAŠANJA NAŠEGA POLITIČNEGA SISTEMA

J. GORIČAR: Kakor sam gledam na probleme, o katerih naj bi govorili, menim, da je temeljnega pomena prvih sedem uredniških vprašanj, ki vsaj v veliki meri vključujejo probleme, aktualne tudi za ustavno diskusijo. Zato mislim govoriti predvsem o teh sedmih vprašanih.

Prvo vprašanje zahteva opredelitev vprašanj: ta je v vsebini problemov, ki so pred nami, zadosti razpredena, zato glede tega nimam posebnih predlogov.

Vsebina drugega vprašanja je v alternativni, ali bi kazalo naš politični sistem bistveno, institucionalno spremeniti ali pa bi — vsaj zaenkrat — zadoščale manjše izpopolnitve in dopolnitve. Prepričan sem, da je naš politični sistem, kakor ga postavlja zdaj veljavna ustava, primeren in zadosti širok okvir za nadaljnje razvijanje socialistične demokracije. Seveda se moramo po njem tudi ravnati in resnično upoštevati ustavne norme, obenem pa nemara popraviti nekatere določbe, zlasti tiste o mehanizmu odnosov med republikami in federacijo, posebej še v mednacionalnih in ekonomskih odnosih.

Problemi, ki so pripeljali do naporov za korekturo veljavnega ustavnega teksta, so po mojem mnenju predvsem problemi družbeno-politične narave. Saj je ustava sama brez dvoma dokument z eminentno političnim pomenom. Zdi pa se mi, da pri tem pozabljajo, da je ta dokument vendarle in predvsem posledica in izraz nekih poprejšnjih političnih dogajanj ter da sama ne more biti dejavnik, ki bi lahko odločilno vplival na reševanje še nerešenih političnih vprašanj ključnega pomena v katerikoli družbi; pri reševanju teh vprašanj lahko samo pomaga. Da bom bolj konkreten: vprašanje političnega pomena pri nas je zadnji čas tisto o mednacionalnih odnosih, ki je takšne narave, da lahko v določenih okoliščinah pripelje tudi do konfliktnih situacij. Ravno to dejstvo je po mojem mnenju pripeljalo do alternative, ali naj v bistvu spremenimo naš politični sistem ali pa naj ga popravimo samo v najnujnejših potezah. Ponovno bi rad poudaril, da noben, še tako idealen ustavni tekst ne more preprečiti političnih konfliktov v nobeni državi oziroma družbi, tudi v socialistični ne. Take okoliščine, ki bi utegnile voditi do konfliktnih situacij, je mogoče preprečevati le s politično

akcijo, pri čemer pa je seveda lahko ustava ustreznim akcijam zelo tehtna opora. Če bi se pokazalo, da obstoječi sistem ni več v skladu z novimi rešitvami, do katerih bi prišli le prek politične dejavnosti, bi bilo treba izvesti bistvene spremembe v ustavi. Kakor sam gledam na ta problem, je mogoče mednacionalne zaostritve pa tudi dejavnike eventualnih konfliktnih situacij še zmeraj učinkovito urejati na podlagi obstoječih ustavnih tekstov, zlasti preambul zvezne in republiške ustave, kolikor seveda obstajata volja in hotenje, da to vsebino res upoštevamo.

Takšno hotenje in volja, ki se ju ne da zbuditi in vzdrževati z nobeno ustavno formulacijo, sta izrazito vrednostne narave, saj sta bistveni del tega, čemur pravimo: družbena zavest neke družbenopolitične skupnosti.

F. BUČAR: Če bi vedel, da bo to razprava o predlogih sedanjih ustavnih sprememb, na ta razgovor ne bi prišel. Smisla sedaj predlaganih ustavnih sprememb namreč ne razumem. Vsaj ne v konfrontaciji s tako pomembnimi problemi, kot jih zastavljata prvi dve vprašanji.

Po mojem gre za res pomembna osnovna politična vprašanja, ki jih moramo rešiti ali vsaj začeti odločno reševati. Nič nam ne pomaga, če jih začasno morda lahko še nekako odrinemo. Sedanja ustavna razprava se loteva v primerjavi z našimi osnovnimi političnimi problemi povsem obrobnih in malo pomembnih vprašanj, čeprav so lahko ta vprašanja sama na sebi tudi zelo pomembna.

Ne mislim, da bi ta vprašanja lahko sedaj kar iz rokava stresel. Navedem naj samo nekaj najbolj pomembnih, od katerih pa je morda najpomembnejše že samo izhodišče: Kaj pravzaprav hočemo? Zlasti ob dilemah, ki jih je odprl oz. nanje opozoril letošnji kongres sindikatov. Kaj si predstavljamo pod pojmom socializma? Kaj si predstavljamo pod pojmom socialne enakosti? Ali je to socialna entropija? Kaj si predstavljamo pod pojmom socialistična demokracija itd.?

Pravimo, da smo ubrali lastno pot razvoja. Gotovo! Ali pa nam je jasno, kam hočemo sploh priti? To so vprašanja, na katera se ne da tako enostavno odgovoriti, zlasti pa niso tako jasna, da ne bi smela povzročati nobenih razmišljanj.

Osebn npr. še vedno sodim, da je vprašanje družbene lastnine eden od temeljnih političnih problemov, za katerega še nismo našli ustrezne rešitve. Pa je vendar vprašanje družbene lastnine eno temeljnih vprašanj, na katerih sloni socializem. Do danes še nisem bral ali slišal razlage, ki bi na to vprašanje kolikor toliko zadovoljivo odgovorila.

Kaj je npr. komunalni sistem? Kaj je komuna? Komunalni sistem je temelj našega družbeno političnega sistema. To bo takoj vsakdo potrdil in ne bo prav nič v zadregi za

odgovor. Ali pa bo tako brez zadrege, če mu zastavimo nalogo, naj vsaj kolikor toliko zadovoljivo opredeli pojem komune in komunalnega sistema itd.?

Celo pojem Jugoslavije kot državne tvorbe ni tako nesporen, da bi ob njem ne smeli zastavljati nobenih vprašanj. Kaj je to? Ali je to zvezna država, federacija, ali oblika sodelovanja komun, ali je oblika sodelovanja narodov, kaj naj kot kohezivna sila povezuje to skupnost itd.? V zvezi s takó zastavljenim vprašanjem je npr. vprašanje odnosov med zvezno in republiško zakonodajo že povsem sekundarno, izvedeno vprašanje.

Ta in cela vrsta podobnih temeljnih vprašanj niso rešena ali vsaj ne povsem zadovoljivo. V nekem smislu bodo tudi vedno odprta, ker so to vprašanja, ki se nanašajo na družbeni razvoj. Zato pa je toliko bolj zgrešeno, če ta vprašanja rešujemo samo z leporečjem ali tako, da nekemu zapiramo usta. Ne moremo jih rešavati le s pravnimi normami. Enotnosti jugoslovanskih narodov npr. ne moremo rešiti s tem, da izdamo zakon o prepovedi rasne mržnje itd. Odnosi med republikami so namreč globoka socialna in politična vprašanja, ne pa toliko pravna vprašanja itd.

Mislim, da nisem tako zelo v nasprotju z izvajanjem tovariša Goričarja, vsaj upam.

E. PETRIČ: Če bi se človek strinjal s Francetom Bučarjem — in mislim, da se do neke mere lahko —, bi prišel do sklepa, da si je ob precej nejasnem položaju glede nekaterih vprašanj, ki jih navaja, najbolje prizadevati za minimalne, nujne, korekturne spremembe naše ustave, in bi si nemara zastavil celo vprašanje, koliko je ustavo sploh treba spreminjati. Seveda pa se vsakdo v tej zvezi vprašuje, kaj naj sploh razume z najnujnejšimi spremembami. Stvar ocene je, kaj je eno in kaj drugo.

Osebnostno menim, da ustavo moramo spremeniti, menim pa tudi, da bi v tistih vprašanjih, kjer te spremembe predvidevamo, bile lahko nekoliko globlje, če smo se že odločili za spreminjanje, pa naj gre za urejanje odnosov republika — federacija ali pa za problem skupščinskega sistema in njegove organizacije, kar sta dve glavni področji, ki se ju bodo dotaknile predvidene ustavne spremembe.

Menim torej, da bi nekatere stvari lahko že zdaj postavili bolj daljnosežno. Tudi nisem prepričan, da predvidene spremembe v odnosih republika — federacija obsegajo vse tisto, kar je že možno in celo neizbežno, pri čemer se mi zdi še najpomembnejše, da odpravimo člen 125. Res je sicer, da je v odnosu med federacijo in republiko pri odpravljanju centralistične prakse največ odvisno od politične akcije. Če pa človek gleda preteklo prakso, vendarle vidi, da kljub precej jasnim ustavnim načelom praksa ni bila ustrezna, kar sili

k sklepu, da bi bilo treba v ustavi radikalneje postaviti take konkretne določbe, ki bodo preprečevale neustrezno prakso — ne vem, če jo bodo zgolj korekture lahko preprečile.

Drži, da začrtana smer ustavnih sprememb vodi v ustrežnejšo prakso, ravno zato pa je odprto samo vprašanje, kako intenzivne naj bodo spremembe in ali predvidene spremembe zadostujejo. Upoštevajoč to, kar sem povedal, in pa preteklo prakso, bi se zavzemal za večjo intenziteto sprememb, in menim, da stvar zato ne bi bila nič bolj tvegana, pač pa precej bolj jasna.

Ob tem vprašanju bi dodal še to, na kar sem naletel v razgovorih z občani, ki so kot eno važnih vprašanj postavljali to, ali predvidene ustavne spremembe prinašajo večjo pravno varnost občana. Razložili so, da s tem mislijo jasno opredelitev pravic in dolžnosti občana in organov samouprave in oblasti in jasnost o tem, po kateri poti se lahko aktivirajo pri realnem političnem odločanju. Povedali so, da imajo v obstoječem sistemu sicer široko možnost razprav, kar jim ustreza, da pa niso zadosti vključeni v najvažnejše politične odločitve in to na vseh ravneh, tudi v občini. Zame je bila ta ugotovitev zelo zanimiva. Verjetno bi iz tega lahko sklepali, da bi moral biti naš politični sistem bolj enostaven, saj enostaven politični sistem omogoča večjo realno udeležbo državljana v političnem življenju. Če državljan težko loči med kompetencami in funkcijami organov in samoupravnih struktur itd., je njegovo realno soodločanje verjetno zelo težko, saj nima zadosti jasne slike o realnih vzvodih političnega življenja, to mu je odtujeno, njegova udeležba pri razpravljanju pa je še vse preveč simbolična. V zvezi z identifikacijo vprašanj za našo razpravo se mi je zdelo, da ni odveč, če opozorimo tudi na ta vidik.

J. ČESNIK: Ob gospodarski reformi so bile zapisane besede, da je naš ekonomski sistem, ki temelji na delavskem samoupravljanju, široka reka, za katero ne bo več treba spreminjati struge, ampak bo za normalen in gladek tek zadostovalo, če bomo le čistili bregove in poglobljali strugo.

To prisposodbo bi si dovolil razširiti tudi na družbeno politični sistem, ker sedanja razprava o predlogih za spremembo ustave to misel v celoti potrjuje.

Osnove družbenoekonomskega in družbenopolitičnega sistema se ne spreminjajo in se ne morejo spremeniti. To so razprave v skupinah komisije za ustavna vprašanja znova potrdile, ko smo preverjali, do katere stopnje so se ustavna določila v družbeni praksi že uresničila in kje so v ustavi še ovire in protislovja, ki uresničevanje resničnega bistva tega sistema ovirajo oziroma ga ne pospešujejo.

Takšne ugotovitve, ki se ob sprejemu zadnjih ustavnih amandmajev niso mogle uveljaviti, se zdaj znova kažejo, a v ostrejši obliki, in se s spremenjenimi odnosi med narodi in narodnostmi, s povečano vlogo republik v federativni skupnosti ter s spremenjeno politično prakso znova uveljavljajo.

Sem štejem predloge za spremembo obstoječe strukture skupščin, zlasti zvezne, in za uvedbo enakopravnosti vseh zborov v skupščinah, predloge za povečano vlogo avtonomnih pokrajin, predloge za večjo vlogo republik na področju, ki je bilo doslej izključno v pristojnosti federacije, in na področju temeljne zakonodaje ter zagotovila, da se uresničijo pravice narodnosti do uporabe lastnega jezika.

To so — ob temeljnih izhodiščih ustavnega sistema — obrobna vprašanja, ki v težnji, da bi zagotovili enakopravno predstavništvo vseh družbenih slojev in plasti v predstavniških organih, določajo, na kakšen način naj se družba organizira, da bo lahko uspešno opravila naloge, ki jih mora rešiti.

Drugi predlogi skušajo iz ustave odstraniti podrobnosti, ki jih lahko urejajo zakoni. V skladu s pojmovanjem, da je ustava temeljni družbenopolitični pravni akt, ki vsebuje osnovna načela ekonomskega in političnega sistema, naj bi se v prihodnosti manj spreminjala.

Pridružujem se govornikom, ki mislijo, da so te spremembe v sedanjem času nujne. Upam se trditi, da bodo spremembe na zakonodajnem področju ustvarile možnosti za ureditev pravnega sistema in da bodo zboljšale pravno varnost občanov.

Resolucija o temeljih zakonodajne politike federacije in predlogi za spremembo ustave na zakonodajnem področju krepijo vlogo republik, urejanje sâmo pa očitno decentralizirajo in približujejo neposrednim proizvajalcem, nacionalnim in temeljnim družbenopolitičnim skupnostim.

Federacija se omejuje na urejanje odnosov, k izagotavljajo temelje enotnega družbenoekonomskega in političnega sistema tudi na področju financiranja družbenopolitičnih skupnosti. Ob neizbežni vsklajevalni vlogi federacije in republike naj bi si v prihodnosti načelno vsaka družbenopolitična skupnost predpisovala svoje dohodke.

B. MARKIČ: Osnovni problem našega političnega sistema vidim bolj v doslednem izpolnjevanju že sprejetih in priznanih ustavnih načel kot pa v bistvenem menjanju le-teh. Izhajajoč iz stališč, da je ustava prvenstveno izrazito politični dokument in da bi morala v okoliščinah našega sistema odražati predvsem resnični družbeni položaj in šele nato dati programskost in okvir nadaljnjemu razvoju, se mi zdi teza o doslednejšem izpolnjevanju obstoječih ustavnih načel zlasti pomembna. Naša družba je izrazito dinamična, hitro se menjajo družbeni odnosi. Verjetno

pa kljub temu ni potrebe po tako globokem spreminjanju obstoječih političnih institucij, še preden že sprejete in uveljavljene oblike niso do kraja zaživele.

Sodim, da mora biti osnovno izhodišče našega samoupravnega političnega sistema v tem, da se **središča odločanja približajo delovnim ljudem**. Uresničevati moramo decentralizacijo, ki pa je nikakor ne bi mogli pojmovati v administrativnem smislu, to je v goli administrativni prerazporeditvi pristojnosti, temveč v tem, da bi se odločitve v resnici približale delovnim ljudem kot subjektom oblasti. Zato mislim, da je zlasti potreben razvoj **neposredne demokracije v bazi**. Razprava o spremembah ustave nas ne bi mogla pripeljati do tega, da bi podrobneje analizirali ali razmišljali le o političnih institucijah na vrhu, kot na primer o strukturi skupščinskega sistema, čeprav je tudi to potrebno. Slej ko prej je treba poudarjati predvsem razvoj neposredne demokracije v družbeni bazi.

V zvezi s političnimi institucijami bi želel omeniti, da predvidene ustavne spremembe nakazujejo vrsto novosti v obstoječih političnih institucijah. Tu se pojavljata dve skrajni stališči.

Prvo stališče trdi, da bi moral politični sistem sodobne družbe v pogojih socializma imeti čimbolj enostavne politične institucije. V določeni meri se mi to zdi pravilno, vendar ne v tem smislu, da bi razvijali institucije, kot jih je imela liberalna država, »negativna država«, ki je vse preveč poenostavljala. Politična institucija naj bo izrazito racionalna in učinkovita. Brez dvoma je racionalnost imperativ sodobne, torej tudi moderne samoupravne družbe. Vendar tudi ta teza v skrajnosti pomeni preveliko poenostavljanje in se približuje nekaterim tehnokratskim doktrinam. Drugo stališče pa je v grobi posplošitvi mogoče podati v tezi, da zapletenost družbenih procesov pri nas zahteva tudi vsaj relativno komplicirane politične institucije, kar naj bi bila tudi posledica še zmerom dokaj heterogene socialne strukture naše družbe.

Osnovno vprašanje je očitno v tem, da so politične institucije postavljene tako, da **niso instrument manipuliranja z ljudmi kot s stvarmi**, da človek-občan v njih ni le sopotnik, zgolj pasiven opazovalec in spremljevalec političnih dogajanj. Važno je, da dobe politične institucije svojo pravo vsebino, ki bo zagotavljala ta načela.

Pri nas je glede političnih institucij še vrsta nejasnih političnih vprašanj, tako na primer glede **resničnega** političnega vpliva tudi na relaciji zvezna skupščina — izvršni svet — svet federacije. To pomeni, da kadar ocenjujemo politične institucije v naši družbi, ne moremo izhajati le iz normativnega stališča, ampak moramo ugotavljati in vrednotiti njihov **resnični položaj in moč**.

S. POLIČ: Glede prvega vprašanja se strinjam s tistimi govorniki, ki so rekli, da so v naslednjih konkretno navedenih vprašanjih v glavnem zajeta temeljna aktualna vprašanja našega političnega sistema. Ne glede na to pa bi po mojem mnenju kazalo nekatera vprašanja, ki so v teh vprašanjih sicer nekako že zajeta, bolj konkretno opredeliti oziroma jih natančneje formulirati.

Eno takšno vprašanje je vprašanje družbenopolitičnega položaja velikega števila naših občanov (ki imajo v jugoslovanskem merilu celo večino in ki jih je tudi v Sloveniji gotovo več kot 30 %), ki osebno delajo z lastnimi sredstvi. Znano je, da smo prav letos prišli v tem pogledu do nekih novih opredelitev in spoznanj, ki jih izraža posebna resolucija Zvezne konference SZDL Jugoslavije. Ta resolucija izhaja iz stališča, da je osebno delo z lastnimi sredstvi prav tako socialistična kategorija kot združeno delo z družbenimi sredstvi in da mora biti zato tudi družbeno-ekonomski in družbeno-politični položaj obeh vrst delavcev enak.

Mislim, da gre za zelo pomembno idejno-politično stališče, ki nasprotuje birokratsko-etatičnemu gledanju in ki ima velik pomen ne samo za prakso naše države, marveč za teorijo in prakso socializma nasploh, še posebej v zvezi z zadnjimi dogodki v svetu, pa tudi pri nas, ko so kot reakcija na razne ekscese in deformacije ponovno oživel birokratsko-etatični pogledi na to vprašanje.

Pa tudi kadar ne gre za takšne poglede oziroma prakso, lahko ugotavljamo kar preveliko počasnost v doslednem uveljavljanju tega stališča v naši družbeno politični praksi, še zlasti pa v našem pravno-političnem sistemu, v ustavi in zakonih in še posebej v volilnem sistemu.

Ko sem že omenil volilni sistem, bi rad poudaril, da je po moji sodbi to vprašanje tudi takšno zelo pomembno in aktualno vprašanje našega političnega sistema, da ga je vsekakor treba posebej omeniti in da bomo morali o njem tudi v tem našem razgovoru povedati kaj več. Še konkretnije: gre za vprašanje doslednejše izvedbe delegatskega sistema, posrednih ali neposrednih volitev, vloge SZDL v kandidacijskem postopku, enega ali več kandidatov, zagotovitve adekvatnega predstavništva narodnih manjšin itd.

Tretje aktualno in zelo pomembno vprašanje našega političnega sistema, ki ga želim ob tej priliki posebej podčrtati, tudi zato, da obrnem nanj večjo pozornost naše javnosti (doslej se je o tem razpravljalo vse preveč v ožjih strokovnih krogih), je vprašanje stvarnega družbenega položaja našega pravosodja, še posebej pa sodišč, ki so nedvomno eno od osnovnih jamstev za demokratizacijo naše družbe in za resnično pravno varnost občanov. Kolikor večja sta namreč

svoboda in samostojnost občanov in delovnih organizacij, toliko bolj je treba na eni strani zagotoviti spoštovanje družbenih okvirov te svobode in samostojnosti, kakor jih izražajo ustava, zakoni in drugi predpisi, ter na drugi strani to samostojnost in svobodo zaščititi in jo utrjevati. To pa je predvse naloga sodišč, ki so po naši ustavi »samostojni organi družbene skupnosti«.

V tej zvezi mi dovolite, da ponovim misel, ki sem jo že zapisal nekje drugje, da bodo namreč sodišča mogla svojo vse pomembnejšo družbeno vlogo v celoti odigrati le, če bodo imela ustrezen družbeni položaj in če bodo resnično tako neodvisna in samostojna, kot je to družbeno potrebno. Torej je treba vse, kar je v zvezi s pravosodjem nasploh in s sodišči še posebej, presojati z vidika vprašanja, ali neka ureditev, neki ukrep utrjuje ali slabi to samostojnost in neodvisnost, ki je in ostane primarni družbeni interes.

Če pa obstoječe stanje analiziramo s tega vidika, pa kaj lahko ugotovimo, da resnični družbeni položaj pravosodja oz. sodišč še kar precej zaostaja za našimi deklaracijami in da tudi glede njihove neodvisnosti in samostojnosti še ni vse tako, kot bi moralo biti, saj obstaja še kar precej možnosti in odprtih poti za če že ne neposredno, pa vsaj posredno vplivanje na njihovo konkretno delo. Tu gre zlasti za vprašanja, ki jih za zdaj samo navajam in bi o njih, če bo mogoče, kaj več spregovoril kasneje: kdo in na kakšen način nastopa v odnosu do sodišč v imenu družbe, pa za vprašanje volitev, ponovnih volitev (reelekcije) in razrešitve sodnikov, dalje za vprašanje gmotnega položaja sodišč, njihovega financiranja ter za vprašanje, kdo in na kakšen način določa osebne dohodke sodnikom.

Vse to je seveda tesno povezano z drugimi vprašanji političnega sistema, ki smo jih že navedli, še posebej pa z vprašanjem ustavnosti in zakonitosti ter pravne varnosti občanov.

Zato menim, da bi o problematiki pravosodja in sicer ne toliko s stališča njegove organizacije, metod delovanja in podobno, kar je seveda tudi važno, vendar ni in ne bi smelo postati primarno, temveč s stališča njegovega resničnega družbenega položaja, bilo potrebno razpravljati več in bolj poglobljeno. V tej zvezi se tudi popolnoma strinjam s tovarišem Vladom Krivicem, ki je nedavno v »Komunistu« napisal, da problematika pravosodja še ni zadosti znana v naših odločilnih političnih krogih in, če lahko dodam, še toliko manj v široki javnosti. Skratka, v naši družbi je še vse premalo zavesti o teh vprašanjih in njihovi pomembnosti.

Če zdaj preidem na drugo vprašanje — ali je treba le izpopolniti in dopolniti sedanji politični sistem v najnujnejših potezah ali pa so potrebne bistvenejše spremembe, bi odgovoril, da gre po mojem mnenju za eno in drugo.

Od vseh vprašanj, pred katerimi stojimo in o katerih razpravljamo v zvezi s predvidenimi spremembami zvezne in republiške ustave, jih je očitno večina takih, pri katerih ne gre za bistvenejše, kvalitativne spremembe. So pa tudi taka in najvažnejše med njimi je prav gotovo vprašanje federacije, njene vloge in njenega odnosa do republik, ki tako kot je postavljeno v predlogih za spremembo zvezne ustave, prav gotovo pomeni novo kvaliteto, bistveni premik naprej, ki pa hkrati pomeni vračanje nazaj k načelom, ki jih je pred 25. leti sprejelo II. zasedanje AVNOJ-a.

Zato pri tem vprašanju najbrž ne bi mogli uporabiti pri nas sicer tako priljubljene formule, da so določene spremembe potrebne zaradi družbenega razvoja, ker je očitno, da smo glede tega že dolgo v velikem zaostanku za resničnimi potrebami naše družbe in da je torej to vprašanje že dolgo izredno pereče. Zato s tem zares ne moremo več odlašati in je prav, da čeprav še ne zadosti dosledno in sistematično, to vprašanje začnemo vsaj reševati, ko ga že naenkrat in čez noč v vsej njegovi kompleksnosti in globini tako in tako ne moremo rešiti.

S. MARKIČ: Pridružil bi se tovarišem, ki menijo, da je naš politični sistem dovolj širok in ne terja kakih bistvenih sprememb, da pa je aktualno uresničevanje načel tega sistema. Nedvomno uresničujemo nekatera načela političnega sistema prepočasi. Prav zaradi takšnega prepočasnega uresničevanja nastaja tudi vrsta težav in notranjih protislovij. Od tega, s kolikšno voljo in v kakšnem obsegu se bomo lotevali teh vprašanj, pa je tudi odvisno razreševanje nekaterih konfliktov, ki obstajajo tako pri nas kot povsod drugod.

Kar zadeva predlagane ustavne spremembe, se mi zde pomembne, ker prispevajo k uspešnejšemu uveljavljanju političnega sistema, pospešile pa bodo tudi hitrejše razreševanje nerešenih družbenih problemov. Ali so te spremembe »optimalne« in take, da bi zajele vse, kar današnji čas zahteva, je seveda drugo vprašanje. Sodim pa, da so za nadaljnje uveljavljanje in utrjevanje samoupravne družbe pomembne in nujne.

Če presojam predlagane spremembe določil zvezne ustave po vsebini, je očitno, da jih je večina usmerjena v spreminjanje dosedanje vloge federacije, ali bolje, v oblikovanje federacije, kot je začrtana v temeljnih načelih zvezne ustave. To pa je prav gotovo eno bistvenih vprašanj, ki jih zastavlja današnji čas in nadaljni razvoj. Sodim, da so zato predlagane spremembe vendar velik korak naprj. V spremembah strukture zvezne skupščine ne vidim le nekakšnih organizacijskih sprememb, ampak so pomembne po svoji vsebini in posledicah. Zbor narodov kot splošno politični zbor ne bo zagotavljal le polnejše uveljavljanje enakopravnosti narodov in narodnosti, ampak bo

tudi vzvod za hitrejše razreševanje nekaterih problemov, ki so danes prisotni. Skupno z ostalimi predlaganimi spremembami bo doprinesel k polnejšemu uveljavljanju političnega sistema. Spremembe 125. člena zvezne ustave in spremembe na področju zakonodaje bodo prav tako pomembne za razčiščevanje odnosov med federacijo in republikami, med politično predstavniškimi telesi in samoupravnimi organizacijami.

Strinjam se s tovarišem Bučarjem, ko pravi, da je pri nas še vrsta nerešenih vprašanj v zvezi z gospodarstvom, samoupravo, komunalnim sistemom itd. Da so ta vprašanja še vse premalo obdelana in razčiščena, dokazuje tudi to, da so o nekaterih precej podrobno razpravljali tudi v zvezi z uresničevanjem ustavnih določil — toda še vedno niso do konca proučena.

J. GLOBEVNIK: Omejil se bom le na nekatere misli, ker je celo gradivo zelo obširno.

Na samo spreminjanje ustave gledam takole. Ustava kot osnovni družbenopolitični in pravni dokument organizacije družbe s klasičnim sistemom je odsev statike. To statiko ustava tudi potrjuje in zato je problematika njenega uresničevanja in spreminjanja prav za prav enostavna. V družbi, kakršna je naša, ki je v svoji osnovi in strukturi šla skoz tako velike kvalitetne spremembe, ki je tako specifična, ki je zgodovinsko enkratna — saj je prva pokazala pot razvoju družbe 20. stoletja — je položaj drugačen. Sodeloval sem pri sestavljanju vseh naših ustav oziroma pri njihovem spreminjanju. Pri formulaciji smo se zmerom držali načela, da ustave ne gre postavljati statično, ampak da mora biti ustava dokument, ki naj pokaže perspektivo razvoja. Doživeli smo spremembe — leta 1946, 1953, 1955, 1963, 1967 — in danes smo spet pred predlogom, naj nekatere določbe spremenimo. Mislim, da je to utemeljeno. Strinjam se z vsemi pripombami, da je treba zlasti temeljna načela in posamezne določbe kolikor mogoče uresničiti. Če so v sami ustavi protislovja, če posamezne ustavne določbe preprečujejo razvoj, ki smo si ga postavili za cilj, jih moramo ocenjevati z jasno perspektivo razvoja v samoupravljanju, ker nazaj v klasični sistem ni poti.

Zato mislim, da se ne bi bilo treba upirati spremembam, za katere se je pokazalo, da so potrebne. Prepričan sem tudi, da bo treba slej ko prej temeljito revidirati ustavo s konkretnjšimi rešitvami pri tistih problemih, ki so odprti, zlasti v zakonodaji: od družbene lastnine kot negacije lastnine prek komunalnega sistema do odnosov republika-federacija itd.

Kot sem že omenil v ustavni komisiji, bi rekel tudi tu, da osebno menim, da je eden osnovnih problemov, ki jih bo treba rešiti — vendar zdaj najbrž še ne — sam koncept ustavne ureditve, ki tak, kakršen je zdaj, po mojem mnenju ni adekvaten. To bi povezal s točko 4.

Kako gledam na spremembo zbora narodov v splošno politični zbor, bom povedal pod točko 3. Mislim, da je to veliko daljnosežnejša sprememba, kot je videti na prvi pogled. Ne gre le za organizacijsko spremembo, ampak za razreševanje političnih problemov, kjer smo dosegli visoko stopnjo možnosti, da jih v okviru skupščine razrešujemo.

V odnosu federacija-republika nekateri vprašanje sprememb na področju zakonodaje štejejo med obrobna vprašanja. Mislim, da to ne drži. Pri vsej moji dosedanji praksi od l. 1945 do danes je vprašanje federalne zakonodaje eno osnovnih vprašanj, ki močno preprečujejo oziroma ovirajo naš samoupravni razvoj. V okviru zakonodaje rešujemo tudi vprašanje člena 125. Po svoji vsebini je ekonomsko vprašanje, po političnem pristopu pa je eminentno politično vprašanje zakonodajne narave, zato menim, da je tudi vprašanje 125. člena pomembno. Predlagane spremembe ne razumejo pravilno. Ustavna komisija ni imela takšnega stališča, kot to tolmačijo; vzdržuje namreč nekatere določbe o funkcijah federacije in republik na tem področju.

Kot enega osnovnih problemov naše ustavnosti vidim problem njene učinkovitosti. Treba bi bilo doseči večjo učinkovitost, vendar ne na bazi prakticizma in rušenja samouprave, ker to vodi nazaj.

M. RIBARIČ: Temeljno aktualno vprašanje političnega sistema pri nas je po mojem mnenju vprašanje učinkovitosti. Vprašanje učinkovitosti je značilno za sodobno družbo in se mu tudi naša družba ne more izogniti. Tu se izraža naša pripadnost sodobnemu svetu ne glede na vse naše specifičnosti, ki pa se marsikdaj izražajo bolj v željah in programih kot pa v uresničevanju programov in želja. Mislim, da moramo to dejstvo upoštevati. Z vprašanjem učinkovitosti je čisto jasno povezano vprašanje enostavnosti in razumljivosti političnega sistema, odgovornosti njegovih nosilcev, njegove stabilnosti in vprašanje realnega ocenjevanja celotnega njegovega funkcioniranja. Zdi se mi, da je v daljšem obdobju lahko realen le politični sistem, ki je od tal do vrha razumljiv večini občanov, večini ljudi. Mislim, da je značilnost moderne družbe tudi v tem, da ljudje sodelujejo ne samo v svojem neposrednem delovnem okolju, ampak da se čedalje bolj zanimajo — in morda celo predvsem — za vprašanja širšega okolja, za vprašanja nacionalne skupnosti. To, da ljudje delujejo v okolju, kjer živijo, je normalno; to, da se povezujejo s celotnim političnim življenjem, pa je tisto, kar želimo doseči v našem političnem sistemu. Rast celovitega človeka, ki je tudi reševanje problema humanizma, moramo omogočiti s celotnim političnim sistemom.

Ne strinjam se z mislimi o tem, da naj bi morebitna kompliciranost izražala naše specifičnosti. Morda bom malo

karikirano rekel: če smo del sodobnega sveta, se mora to kazati tudi v našem političnem sistemu — in to izrazito. To potrjuje tudi vsa naša praksa. Iz tega osnovnega izhodišča bi se lotil sklopa vprašanj, ki izhajajo iz ugotovitev dosedanje razprave, kako nejasne so naše temeljne kategorije.

S stališča aktualnosti menim, da je za nas najvažnejše vprašanje vloge republike kot nacionalne skupnosti in vprašanje njenega odnosa do federacije. Zdi se mi, da bomo lahko vsa odprta temeljna vprašanja uspešno reševali le takrat in le toliko, ko in kolikor se bomo uspešno osvobajali vseh elementov preživele, pa še žive administrativne strukture, elementov, ki jih srečujemo na vseh družbenih ravneh, ki pa je njihova koncentracija na zvezni ravni še zmerom posebno pomembna. Uspešno ne bomo mogli reševati drugih vprašanj — od tega, kaj je vloga neposredne socialistične demokracije, vloga občana, vloga delovnega človeka, pa do tega, kakšen je oziroma kakšen naj bo odnos med oblastno in samoupravno sfero — vse dokler ne bomo razčistili temeljnega vprašanja, kakšna sta vloga in položaj našega naroda, organiziranega v republiki Sloveniji. Pri tem ne mislim toliko na ustavno definiranje vprašanja, ampak predvsem na politično definiranje v vsakdanji akciji. Mislim, da pri tem definiranju zaostajamo. Če ne bomo konstituirali naroda v učinkovit mehanizem, ki bo znal mobilizirati vse napredne sile naše skupnosti, ne bomo mogli uspešno reševati skupnih vprašanj.

Na predlagane spremembe ustave gledam kot na rezultat politične realnosti; kot take jih sprejemam. Zdi se mi, da bi pri tem rezultatu lahko dosegli večjo racionalizacijo. Kolikor je zdaj ne bomo dosegli, mislim, da dosti tudi ne bomo zamudili. Očitno je, da se bo treba po sprejemu ustavnih sprememb veliko bolj angažirati za radikalnejše uveljavljanje temeljnih ustavnih načel, s čimer mislim predvsem na razčiščevanje ekonomskih odnosov v našem jugoslovanskem ekonomskem prostoru. To je bistveno. Pri tem si ne delam iluzij. Ko bomo v naslednjih letih dosegli na tem področju bolj vidne rezultate, potem bomo laže napravili tudi nekatere politične korake. Pričakovati moramo, da se bo lahko v nadaljnjem razvoju naša ustava po fizičnem obsegu krepko zmanjšala, pri čemer pa se bo v njej jasneje izrazilo tisto, kar je zares skupno in temeljno.

I. KRISTAN: Pri vprašanju številka ena in dve bi želel poudariti načelno misel, ki smo jo danes že povedali in ki je živa tudi v diskusiji zunaj našega kroga, namreč da je eno bistvenih vprašanj ravno stabilnost političnega sistema. Stabilnost razumem v tej zvezi v pomenu večje obstojnosti političnega sistema, tako da ne bi njegovih načel in političnih instrumentov tako pogosto kompleksno spreminjali; bolj bi si morali prizadevati, da sistem

izvajamo v praksi, morali bi ga organsko dograjevati in sicer na temelju bolj solidnih strokovnih analiz prehojene poti, tako da bi lahko pozitivne dosežke ohranili, reorganizirali pa samo tisto, kar se je pokazalo za slabo in negativno.

Prepogoste kompleksne reorganizacije in spremembe izredno negativno vplivajo v več smereh. Po mojem mnenju to hromi sistematičnost in dolgoročnost v delovanju političnih faktorjev in strokovnih institucij, na drugi strani pa demobilizira politične, strokovne in materialne sile pri njihovem kontinuiranem delu na dolgoročnih bistvenih nalogah, saj jih koncentrira na pogoste kampanjske akcije in na ta način sistematično strokovno delo prav za prav potiska na ravnino prakticizma.

Posledica tega je, da se strokovne sile demobilizirajo, ne samo zato, ker jih angažirajo v kampanjskih reorganizacijah, ampak predvsem tudi zato, ker v diskusijah ob takih priložnostih strokovnih stališč v resnici ne upoštevajo, ampak jih dostikrat uporabljajo le za demokracijo v sklepnem poročilu — češ v razpravi je sodelovalo toliko in toliko strokovnjakov, univerzitetnih učiteljev itd. Ljudje, ki so v razpravah sodelovali, drugič ne pridejo več, ker se jim pač zdi nesmiselno sodelovati in pripovedovati stališča, ki jih potem sklepi ne upoštevajo, in ker na svoje predloge ne dobijo odgovorov in ker jim nihče ne pojasni, zakaj strokovno utemeljeni predlogi niso bili sprejeti.

Če to upoštevamo, mislim, da je bistveni problem v tem, da bi morali načela, ki smo jih sprejeli in uzakonili, bolj dosledno izvajati, bolj si prizadevati, da bi res poglobljeno analizirali to, kar smo dosegli, da bi analizirali napake in slabosti in na tem potem organsko gradili nadaljnjo pot, ne pa vselej znova izvajali kompleksno reorganizacijo, ne da bi pustili čas, da bi sprejeta načela pokazala v praksi svojo pravo vrednost.

Če pogledamo ustavne spremembe, ki jih predlagajo, se mi zdi, da si lahko zastavimo vprašanje, ali je prav za prav nujno tako hitro spreminjati ustavo, zlasti ker smo že pri ustavnih amandmajih, ki smo jih sprejeli l. 1967, ugotavljali, da so rešitve, ki jih sprejemamo, najnujnejše in jih je treba takoj sprejeti, da pa druga vprašanja prepuščamo dolgoročnejši analizi, da jih bomo solidneje pripravili, tako da bi rešitve veljale za daljši čas in ne le za eno leto. Zdaj že spet kaže, da so predlagane spremembe najnujnejše, poleg tega pa že napovedujemo ponovne spremembe v ustavi.

Če bomo tako nadaljevali, bomo lahko vsako leto sprejemali nove ustavne amandmaje in bomo vedno znova ugotavljali, da so najnujnejši, da so zgodovinsko pomembni itd. Družbeni razvoj v resnici ni tako »dinamičen«, da bi morali že vsako leto ali dve spreminjati ustavo, ki velja po ustavnopravni teoriji (tako klasični kot sodobni) ne le za temeljni, ampak predvsem tudi za (relativno) stabilen pravno-političen akt. Takšna praksa

bi namreč lahko imela občutne posledice tudi v tem, da bi zmanjšala zaupanje v stabilnost pravnega sistema, kar pa se v praksi lahko kaže kot razvrednotenje pravnih instrumentov; tisti, ki jim nekateri pravni predpisi ne bi bili všeč, predpisov ne bi izvrševali, se ne bi podrejali načelu zakonitosti, ampak bi se izvršitvi predpisov poskušali na vse načine izmikati, računajoč na to, da predpis tako ne bo dolgo veljal. Tudi za kršitve pravnih predpisov se v takšnem ozračju najdejo številna subjektivna opravičila (ki imajo podporo tudi v javnosti), češ predpis ni bil ustrezen, predpis je bil krivičen itd. in bo tako ali tako kmalu spremenjen.

Takšno ozračje pa gotovo ne bi bilo v prid učinkovitosti pravnega sistema in utrjevanju načela zakonitosti ter pravne varnosti državljanov.

To govori za stališča, da bi morali ustavne spremembe, ki jih danes predlagamo, ali energičneje zastaviti, kot pravi dr. Petrič, in res pripraviti spremembe, za katere prevladuje v širši javnosti mišljenje, da jih je treba sprejeti, ali pa počakati tudi s temi, ki zdaj o njih razpravljamo, jih pustiti, da dozori skupaj s še drugimi, ki po mnenju nekaterih za zdaj še niso »zrele« za razpravo. Drugačno ravnanje lahko ustvari vtis preveč improviziranega pripravljanja stvari, nedognanega, nedozorelega, premalo strokovnega, saj je čisto nevzdržno vsako leto znova trditi, da je ta ali ona sprememba objektivno nujna, da so zgodovinske okoliščine zanj prav ta hip dozorele, da leto poprej te okoliščine še niso bile ustrezne itd.

Drugo pa je vprašanje odnosa med politično prakso in pravnimi predpisi. Če si ogledamo probleme, ki so zdaj v ospredju in zaradi katerih predlagajo spremembe zvezne ustave, tj. mednacionalne odnose ali odnose med republikami, se mi zdi, da so to vprašanja, ki jih dejansko ni mogoče reševati zgolj s spremembo ustave ali zakonskih predpisov, ampak da so to predvsem problemi politične prakse. Strinjam se s tem, kar je v uvodu poudaril prof. Goričar, da gre za to, da te politične procese podpiramo, da iščemo vzvode in poti, s katerimi bi podprli politične procese, ki jih želimo, da pa si ne smemo delati utvar, da bomo zgolj z ustavnimi spremembami rešili probleme, ki jih ni mogla rešiti politična praksa v zadosti širokih ustavnih okvirih.

Zbor narodov je na primer z lanskoletnimi ustavnimi amandmaji dobil tako širok maneverski prostor, da je popolnoma sposoben zavarovati interese posameznih republik in narodov. Gre le za vprašanje, zakaj še ne deluje kot takšen faktor, saj ima vse formalne možnosti, da za vsak zakon, za katerega meni, da ni v interesu medrepubliških odnosov, da ni v interesu odnosov med posameznimi narodi, doseže, da se ne sprejme

ali da se dopolni. Po enoletni veljavnosti ustavnih amandmajev pa to ureditev ponovno spreminjamo. Bojim se, da si delamo preveč utvar, da bomo zgolj s spremembo ustavnega teksta dosegli to, česar v politični praksi ne moremo doseči.

Prepričan sem, da bo med drugimi vprašanji precej pomembno spremeniti razmerja v zvezni zakonodaji med izključnimi oz. popolnimi, temeljnimi in splošnimi zakoni, tako da bomo tu dosegli nekatere premike, da bo na zveznem nivoju manj izključne oz. popolne in temeljne zvezne zakonodaje, da pa bo težišče na splošni zakonodaji. Toda tudi to vprašanje bi lahko delno reševali že v okviru sedanje ustave, saj je v ustavi rečeno, da se za področje zveznih temeljnih zakonov lahko sprejmejo splošni zakoni. To pa je odvisno od politične prakse, od prakse skupščine, saj so konec koncev v zvezni skupščini naši ljudje, ki bi to lahko predlagali in brez dvoma tudi dosegli.

S to ilustracijo sem hotel povedati, da je problem v konkretnem političnem delu, v političnem procesu in da ne bi smeli vso našo pozornost usmeriti v to, da bi mislili, da bomo s tem, če bomo spremenili ustavni tekst, že rešili glavne politične probleme.

Če sklenem to misel: mislim, da je eden bistvenih problemov našega političnega sistema njegova stabilnost, obstojnost in postopno organsko izgrajevanje tega, kar je uzakonjeno in sprejeto v politični praksi, ne pa prepogosto menjavanje temeljnih postavk. Končno bi bilo vredno ponoviti misel, ki jo je ob neki priložnosti izrekel E. Kardelj, namreč da naš problem ni v pomanjkanju predpisov, ampak v njihovem doslednem izvrševanju.

Zato menim, da bi zdaj, ko se že odločamo za spremembo ustave, spremenili vse, kar je potrebno, potem pa pustili praksi nekaj let časa, naj oceni življenjsko vrednost uzakonjene ureditve.

F. HOČEVAR: Prosim, da razpravljalci pri nadaljevanju pazijo na to, da se ne bi ponavljali, tako da bomo posamezna vprašanja lahko čimprej razčistili in prešli na nova.

N. TOŠ: V nekaj potezah bi rad povedal mnenje, na katero me napeljuje opazovanje razmer in ne nazadnje tudi poslušanje našega pogovora. Zdi se mi, da ustavne spremembe prav za prav bolj izražajo zagato v politični praksi kot pa nujo in potrebo, ki izvira iz sprememb v stanju in torej iz omejenih možnosti razvoja zaradi prenizko postavljenih ustavnih osnov. V argumentiranju težko najdem opravičilo za kratkoročnost, nedognanost, neizpiljenost predlogov tako v teoretičnem kot v praktičnem pogledu — opravičilo za omejevanje demokratične procedure pri oblikovanju sklepov, predvsem pa še posebej ne najdem opravičil, ki bi izvirala iz opazovanja

in analize in ki bi potrjevala take spremembe v družbenoekonomskih odnosih, ki naj se neizbežno izrazijo v našem ustavno pravnem sistemu. Še posebej se nagibam k temu sklepu, ko opazujem javno ustavno razpravo, v kateri zaradi takega ravnanja prihaja do dezaktivizacije in ravnodušnosti občanov do temeljnega družbenopolitičnega dokumenta, do naše ustave.

Z. ROTER: Odkod zagata, ki je o njej govoril Niko Toš? Nagibam se k domnevi, da je ta zagata, ki narekuje parcialno reševanje in prehitro ter skoro neprestano spreminjanje, povezana s tistimi temeljnimi vprašanji, o katerih je nekoliko čustveno, toda precej točno govoril France Bučar. Zaradi nejasnosti, kaj je s temeljnimi vprašanji, kako nanje odgovoriti, ugotavljanju težav ne sledi ustrezna politična praksa in zaradi tega tudi formalno dobra načela obvisijo v zraku. Mislim, da bi tudi naš razgovor moral prispevati k temu, da se splošna družbena atmosfera razbremeni občutkov ali vtisov, da ni dovoljeno odkrito in odprto govoriti tudi o tem, o čemer je govoril France Bučar. Menim, da tudi situacija ki jo danes imenujemo »kriza socializma«, to neizbežno zahteva. Potrebna je odkrita izmenjava mnenj o vseh temeljnih vprašanjih socializma od vprašanja enakosti do vprašanja državnosti, da navedem samo ti dve. Hkrati z realnim življenjem, ki pri nas teče — in najbrž bomo določene ustavne spremembe res sprejeli — bi bilo treba pustiti odprte vse možnosti, da se razprava o temeljnih vprašanjih socializma odprto in z odkrito konfrontacijo mnenj nadaljuje ali pa da se tako stanje šele vzpostavi.

F. HOČEVAR: Na to bi navezal nekaj misli.

V uvodu sem že rekel, da politični sistem ni le to, kar je v ustavi zapisano o njem. Politični sistem funkcionira in živi — da pa lahko živi in razvija svoje tendence, mu mora biti omogočeno z ustavnimi določbami. Mislimo moramo na naš dinamizem, ki ni značilen samo za našo družbo, je pa v naši toliko močnejši, ker smo sprostili osnovne družbene silnice s tem, da smo postavili v središče vsega družbenega dogajanja in tudi odločanja človeka, občana, proizvajalca, in s tem, da smo ustanovili razne organe neposredne demokracije in samoupravljanja itd. V takih okoliščinah se mora ustava in predvsem zvezna ustava omejiti na uveljavljanje temeljnih in splošnih vprašanj in prepustiti drugim družbenim subjektom in samoupravnim organom čimveč prostora.

Vprašanja, ki jih je nanizal Bučar, so v naši družbi brez dvoma odprta in bodo odprta še dolgo. Naš politični sistem

mora biti tak, da taka vprašanja v njem brez ovir dozorevajo, da se o njih odkrito raziskuje in razpravlja in da se brez predsodkov priznava znanstvena dognanja o njih. Nobene potrebe ni, da bi v ustavi definirali, kaj je socialistična lastnina. Tega ne definira nobena ustava. Kratkotrajno je treba zaščititi takšno ali drugačno lastnino. Po mojem mnenju se naše predstave — pa ne samo naše predstave o njej, tudi njena vsebina se v naši družbi spreminja vzporedno s tem, ko napredujejo socialistični odnosi. Če bi napravili analizo funkcioniranja političnega sistema v praksi, potem bi videli, da ustrezajo predvsem tiste določbe, ki niso hotele vsake stvari do podrobnosti rešiti in prek nekega pravnega instrumenta posiljevati življenja. Iz tega lahko izpeljemo sklep, da kljub vsemu dinamizmu naše družbe prav gotovo ni potrebno, da neprestano spreminjamo in dopolnjujemo ustavo. Lahko bi postavili tako ustavo, da bi se temu izognili.

Toda po drugi strani ugotavljam, da to, kar je v sedanjih ustavi izrecno zapisano o vlogi federacije v naši državi, in tudi to, kako je na tem temelju postavljen skupščinski sistem v zveznem merilu — neizbežno zahteva, da ustavo spremenimo, saj so določbe zvezne ustave prišle v konflikt z razvojem mednacionalnih odnosov in s samoupravno strukturo naše družbe. Pri tem bi lahko neustrezno izvajanje zakonodajne funkcije federacije v praksi premagali. Toda ekonomske vloge federacije v praksi ne moremo premagati, ker je ustava preveč izrecna v nekaterih postavkah, ki so medtem postale nevzdržne, npr. čl. 125 zvezne ustave, ki pravi, da samo zvezni zakon določa viře in vrste dohodkov vseh družbenopolitičnih skupnosti.

Zato mislim, da so sedanje spremembe ustave glede vloge federacije, glede razmerja republika — federacija in glede zbora narodov, bistvene. Obenem obžalujem, da teh vprašanj ne bomo do konca rešili, ampak jih puščamo deloma odprta, da jih bomo morali čez dve leti spet reševati. Taka praksa je po mojem mnenju nemogoča.

Druga vprašanja se mi zdijo manj bistvena in bomo o njih posebej razpravljali. Obenem želim opozoriti, da je treba ustavo osvoboditi nepotrebnih določil, ki vanjo ne spadajo, ker so statutarna in gotovo ni prav, da jih vnašamo v ustavo še v obliki amandmajev, npr. amandmaji pod I. tč. 4 in 5.

V ustavi ni malo takih določb, ki včasih delajo praksi težave in tudi zahtevajo spremembo.

Praktičen primer: v ustavi je zapisano, da samo zvezni zakon določa pogoje in postopek za začasno uvajanje prisilne uprave v gospodarskih organizacijah; s tem je ustava onemogočila, da zakon uvede inštitut prisilne uprave v zavodih. Zakaj je potrebna taka določba v ustavi?

S. POLIČ: Ko sklepamo naš razgovor o prvih dveh vprašanjih, menim, da je le potrebno reči še nekaj besed o nejasnosti in odprtosti takšnih temeljnih vprašanj, kot so družbena lastnina, samoupravljanje, komuna in druga, o katerih je govoril tovariš Bučar. Ne morem se strinjati z mnenjem, kolikor sem seveda tovariša Bučarja prav razumel, da glede vseh teh vprašanj pravzaprav tavamo v popolni temi in da je še vse sporno, in tudi ne z mnenjem, da v tej nejasnosti in spornosti leži osnovni vzrok za neučinkovitost samoupravljanja in za to, da nekaterih načel ne uresničujemo.

Res je sicer, da je glede vseh teh vprašanj še marsikaj nejasno in sporno, da se da razpravljati o oblikah in konkretnih rešitvah, toda o tem, kaj je ali kaj naj bi samoupravljanje bilo, o tem kaj je in kaj naj bi komuna bila itd. — imamo vendar že precej jasne predstave.

Mislím, da je prav zdaj, ko se je z agresijo na Češkoslovaško birokratsko-etastični sistem razgalil kot še nikoli doslej in ko imamo očitno opraviti s krizo birokratskega »socializma«, še posebej pomembno in potrebno, da se v nobeni obliki in na noben način ne sprašujemo po samoupravljanju kot takšnem, po njegovem bistvu kot obliki osvoboditve in aktivacije človeka, brez katere ni socializma in zaradi česar je, kar pri nas vse premalo poudarjamo, je pa zelo natančno zapisano v »Smernicah« — »razvoj samoupravljanja edina (podčrtal S. P.) možna pot za uveljavljanje socializma«.

Če pa iščemo vzroke temu, da nekaterih načel ne uresničujemo, pa ne gre po mojem mnenju toliko za to, da bi stvari ne bile jasne, marveč za odpor birokratsko-etastičnih sil, pa tudi za pomanjkanje prave volje in odločnosti, da bi nekatere stvari uveljavili.

M. ŠVAB: Ne morem »emotivno« nadaljevati tistega, kar je dejal tovariš Roter, ker so mi njegove misli »ušle«. Rekel bi, da spremembe (govorim le o členih 90—93, čeprav ti niso snov današnjega razgovora) izražajo v resnici prakticističen pogled na dopolnjevanje ustave in gredo mimo pozitivne prakse. Rodile so se predvsem za zeleno mizo in niso zrasle iz pozitivnih izkušenj delovnih organizacij, ki premoščajo nekatere dileme, o katerih kar naprej razpravljamo. To je brez dvoma pomanjkljivost celotnega postopka. O tem »defektu« smo govorili in temu mnenju se v celoti pridružujem.

F. HOČEVAR: Razprava o 1. in 2. točki je s tem zaključena. Mislím, da smo s tem zajeli že tudi 11. vprašanje redakcije.

Prehajamo na vprašanje jugoslovanskega federalizma, federacije in republike ter njunih medsebojnih razmerij.

J. GLOBEVNIK: Oglašam se na tisto, kar sem že prej omenil: politični in pravni pristop k problemu ustavnosti. To je stvar, ki jo že dolgo praktično in teoretično obravnavamo. Do zdaj tega ni bilo mogoče rešiti, to je slej ko prej perspektiva.

Naj povem o tem nekaj zelo strnjenih misli. V osvobodilnem boju je bila po revolucionarni poti ustvarjena nova Jugoslavija, sankcionirana v odlokih AVNOJ kot skupnost enakopravnih narodov, ki določene družbene naloge v skupnem interesu opravljajo v Jugoslaviji kot svoji državni skupnosti. Povojna ustavno pravna ureditev je iz te osnove — bolj deklarativno kot stvarno — sicer res izhajala. Po sovjetskem vzorcu pa je vendarle bila postavljena tako, da je predpostavljala centralno ustavnost in iz nje izvirajočo republiško ustavnost. Tako rešitev so zahtevale deloma takratne družbene naloge, zlasti nadaljnje izvajanje socialistične revolucije. Tudi vsa zakonodajna ureditev, ki jo ta ustavno pravni sistem narekuje, je bila predvsem centralna, republiška pa izvedena in sekundarna.

Razvoj samoupravljanja v ekonomski bazi in na vseh ravneh je to deloma spremenil. Spreminjanje se je izražalo zlasti v kvantitativni razsežnosti; postopno razširjanje posebno državnih funkcij federacije, večja pristojnost republik in občin, materialna sfera se je spreminjala po poti decentralizacije. V osnovi pa sta s tem ustavni sistem in zlasti njegovo izvajanje zastirala prvotno osnovo, ki so jo z reformami skoz decentralizacijo le korigirali.

Mislím, da je treba samoupravo v konceptu postaviti drugače, v duhu, kot je nastala nova Jugoslavija in ga je prvič uspelo realizirati in postaviti kot naš ustavni princip. Pri formuliranju ustavnosti je treba izhajati od republike kot samoupravne socialistične skupnosti. Zvezna ustavnost, ki jo narodi realizirajo v federaciji, izvira samo iz tistega, kar je v skupnem interesu teh osnovnih organizmov Jugoslavije. Na tem temelju bo po mojem mnenju slej ko prej treba revidirati dosedanji koncept naše ustavne ureditve, ki se mu zdaj približujemo še vedno le z decentralizacijo. V tem procesu spreminjanja funkcij federacije prihaja do kvantitetnih sprememb, ki pa se približujejo kvalitetni spremembi dosedanjih odnosov republika-federacija. Gre tako za funkcije v sferi normativne dejavnosti, zlasti pa tudi v sferi ekonomike, kjer so ekonomske funkcije še vedno močno pridržane federaciji. Prav predvidene ustavne spremembe so pomembna stopnja v tej kvalitetni spremembi. Mislím, da tu ne gre za zagato. Gre za odpravljanje »zagate«, to je določenih protislovij, ki jih je treba rešiti, in »zagato« vidim v teh protislovjih. Leta 1967 jih ni bilo mogoče rešiti. Razpravljali smo o vprašanju, ali naj vpeljemo tako vlogo zbora narodov. Ne gre za to, ali je zbor narodov svoje dosedanje naloge realiziral ali jih ni. Če bi

preveč utrjeval svojo sedanjo funkcijo varuha enakopravnosti pred klasično državno superstrukturo zveznega zbora, bi s tem po mojem mnenju le priznal, da je obstoječe stanje trajno in pravilno, in bi oviral realiziranje odločujoče vloge narodov kot osnovnih elementov v jugoslovanski ustavnosti.

Mogoče se motim, a zdi se mi, da so ljudje v diskusiji o predlaganih ustavnih spremembah o posameznih stvareh vse preslabo informirani. Na področju samoupravljanja v delovnih organizacijah kot tudi na področju notranje organizacije skupščine odpravljamo številne določbe sedanje ustave in sicer zato, da bi na eni strani povečali samoupravljanje v delovnih organizacijah ter omejili zakonodajno funkcijo, skupščini pa po drugi strani omogočili, da s poslovníkom ureja svojo notranjo organizacijo.

P. KLINAR: Poskušal bi razmišljati o federaciji kot družbeni skupnosti. Pri tem je moje izhodišče sociološko-politološko in se opira na nekaj ugotovitev, do katerih smo prišli s pomočjo empiričnih podatkov iz raziskav javnega mnenja. Znano je namreč, da skupina, ki jo karakteriziramo kot družbeno skupnost, temelji na tesni objektivni in subjektivni povezanosti svojih članov zaradi skupnih interesov ipd. Ko torej razglabljamo o federaciji iz teh izhodišč, moramo govoriti drugače, kot je običajno, kadar razmišljamo o njej iz izhodišč klasičnega federalizma, katerega bistvo je v oblikah delitve in izvrševanja državne oblasti.

Prva ugotovitev, ki izhaja iz empiričnih raziskovanj, je ta, da je težnja po urejenih mednacionalnih odnosih zaradi notranje trdnosti jugoslovanske družbe v slovenskem javnem mnenju močno zasidrana. Mednacionalne odnose to mnenje na ta način označuje za glavni element kohezivnosti jugoslovanske družbe in jih veliko bolj poudarja kot npr. splošne procese demokratizacije in procese razvoja samoupravnih odnosov.

Resnične notranje kohezivnosti federacije prav gotovo ne moremo doseči s pritiskom državnega karakterja, iskati moramo druge dejavnike. Gre predvsem za problem vsklajenosti dejavnosti in ciljev med federacijsko skupnostjo in nacionalnimi skupnostmi. Takšno vsklajenost je pogosto izredno težko doseči. Vsestranski nacionalni razvoj pogosto prihaja v nasprotje s preišljenim razvojem federacijske skupnosti. Drugače rečeno: vsestranski nacionalni razvoj je lahko v nasprotju s preišljeno razdelitvijo dela v jugoslovanskem ali še širšem okviru. Za raziskovanje notranje kohezivnosti federacije je pomembno ugotoviti tudi značaj medsebojnih odnosov v federaciji in oceniti, ali prevladujejo odnosi približevanja ali oddaljevanja. Domnevamo, da ustvarjajo samoupravni odnosi več možnosti za odnose približevanja in za funkcionalne — nehierarhične vidike medsebojnega povezovanja. Do takšne domneve lahko pridemo zaradi znanih negativnih birokratsko-centralističnih manifestacij, izvirajočih

iz etastičnih metod v mednacionalnih odnosih, ki so v federaciji izrazito zavirale razvoj odnosov medsebojnega približevanja.

To stališče se opira na drugo ugotovitev, ki izhaja iz empiričnih raziskav: da slovenska javnost nima posebno ugodnega mnenja o federaciji. Tega ne pripisujemo toliko v zadnjem času poudarjeni razpravi o vlogi republike in naroda, marveč gledanju na federacijo kot na zvezno državo z nekaterimi očitnimi centralističnimi manifestacijami, ki so se izrazile na ekonomskem, političnem in kulturnem področju. Takšen koncept federacije je v očitni krizi. Pot za razreševanje te krize vidimo v krepitvi elementov, ki utrjujejo federacijo kot družbeno skupnost. Mednje sodijo prav gotovo resnični samoupravni odnosi, ki omogočajo reševanje nasprotij med nacionalnimi skupnostmi, tesnejše interesno povezovanje, uspešen razvoj medsebojnega komuniciranja itd. Znano je, da intenzivnost komunikacij pomembno vpliva na nastajanje bolj razvitih skupnosti, v katerih se uveljavljajo odnosi kooperacije in akomodacije. Razviti komunikacijski sistemi uspešneje omogočajo reševanje konfliktnih odnosov. Naše izhodišče je torej: razvijati resnične samoupravne odnose in samoupravne skupnosti (predvsem nacionalne) ter medsebojno povezovanje nacionalnih samoupravnih in drugih ožjih skupnosti, obenem pa iskati medsebojne povezovalne dejavnike. Na to izhodišče se bom opiral tudi v nadaljnji razpravi, ko bomo razglabljali o strukturi zvezne skupščine.

J. GORIČAR: Menim, da so izhodišče tako za teoretično razpravo kot za praktično reševanje vprašanj o položaju in funkciji republike v jugoslovanski federaciji obstoječi mednacionalni odnosi, kakršni so v resnici in kot se resnično odvijajo. Dovolite, da čisto na kratko in samo zaradi logične zveze z nadaljnjim izvajanjem ponovim tri znana dejstva, na katera je opozoril tudi dr. Globevnik.

Temeljni okoliščini, na katerih je zgrajena federacija, sta enakost in enakopravnost narodov in narodnosti kot suverenih subjektov mednacionalnih odnosov in pa njihova volja, da živijo skupaj v federativno urejeni državi. Iz teh dveh dejstev izvira tudi ustavno pravna konstrukcija o prenosu dela suverenosti od republike na federacijo, konstrukcija, na kateri temelji suverenost, vrhovnost federacije. Zato se ne bi mogel čisto strinjati z dr. Globevnikom, da je bila na začetku naša državnost grajena po vzorcu sovjetske federacije s temeljno in originarno vrhovnostjo pri centru federacije. Vsaj v teoriji je bilo drugače. No, ta ustavno pravna konstrukcija ima tudi drugo plat. Če so namreč republike del svoje suverenosti prenesle na federacijo, jo smejo seveda tudi odvzeti in pripojiti svoji državnosti. Ravno to se pri nas vsaj deloma dogaja ob ustavnih spremembah, pri

katerih gre za tako imenovano slabitev federacije in krepitev samostojnosti republik. Suverenost se namreč kaže tudi v obsegu originarne pristojnosti državno pravnega subjekta.

Kakorkoli že je s to stvarjo v naši teoriji ali pa v praksi, mislim, da je, politološko gledano, osnovni problem, ki je pred nami, kadarkoli razpravljamo o odnosu med republiko in federacijo in o bistvu naše federativne ureditve, vendarle enakost in enakopravnost narodnosti. To je temeljno dejstvo jugoslovanske državnosti, ki je po mojem globalne narave; obsega vsa področja družbenega življenja, od ekonomskega, prek političnega do kulturnega in duhovnega.

Zdi se mi, da je ta hip vprašanje ekonomske enakopravnosti najpomembnejše. To vprašanje bi bilo treba morda celo na novo definirati v skladu z doseženo stopnjo ekonomskega razvoja in s temeljnimi načeli uveljavljajoče se ekonomske politike. Po mojem mnenju tega vprašanja ni mogoče reševati z ustavno pravnimi formulacijami. Te lahko samo izražajo take ali drugačne poprejšnje politične rešitve. Ustava jih lahko le ugotovi in jim s tem odpre pota za nadaljnje uveljavljanje. Od tega vprašanja je predvsem odvisna nadaljnja graditev federativne strukture naše skupnosti. Od tega vprašanja je odvisna tudi rešitev vseh drugih vprašanj.

Težnjo k utrjevanju politične enakopravnosti narodov in narodnosti Jugoslavije po mojem mnenju pravilno izražajo predlagane spremembe v strukturi skupščine z zborom narodov kot osrednjim zborom našega parlamentarnega sistema. Zdi se mi, da bo treba ravno z vidika politične enakopravnosti narodov in narodnosti prej ali slej temeljito revidirati tudi zvezno administracijo in pa nekatere njene službe. Za primer bi navedel področje, ki ga nekoliko bolje poznam iz prakse zadnjih let. Zdi se mi namreč, da so dobili obseg in funkcije zveznega sveta za koordinacijo raziskovalne dejavnosti, prav tako pa tudi zveznega sveta za financiranje raziskovalnega dela, že malo anahronističen značaj ob težnji k decentralizaciji zvezne uprave in služb.

O kulturni enakopravnosti narodov ne bi govoril. Aktivira se med drugim v zahtevah po resnični in popolni enakopravnosti jezikov.

Izhodišče problemskega kompleksa, o katerem zdaj govorimo, je v mednacionalnih odnosih. Ustavno pravno gledano pa je izhodišče republika s svojo originarno suverenostjo. Seveda pa je po drugi strani treba upoštevati tudi širši geografski in politični prostor, v katerem naša federacija živi in deluje zlasti navzven. V načelu pa federaciji ne bi dajal drugih pristojnosti od tistih, ki izvirajo iz njene temeljne funkcije varuha in pospeševalca enotnega samoupravnega sistema na območju Jugoslavije — in nič več.

S tem, ko je v ustavi zapisano, da je funkcija federacije varstvo skupnih interesov, je te interese vendarle treba definirati. Najbrž gre danes pri tem predvsem za enotnost sistema, socializma in pod., in ne nazadnje tudi za varstvo integritete našega ozemlja, čeprav se popolnoma strinjam, da bo treba najbrž tudi sistem obrambe v nekaterih potezah korigirati.

Sem proti temu, da bi se formulacija o skupnih interesih tako široko interpretirala, kakor da se ti interesi spreminjajo od danes do jutri. Če bi bilo tako, bi bila naša federacija na zelo trhljih nogah.

N. TOŠ: Zadnja ugotovitev prof. Goričarja me napeljuje, da pokažem na nekatere ugotovitve iz naših raziskovanj v zadnjem času, ki to trditev v celoti potrjujejo.

Človekovo zadovoljstvo s sistemom, predvsem z demokratičnostjo in uspešnostjo tega sistema, je odvisno od skladja objektivnih in subjektivnih okoliščin delovanja sistema, seveda pa tudi od okoliščin vključevanja človeka v delovanje sistema.

Tu ne bi posebej govoril o objektivnem okviru, ker sta o njem zadosti govorila oba govornika pred mano. Predvsem se mi zdi, da je to zadosti razjasnil profesor Goričar, ki je to označeval kot temeljno dejstvo, pri čemer gre v bistvu za odnos med jugoslovanskimi narodi.

Poleg objektivnega je pomemben tudi subjektivni okvir. To so predvsem interesi občana, ki odsevajo v njegovih stališčih in mnenjih; stališča in mnenja so prav gotovo faktor, ki ga je treba v politični praksi upoštevati ravno tako kakor objektivni okvir, saj se v njih skrivajo hotenja, interesi in akcija ljudi, to je vse tisto, kar je odločilno za učinkovitost v delovanju političnega sistema.

Sociološka raziskava in še posebej raziskava stališč je lahko pomemben faktor pri presojanju učinkovanja sistema in torej napotek za njegovo nadaljnje razvijanje.

Glede na razmere, ki jih je opisal dr. Globevnik, bi lahko pričakovali, da je predstava ljudi o federaciji v okoliščinah, v kakršnih se je v svojih ekonomskih in normativnih okvirih pač razvijala — da je ta predstava zaradi enačenja države s funkcijo federacije ostala pri ljudeh toga. Raziskave pa nas prepričujejo o nasprotnem. Nedavno smo izvedli raziskavo, ki je med drugim poskušala ugotoviti odnos ljudi do učinkovanja sistema ob konkretnih vprašanjih, izraženih s konkretnimi področji družbenega življenja. Poskušali smo ugotoviti odnos občanov do federacije ter razkriti pojmovanje vloge republike, federacije in drugih družbenopolitičnih skupnosti, predvsem občine in delovne organizacije.

Dognanja so po svoje zanimiva in so obenem pomemben argument, ki lahko podpre vrsto teženj v političnih dokumentih zadnjega časa. To se kaže med drugim v tem, da odgovornost za reševanje problemov na posameznem področju ljudje ne iščejo pri federaciji, ampak pri neposrednih skupnostih; odgovori na vprašanja o tem, kdo bi moral predvsem skrbeti za urejanje problemov na posameznih področjih (kot so zdravstvo, gospodarstvo, šolstvo, otroško skrbstvo in pokojnine), so pokazali, da občani na vseh teh področjih poudarjajo republiko. Ob tem so razumljive nekatere variacije. Tako glede gospodarstva poudarjajo pristojnost gospodarskih organizacij samih in še posebej republike; republika je po mnenju večine odgovorna za urejanje razmer v šolstvu, kar je tudi naša najnovejša praksa pri urejanju tega področja; enako in v še večji meri to velja za zdravstvo; otroško varstvo kot nova oblika družbene skrbi pa sodi po mnenju večine v skrb občine. Zanimivo je, da so celo na področju pokojnin, ki je bilo v predstavah ljudi tradicionalno povezano s pojmom države, ki naj bi zagotavljala kontinuiteto te zaščite, prevladovala mnenja, da je za to področje pristojnost predvsem v republiki in ne na ravni federacije. Predstave o pristojnosti torej prebijajo tradicionalne etatiistične sheme: problemov naj ne rešuje predvsem država, temveč neposredne skupnosti — občine, delovne organizacije, republike. Podatki kažejo, da ljudje rešitev za probleme ne iščejo daleč od sebe. Hkrati moramo seveda ugotoviti poudarjeno vlogo republike, ki v očeh ljudi po oceni raziskav prevzema glavno skrb in odgovornost za skladno reševanje neposrednih življenjskih problemov.

F. BUČAR: Kratka pripomba na izvajanje, kaj je zveza. Strinjam se, da je edino sprejemljiv koncept, da je zveza oblika sodelovanja republik. Tak sociološki vidik je edino pravilno izhodišče. To skupnost lahko družijo le spoznanja o dejansko enakih in skupnih interesih. Ta skupnost lahko obstaja samo v primeru, če dejansko obstajajo skupni interesi in če je spoznanje o takih skupnih interesih prešlo tudi v zavest.

Zato tudi na to vprašanje ne moremo gledati predvsem in zgolj s stališča pravnih problemov oziroma odnosa med zvezno in republiško zakonodajo. Upoštevati moramo namreč dejstva, taka kot so. Gre za sodelovanje šestih republik v skupni državni tvorbi. Država pa po civilnem pravu ni prostovoljna skupnost, iz katere lahko vsak čas izstopiš, če nisi zadovoljen. Država je prisilna skupnost. Zato pa je tudi vprašanje odnosov med republikami vprašanje odnosov v razmerju stvarnih sil, ne pravnih pojmov. Zato se tudi oblike sodelovanja med republikami spreminjajo lahko le v skladu s spremembami v odnosih med stvarnimi silami.

Za ilustracijo bi se vrnil npr. na AVNOJ, o katerem je govoril tovariš Globevnik. Ko je AVNOJ sklepal o bodoči federativni državni ureditvi, so bile zastopane posamezne bodoče federalne enote tudi kot stvarne sile, saj so imele tudi svoje vojaške sile. Če pa imamo vojsko, za katero je pristojna izključno zveza, se vprašanje v razporeditvi sil bistveno spremeni. Vojska je namreč zelo impresiven argument. Ugotavljam samo zgodovinsko dejstvo.

Tudi vprašanje ekonomskih donosov med temi partnerji (republikami), ki sodelujejo v zvezni državi, ni samo vprašanje gospodarskega sistema. Gospodarski sistem je sam po sebi rezultanta stvarnih sil, ki obvladujejo odnose med republikami. Gre za splet vrste različnih interesov, katerih vsak si skuša najti pot k uveljavitvi. Nikar si ne delajmo utvar, da z deetatizacijo odpadejo vsi nasprotujoči si interesi! Gre za to, da zagotovimo možnost, da se ti različni interesi lahko odkrito konfrontirajo in da zagotovimo ustrezne kanale, po katerih se ti različni interesi tudi ustrezno izravnavajo. Nič pa nam ne pomaga — celo škoduje lahko — če enostavno razglasimo enotnost interesov in zadušimo možnosti, da bi se različni interesi zares medsebojno izravnavali.

Ali takó pojmovanim odnosom med republikami ustreza sedanji koncept zvezne skupščine, zlasti če je tako kompliciran, kot je govoril tovariš Globevnik? Postavljam samo vprašanje.

J. GLOBEVNIK: Želel bi samo razčistiti dve stvari. S tovarišem Goričarjem se nisva razumela. Jasno sem povedal, da gre za koncept zvezne ustavnosti na temelju republiške ustavnosti, ki smo jo sicer deklarirali ter je osnova in bistvo vsake suverene skupnosti. To pa je v resnici bila stvar federacije in se je reševala po državni poti. V republiški ustavi s tem v zvezi in npr. o temeljnih pravicah človeka ni nobene besede. V resnici je cela ustava postavljena na drugo osnovo, kot je bilo deklarirano, in pri tem bi vztrajal.

Drugič: glede kvalitetnih sprememb in tega. Najkvalitetnejša sprememba v zgodovini človeštva je leto 1950; prvič v zgodovini je z delavskim upravljanjem odpravljeno najemno delo. To je bila že takšna kvalitetna sprememba v ustavno pravnih odnosih, da je zahtevala ustrezno spremembo leta 1953; uvedba komunalnega sistema, razširjenje samoupravljanja na področje družbenih služb itd. so zahtevali spremembo ustave l. 1963.

Strinjamo se, da je funkcija federacije v tem, da varuje in zagotavlja enotnost sistema. O tem, kaj je enotnost sistema, pa je diskusija lahko zelo široka.

Jugoslovansko družbeno skupnost gledam kot integracijo — kot ljudje pravilno razumejo ne na temelju države, ampak na temelju svobode in skupnih interesov. V taki družbeni skupnosti,

katere temelj je samoupravljanje v materialni sferi — na osnovi skupnih interesov — vidim vso bistveno vsebino nove Jugoslavije in tudi najmočnejšo organizirano družbo kdajkoli v zgodovini.

F. BUČAR: Ne vem, če se lahko strinjam, da je to najbolj kohezivna družba na svetu. Bojim se, da je kar precej slabotna. Seveda, če govorimo o problemih zavzeto, tako kot jih dejansko občutimo in za katere se borimo, da jih rešujemo, ne morda le samo zaradi akademske diskusije.

F. HOČEVAR: Mislim, da ni odveč, če razmišljamo o tem, kako je bila postavljena naša federacija, zakaj je bila postavljena tako in zakaj se nekatere določbe o teh vprašanjih tako trdovratno ohranjajo kljub neprestanim ustavnim spremembam. To je nekaj, kar najbolj vztrajno deluje v našem sistemu in tudi danes se tega problema lotevamo še zmerom parcialno. Mislim, da so po vojni v zveznem merilu ustvarili tako središče moči in oblasti iz raznih razlogov: zaradi mednarodne situacije in varnosti Jugoslavije; zato, da bo tu neka sila, ki bo preprečevala razvoj takih mednacionalnih odnosov, kakršni so bili pred in med vojno in ki bo garancija za socialistični razvoj Jugoslavije in bo predstavljala tiste sile, ki bodo najbolj uspešno in najbolj dosledno delovale za socialistični razvoj Jugoslavije. Ne bi se hotel spuščati v razpravo, ali je bilo vse to svoj čas potrebno, brez dvoma pa je očitno, da je že precej časa tega, kar je tak center postal nepotreben in celo ovira za razvoj demokratičnih socialističnih odnosov. Ta center je sicer zgubljal svoj pomen, moč in vlogo, vendar se je tega le še preveč ohranilo vse do današnjega dne. Razčiščenje te situacije je samo v korist tako federaciji sami, tj. skupni državi narodov in narodnosti Jugoslavije, kot tudi samoupravnim in demokratičnim odnosom v naši družbi. Na tem temelju kot je še zmerom v ustavi postavljena, federacija ne more več opravljati koristne funkcije in vloge, ampak začenja zavirati ne samo razvoj notranjih demokratičnih socialističnih odnosov, temveč zavira celo učinkovito reševanje skupnih, tj. zveznih vprašanj, npr. mednarodnih odnosov ali narodne obrambe.

Predvsem dva procesa zahtevata spremembo položaja in vloge federacije. To so po eni strani mednacionalni odnosi, po drugi strani pa samoupravljanje in položaj ljudi. Obe področji bi pridobili, če bi vprašanje temeljito rešili. Federaciji je treba odvzeti vse tiste pristojnosti, ki niso izraz potreb, da se skupno urejajo nekatera vprašanja sožitja med republikami, varujejo skupni interesi in urejajo enotna sistemska vprašanja. Vsa ta vprašanja je treba natančno opredeliti. Nevzdržna pa je praksa, da v raznih zveznih organih pretresajo in rešujejo vsa družbena vprašanja, celo takšna, ki se morejo uspešno reševati samo

v okviru republik ali pa občin in drugih samoupravnih organizmov. Takšno prakso deloma omogočajo tudi nekatere ustavne določbe, kakor tudi struktura zvezne skupščine, zvezne uprave in drugih zveznih teles. Moč in enotnost Jugoslavije ne temeljita na močnem zveznem centru oblasti in tudi ne na iskanju in izsiljevanju za vso Jugoslavijo enotnih rešitev tistih vprašanj, ki nimajo skupnega značaja in pomena. Moč in enotnost Jugoslavije izvirata prav nasprotno iz uspešnega reševanja mednacionalnih odnosov in afirmiranja republiške državnosti, iz položaja občanov v sistemu samoupravljanja, iz demokratične družbene prakse, iz spoštovanja zakonitosti in pravne varnosti občanov. Zame torej ni vprašanje, ali je potrebno položaj, funkcijo in vlogo federacije spremeniti ali ne. Zame je vprašanje, ali bomo ta problem rešili tako dosledno in vsestransko, da bo to res koristilo razvoju demokracije in socializma v naši družbi, ali ga bomo rešili na vseh področjih, na političnem, ekonomskem in drugih.

S. POLIČ: Kot smo že ugotovili, gre oziroma mora iti pri tem za bistvene, kvalitativne spremembe. Morda bi to novo kvaliteto mogli označiti kot povratak od stališča, ki je prevladovalo, ko smo sprejeli ustavni zakon leta 1953, da je namreč Jugoslavija predvsem in vse bolj nekakšna federacija komun, k edino pravilnemu stališču, da je Jugoslavija predvsem in v prvi vrsti federacija republik oziroma prostovoljno združenih in enakopravnih narodov.

V tej zvezi pa bi opozoril na to, da je ideja o federaciji komun še zmerom marsikje živa in najbrž niso daleč od resnice tisti, ki pravijo, da je tudi zbor komun, ki naj bi ga nanovo ustanovili v okviru zvezne skupščine, vsaj delno plod takih gledanj.

Tudi načelo, ki je uveljavljeno v 5. odst. 76. člena zvezne ustave in za katero še ni predvidene nobene spremembe, da se namreč tudi člani zvezne skupščine volijo po načelu delegacije občine, tudi to načelo očitno temelji na tej ideji, da je Jugoslavija federacija komun ali vsaj tudi federacija komun.

Takšnih in podobnih določil pa je v zvezni ustavi še več. Mislim, da bomo morali vsa takšna določila spremeniti in dopolniti.

V tej zvezi bi opozoril, da s predlaganimi ustavnimi spremembami vnašamo v naš ustavno pravni sistem novo kvaliteto, nov element, ko avtonomne pokrajine vključujemo neposredno v federativno strukturo. To je vsekakor zelo pomembna stvar, pri čemer je treba poudariti, da gre zaenkrat le za dve pokrajini, da pa zvezna ustava — in glede tega določila niso predlagali nobenih sprememb — ne izključuje možnost ustanovitve novih.

Ni dvoma, da bi o tem, ali je takšna ureditev položaja avtonomnih pokrajin v federaciji najboljša, lahko razpravljali. Gotovo pa je, da obstoječa politična realnost, tudi zaradi tega, ker se dolga leta odprti problemi mednacionalnih odnosov v teh

pokrajinah niso reševali — vsaj ne dosledno — zahteva takšno rešitev.

Ne glede na to pa menim, da bi zaradi tega v okviru federacije oziroma v organih federacije ne smelo priti niti do slabitve enakopravnega položaja (ki si ga še niti izbojevali nismo) jezikov jugoslovanskih narodov niti do razlikovanja med jeziki narodnih manjšin, tako da bi samo zaradi večje številčnosti nekemu jeziku, konkretno albanskemu in madžarskemu, dajali prednosti pred drugimi jeziki narodnih manjšin. To bi se čisto nič ne ujemalo z našimi načeli o popolni enakopravnosti narodnih manjšin ne glede na njihovo številčnost. Enkrat uporabljeno pa bi se načelo, da število vendarle nekaj pomeni, da je vendarle tudi neka kvaliteta, kaj hitro moglo razširiti, kot se v praksi tudi je, na vprašanje enakopravnosti jezikov jugoslovanskih narodov.

F. HOČEVAR: To vsebuje tudi kvaliteto, saj 1 milijon ali 5 milijonov pripadnikov neke narodne manjšine ni eno in isto, je precejšnja kvalitetna razlika.

E. PETRIČ: Svoje misli bi skušal navezati na diskusijo dr. Hočevarja, ki je nekako izzvenela tako, da pri nas dejansko življenje zahteva bistveno preosnovno naše federacije; govoril bom nekoliko praktično, saj so bila načelna izhodišča zadosti in dobro obrazložena.

Ob tem najprej trdim (navezujem na prejšnji izvajanji): na področju tistih ustavnih sprememb, ki določajo razmerje republika — federacija, predvidene spremembe ne bodo bistveno prispevale k resni preosnovi, razen odprave člena 125 in prestrukturiranja zbora narodov.

Druge predvidene spremembe, ki rešujejo zlasti problem razmejnitve zakonodaje — čeprav vse jasno težijo k potrjevanju AVNOJ-skih izhodišč — po mojem pomenijo nekakšen morda tudi političen kompromis in zdi se mi, da to ni najboljši še možni kompromis, če morda nasprotne težnje še obstoje.

Kljub predvidenim ustavnim spremembam se namreč malce bojim, da bo ostala praksa dejansko taka, kakršna je bila v preteklosti, in konec koncev tudi sama metoda sprejemanja ustave, najprej zvezne in šele potem republiške, to v neki meri potrjuje.

Precej trdno sem tudi prepričan, da se vsak posamičen pravni ali tudi drug organ ne bo bistveno »spremenil«.

Tako bo ne le struktura zvezne skupščine skoraj identična republiški, kar je problematično, temveč bo zgradba naših organov na vseh področjih še naprej bolj ali manj v bistvu piramida z vrhom v federaciji; federacija pa bo vse premalo mesto medrepubliških samoupravnih dogovorov, kar naj bi bila, in zato bo paralizirano ustrezno reševanje nekaterih odprtih vprašanj.

V zvezi s tem je zelo zanimivo, kar je pripovedoval Niko Toš, da namreč naš občan na neki način vidi »državo« predvsem v republiki kot tistem področju, kjer naj »država« pri urejanju vprašanj še nastopa. Lahko pa ugotovljamo, da je dejansko, konkretno državnost republike v obsegu njenih kompetenc še zelo skromna. Dejansko ima republika še zelo transmisivno vlogo in nič več — čeprav moramo priznati, da prihaja tudi do sprememb, ki se jih veselimo.

Temu nasproti pa danes federacija vendarle še zmerom nastopa predvsem kot država in manj kot mesto, na katerem se od spodaj navzgor odgovorno zagotavljajo in uresničujejo skupni interesi narodov.

So seveda še druga nerešena vprašanja. Strinjam se s tovariši, ki so trdili, da moramo pri resnejši preosnovi poseči predvsem v celotno strukturo naše zakonodaje na ravni zvezne. Osebnost sem prepričan, da se bo začetni razvoj v prihodnosti prav zaradi zdaj sprejetih sprememb ustave vendarle lažje nadaljeval. Kljub temu, da s predvideno intenzivnostjo sprememb nisem v celoti zadovoljen — pričakoval sem več — predvidene spremembe v odnosih republika — federacija popolnoma podpiram. Od teh, pa tudi prihodnjih sprememb je namreč odvisna enotnost federacije.

M. RIBARIČ: Ob ugotovitvi, da je temeljna funkcija federacije, da je varuh in pospeševalec samoupravnih odnosov, da je njena temeljna funkcija, da varuje enotnost sistema, se mi postavlja vprašanje, če je smisel funkcije federacije res v tem. Po mojem mnenju je lahko to le njena izvedena funkcija. Pojmovanje o federaciji kot varuhu pa je lahko celo zelo oblastno, državno pojmovanje.

Glede odnosa federacije do samoupravljanja bi lahko na temelju dosedanjih izkušenj ugotovili, da bo federacija samoupravljanje najbolj pospeševala s tem, če ga ne bo ovirala. Glede enotnosti sistema pa se mi zdi, da moramo priznati, da ni bistvena enotnost sama na sebi ali kakršnakoli enotnost, ampak je enotnost le toliko bistvena, kolikor temelji na skupnosti interesov, kolikor zagotavlja skupne interese. Morda je v sedanjih formulacijah ustave to malo nejasno povedano, čeprav tudi v sedanjih formulacijah jasno razumem, da so v federaciji primarni skupni interesi. Tako na primer prvi odstavek 113. člena ustave SFRJ določa: »V socialistični federativni republiki Jugoslaviji uresničujejo in zagotavljajo narodi in občani suverenost, teritorialno neokrnjenost, varnost, obrambo Jugoslavije, mednarodni položaj Jugoslavije, enotnost družbenoekonomskega in političnega sistema, enotnost gospodarstva države, usmerjanje in usklajevanje splošnega gospodarskega razvoja ter temeljne svoboščine in pravice človeka in občana. Prav tako usklajujejo

svoje politične, gospodarske, kulturne in druge skupne interese.« V drugem odstavku 113. člena ustave SFRJ pa je rečeno: »Da bi federacija mogla uresničevati te skupne interese, so v tej ustavi določene njene pravice in dolžnosti«. Do sklepa o primarnem mestu skupnih interesov pa pridemo seveda tudi, če pogledamo temeljna načela v preambuli.

Sklicevati se na posamezne ustavne formulacije o tej stvari je pravzaprav odveč, ker bi to moralo biti nekaj samo po sebi razumljivega. Če sem se dobesedno skliceval na posamezne formulacije, sem to napravil zato, ker se v praksi vse preveč sklicujejo na enotnost, pri tem pa pozabljajo na skupne interese in jih skušajo nadomestiti z rešitvami, ki ne izražajo tiste enotnosti, kakršna raste iz skupnih interesov, temveč vzpostavljajo enotnost kot unificiranost.

Jasni so temeljni skupni interesi kot načela, npr. pripadnost socialistični federativni skupnosti, razvoj socialističnih družbenih odnosov, nacionalna svoboda, enoten gospodarski prostor itd. Nejasnosti pa nastajajo pri tem, kako ta načela uresničiti. Uresničevanje skupnih interesov je mogoče v ustavi predvideti le do neke mere. Sicer pa je to stvar, ki jo je treba ugotavljati sprti in ji prilagoditi ves sistem.

F. HOČEVAR: Iz vsega tega lahko izpeljemo sklepe glede položaja republike in tudi glede razmerja med republiko in federacijo.

S tem zaključujem razpravo o tretjem vprašanju.

Aleksander Kutoš

Delovni kmetje in komunistično gibanje

Ni naključje, da je najštevilnejša skupina jugoslovanske družbe — delovni kmetje — v Zvezi komunistov najšibkeje zastopana. Individualni kmečki proizvajalci, ki so bili sprejeti v Zvezo komunistov med revolucijo ali neposredno po njej, so bodisi spremenili svoj poklic, bodisi prenehali biti člani Zveze komunistov. Ne eno ne drugo ni niti toliko bistveno. Važna je le temeljna ugotovitev, da v Zvezi komunistov individualnih kmetijskih proizvajalcev praktično ni!

Jasno je, da je socialna struktura članstva neke organizacije odraz njenih programskih načel, njene ideologije in zlasti še posledica praktične usmerjenosti njene politične dejavnosti in družbenih ciljev, ki jih v svoji akciji uresničuje. Popolnoma zanesljivo drži tudi to, da se na določene družbene smotre, ki jih zasleduje neka politična organizacija, vežejo tako ali drugače tudi vse tiste družbene skupine in vsi tisti družbeni sloji, ki vidijo v teh smotrih uresničitev svojih ekonomsko-socialnih in družbenopolitičnih interesov.

Prav tako tudi ni nobenega dvoma o tem, da se posamezniki in skupine morajo najprej zavedati svojega družbenega položaja, svoje zgodovinske vloge in svojih interesov, preden se odločijo za to, da postanejo dejavni člen ali subjekt nekega političnega gibanja. To pomeni, da je družbena dejavnost in politični boj posameznikov in skupin za njihov ekonomsko-socialni interes posledica njihove družbene biti in iz nje izvirajoče zavesti. Kajti zmeraj se dobijo ljudje, kot je ugotovil že Lenin, ki pravijo: »Nekako bomo že preživeli, to nas ne skrbi, kakor so živeli naši predniki, tako bomo živeli tudi mi.«

Tvorcem marksizma je že od vsega začetka bilo zelo jasno, da je emancipacija kmečkega sloja v podružbljenju njegove proizvodnje. Vendar tega nikoli niso razumeli tako, da je socializacijo kmetijskih produkcijskih sredstev malih in srednjih kmetov treba uresničiti s kakršnimkoli ukrepom državnega prisiljevanja. Engels je že leta 1894 nedvoumno zapisal: »Malemu kmetu ne moremo ne danes ne kdaj koli obljubiti, da mu bomo rešili njegovo individualno lastnino in individualno proizvodnjo pred kapitalistično premočjo. Obljubimo jim lahko samo, da ne bomo proti njihovi volji nasilno posegali v njihove lastninske razmere... Mi pa smo vendar odločno na strani malega kmeta; storili bomo vse, kar je dopustno, da mu olajšamo usodo, da mu olajšamo prehod v zadrugo, in če se za to še ne bi mogli odločiti, da mu omogočimo daljši rok za premislek, med katerim bo lahko ostal na svoji parceli. Tega ne delamo samo zaradi tega, ker mislimo, da spada mali kmet, ki živi od svojega dela, virtualno k nam, marveč tudi iz neposrednih interesov stranke. Kolikor večje bo število kmetov, ki jim lahko prihranimo, da bi resnično postali proletarci, ki jih lahko pridobimo že kot kmete, toliko hitreje in lažje bo izvesti družbeno preobrazbo...« (Marx — Engels, Izbrana dela, str. 559—560, CZ 1951.)

Leninska teorija in stalinska praksa

Agrarni program boljševiške komunistične partije je dosledno upošteval marksistično oceno interesov pavperiziranih kmečkih množic v Rusiji. Na tem temelju je bila zgrajena tudi enotnost interesov delavcev in kmetov in enotna politična fronta dveh najbolj množičnih in najbolj osveščenih družbenih skupin Rusije, ki je nosila breme socialistične revolucije in kontrarevolucije. Delavski razred Rusije je dal revoluciji njeno socialistično bistvo, njeno kvaliteto, kmečke množice pa so s svojim množičnim odporom kontrarevoluciji odločilno vplivale na usodni potek in izid spopada revolucionarnih sil s silami svetovne in domače buržoazne reakcije.

Zato ni naključje, da je bil prvi zakonski ukrep, ki ga je sprejel drugi vseruski kongres sovjetov delavcev in vojnih odposlancev, odlok o zemlji. Njegovo revolucionarno bistvo je v ukrepu, *da se takoj in brez vsakršne odškodnine odpravi vsa zemljiškogospodarska posest in da se zemljiška lastnina navadnih kmetov in navadnih kozakov ne nacionalizira.*

Sam Lenin si ni delal prevelikih skrbi glede tega, ali privatna ali družbena lastnina zemlje malih in srednjih kmetov. Zato tudi nikoli ni niti pomislil na to, da bi lastnina zem-

lje malih in srednjih kmetov mogla kakorkoli ogroziti ali ogrožati socialistični družbeni razvoj v prehodnem obdobju. Zanj je bilo bistveno, da se to vprašanje rešuje po *demokratski poti*, in še zlasti to, da ga morajo rešiti *kmetje sami*. Zato je tudi »odlok o zemlji« in »kmečko naročilo o zemlji«, kar zadeva lastnino navadnih kmetov, sprejemal z velikim občutkom odgovornosti do družbene prakse, do želja in interesov delovnih kmetov, ki naj sami preizkusijo, presodijo in odločijo, kakor jim najbolj ustreza. Odločno je izjavil, da je treba ravnati, kakor narekuje življenje, in prepustiti ljudskim množicam popolno svobodo ustvarjanja.

Z namenom, da se zavaruje demokratična pot v socializmu, in v skladu z izraženimi težnjami delovnih kmetov je Lenin v pismu, ki je bilo objavljeno v časopisu »Pravda« 2. decembra 1917, med drugim zapisal tudi tole: »Kajti, če je zmaga socializma zagotovljena (delavska kontrola nad tovarnami, nato sledeča razlastitev tovarnarjev, nacionalizacija bank, ustanovitev vrhovnega ekonomskega sveta, ki regulira vse narodno gospodarstvo v deželi), so delavci *dolžni privoliti v prehodne ukrepe*, ki jih predlagajo mali delovni in izkoriščani kmetje, če ti ukrepi ne *škodujejo* stvari socializma.« (Podčrtal A. K.) (Lenin, Izbrana dela, III. zvezek, str. 314, CZ 1949.) Zato je tudi proces kolektivizacije do Leninove smrti potekal v Rusiji po naravni zgodovinski poti, ki so jo kmetje kot ekonomsko-socialno in politično gibanje, v skladu s stopnjo svoje zavesti, sami utirali.

Primerjalni podatki o zasejanih površinah v posameznih oblikah lastništva zelo nazorno kažejo, da je proces kolektivizacije ruske vasi tja do leta 1928 potekal vzporedno z običnim razvojem sovjetskega gospodarstva in da do tega časa ni bilo nobenih nasilnih političnih ukrepov za odvzem zemlje malim in srednjim kmetom.

Oblike lastništva	v milijonih hektarov			
	1928	1937	1956	1959
državna posestva	1,7	12,2	35,3	58,8
kolhozi	1,4	116,0	152,1	130,2
ohišnice	1,1	6,24	7,2	7,2
privatni kmetje	108,7	0,86	0,05	0,01

(Centralnoje statističeskoje upravljenje, Narodnoje hozjajstvo SSSR, 1958 in 1959.)

Popolnoma prevladujoč položaj privatnega sektorja v kmetijstvu vse do leta 1928 je bil resna ovira, da bi se delovni

kmet osvobodil fevdalnih in mezdnih odnosov, kakor tudi resna ovira za razvoj socializma na vasi. Toda iz tega še ni mogoče izvajati sklepov, da je s prisilnimi državnimi ukrepi v *velikem obsegu* mogoče zagotoviti korenite spremembe v materialni osnovi socialistične družbe, zlasti kar zadeva obseg kmetijske proizvodnje.

Prisilna kolektivizacija, ki se je začela 1929. leta z geslom »likvidirati kulake kot razred«, je zaradi svoje velike dinamike in brutalnih političnih posegov bila praktično v dobrih petih letih tudi končana. Stalinov dogmatski odnos do marksizma in njegova nestrpnost, da odpravi sleherno obliko privatne lastnine, nista uspela niti politično niti ekonomsko. Nezadovoljni kmetje so množično ubijali svojo živino, preden so se vključevali v kolhoze, in posledica tega je bila, da so novi kolektivi proizvajalnih organizacij zabredli v revščino. Število rogate živine, ki je leta 1913 bilo 60 milijonov, se je do 1929 že povečalo na 68 milijonov, do konca 1932. leta pa je pod vplivom prisilne kolektivizacije zdrknilo na 40,7 milijona.

Ekonomsko-politične posledice nasilne kolektivizacije in še zlasti posledice ekonomske kmetijske politike so za nadaljnji razvoj sovjetskega kmetijstva bile naravnost katastrofalne. Odnos med formalnopravnim in objektivnim značajem lastništva med družbeno in privatno proizvodnjo se je v celoti izmaličil. Leta 1956, ko je družbeni sektor lastništva že imel 92,77 % obdelovalnih površin, privatni sektor (vštevši ohišnice) pa le 7,23 %, je privatni sektor še vedno dajal 67 % celotne proizvodnje krompirja, 42 % povrtin, 55 % proizvodnje mesa, 57 % mleka, 78 % jajc itd. Administrativno določene izredno nizke odkupne cene kmetijskih pridelkov, ki dostikrat niso dosegle niti polovice proizvodnih stroškov (odkupna cena žita je bila 1950 največ 182 rubljev za tono, proizvodni stroški pa so se gibali okrog 508 rubljev), so bile tudi izraz izredno nizkih osebnih dohodkov kolhoznikov, s katerimi niso mogli zadovoljevati niti minimalnih življenjskih stroškov za reproduciranje svoje delovne sile. To je imelo za posledico, da najštevilnejši sloj sovjetske družbe (delovni kmetje) v stalinskem obdobju ni imel možnosti uresničiti svojih ekonomsko-socialnih teženj in interesov. Zato se je objektivno tudi čedalje bolj odtujeval socializmu in komunistični partiji Sovjetske zveze.

Stalin je v svojem političnem programu o agrarnem vprašanju, ki ga je pojasnil v govoru 27. decembra 1929 na konferenci kmetijskih funkcionarjev — marksistov, še vedno demagoško citiral tele znamenite Leninove misli: »Prevzgoja malega poljedelca, prevzgoja vse njegove miselnosti in navad je stvar, za katero so *potrebni rodovi*. Rešiti vprašanje

malega poljedelca, ozdraviti tako rekoč vso njegovo miselnost pa more edinole *materialna baza, tehnika, množična uporaba traktorjev in strojev v poljedelstvu, elektrifikacija v množičnem obsegu.*» (Podčrtal A. K.) Hkrati ko je Stalin še iskal politične opore v tem stališču, je že na široki fronti izvajal prisilno kolektivizacijo.

Šele po Stalinovi smrti je novo sovjetsko partijsko in državno vodstvo začelo zelo korenito popravljati stare napake. Odkupne cene poljedelskih proizvodov so od leta 1950 do 1958 zelo pogumno povečali: za žito več kot 8-krat; za krompir 10-krat; za meso več kot 9-krat; za jajca skoraj 3-krat; za povrtnino približno 3-krat itd.

Jugoslovanski komunisti o agrarnem vprašanju

Tudi naša partija se je vse od svojega nastanka ukvarjala z agrarnim vprašanjem in s socialno-ekonomskimi interesi delovnih kmetov. Že na prvem zedinjevalnem kongresu socialdemokratskih delavskih partij Jugoslavije (komunistov) leta 1919 je bila sprejeta posebna resolucija o agrarnem vprašanju, ki pa ni opravičila pričakovanj kmečkih delavnih množic. Tudi poznejši vukovarski kongres, na katerem je SDP J(k) spremenila svoje ime v KP J, ni jasneje definirala agrarnega programa partije. Zato je komunistična partija izgubila svojega velikega zaveznika — delovne kmete. Šele tretja konferenca KP J leta 1924 je nekoliko jasneje določila politiko partije do kmečkih množic. Zavzela se je za razlastitev veleposestev, za odpravo vseh fevdalnih ostankov, za zaplenbo cerkvene in samostanske zemlje, za razdelitev zemlje brez odškodnine med revne kmete in kmete brez zemlje, za varstvo kmetov pred oderuhi, za zagotovitev cenениh kreditov, za amnestijo vseh, ki so bili obsojeni zaradi kmečkih uporov itd.

Poznejših političnih konceptov o agrarnem vprašanju (do leta 1945) niso več določali nobeni dobro ali slabo sestavljeni programi, ampak revolucionarna praksa narodnoosvobodilne vojne, v kateri so kmečke množice najbolj množično sodelovale. Velika prostovoljna udeležba kmetov v oboroženi vstaji jasno dokazuje, da je v revolucionarnih načelih narodnoosvobodilne vojne v vseh svojih razsežnostih in podrobnostih bil v celoti impliciran njihov socialno-ekonomski in nacionalni interes. To hkrati tudi dokazuje, da je komunistični partiji v njenih političnih ciljih uspelo združiti družbeni interes delavskega razreda in delovnih kmetov v enotno revolucionarno gibanje, ki ni poznalo stranskih poti in antagonističnih teženj, na katerih bi se polarizirale politične sile posameznih delovnih družbenih slojev in skupin.

Komunistična partija Jugoslavije je bila dosledna v uresničevanju interesov in dolgoletnih želja kmečkih delovnih množic. Zato je začasna ljudska skupščina že leta 1945 sprejela zakon o agrarni reformi in kolonizaciji. S tem je bilo uresničeno geslo, da zemlja pripada tistim, ki jo obdelujejo. Bistveni politični element tega ukrepa se je zrcalil v tem, da so agrarno reformo izvajali v praksi kmetje sami. To je bil prvi in temeljni revolucionarni ukrep nove ljudske oblasti, ki je zadovoljil stoletne težnje kmečkega prebivalstva.

Docela jasno je bilo, da razdrobljena kmečka posest s pretežno naturalno proizvodnjo v taki obliki ni sposobna prarasti v moderno velikoblagovno kmetijsko proizvodnjo, ki bi mogla v celoti zagotoviti socialno-ekonomski interes kmečkega sloja. Zato so se mnogi ekonomsko-politično osveščeni kmetje prostovoljno združevali v kmetijske delovne zadruge. V tej težnji jih je partija politično tudi podpirala. Vendar primitivna proizvodnja in izredno zaostala materialno-tehnična osnova zadrug ni dala zelenih gospodarskih uspehov.

Kmetje se odtujujejo partiji

Vendar so se kmečke delovne množice začele organizacijsko in tudi idejno odtujevati partiji in njeni politiki šele po letu 1948. O tem nas morejo nazorno prepričati tudi podatki o socialni strukturi članstva, ki so jih ugotovili na V. kongresu KPJ. Tačas je bilo v Komunistični partiji Jugoslavije 138.236 delavcev ali 29,53%; 231.333 kmetov ali 49,41%; 67.329 intelektualcev ali 14,38%, drugih socialnih struktur 31.277 ali 6,68%.

Osip kmečkega članstva KPJ po letu 1948 ima več vzrokov. Po mojem prepričanju je poglobitvi razlog v politiki forsirane — ne vedno prostovoljne kolektivizacije kmetijstva, za katero niso bili izpolnjeni temeljni ekonomski pogoji; še manj pa so na tak ukrep bili subjektivno pripravljene kmetje. Le-ti so dostikrat bili celo prepričani, da gre za ogrožanje njihovih z revolucijo pridobljenih pravic. Ta pojav je povzročil silen pritisk Informbiroja in očitek, da naša partija izvaja politiko krepitve kulaštva in kapitalističnih elementov na vasi. V želji, da se izogne takim očitkom, je partija sprejela politiko »za hitrejšo izgradnjo in razširitev socialističnega sektorja« na vasi. Hkrati je bilo tudi določeno, da je podružbljanje kmetijske proizvodnje in ustanavljanje kmečkih delovnih zadrug treba izvajati »z večjo smelostjo in hitrejšim tempom«. Sovjetska praksa kolektivizacije, ki smo jo uporabljali (od 1948 do 1950) tudi pri nas, ekonomsko ni uspela, še hujše pa so bile njene politične posledice. Res je, da se je v tem času že zelo intenzivno spreminjala celotna struktura družbe-

ne baze in hkrati z njo socialna struktura prebivalstva. To pa je imelo svoj vpliv tudi na strukturo članstva partije. Delež kmetov v Zvezi komunistov Jugoslavije je do konca leta 1957 zdrknil na 17,32 % (130.782). To pomeni, da se je absolutno število kmetov-komunistov zmanjšalo za 100.550 članov ali za 43,47 %, in to v obdobju, ko se je skupno število članov KPJ povečalo za 286.891 novih članov ali za 61,28%.

Trenutek naše »šibkosti«

Ni dvoma, da smo v tem obdobju želeli več, kot smo resnično lahko storili. Naši nazori so daleč presejali realni temelj družbeno danih možnosti. S politično akcijo za socializacijo vasi smo prekoračili okvire ustvarjalnih možnosti. Po vsej sili smo prehitevali razvoj lastnih ekonomskih sposobnosti. Naš občutek za realnost nas je v tem obdobju očitno nekoliko zapustil. Toda to je bil le »trenutek naše šibkosti«. Partija je že po dveh letih kritično ocenila vse posledice družbenih sprememb na vasi in korenito spremenila svojo politiko do nadaljnjega razvoja socialističnih odnosov v kmetijstvu. Posebej je bilo ugotovljeno, da je politična praksa za socialistično preusmeritev kmetijstva v ostrem nasprotju z nazori, ki so se razvili v partiji po uvedbi delavskega samoupravljanja. Subjektivno vsiljena pot socializacije vasi ni ustrezala demokratični širini občega razvoja družbenih odnosov, za katero je težila revolucija, niti spodbujanju materialne zainteresiranosti delovnih ljudi in politiki čim popolnejšega usklajevanja individualnih in družbenih interesov prek svobodnih ekonomskih odnosov.

Napredni procesi in novi nazori o nadaljnjih poteh demokratičnega oblikovanja socialističnih odnosov na vasi, ki jim je bil imanenten ekonomski interes delovnih kmetov, so se prebijali preko dveh kongresov KPJ in se potem v celoti sprostiti in pognali trdne korenine v obdobju zadnjih nekaj let.

Brez dilem

Ni sicer nobenega dvoma o tem, da je končni cilj ideologije Zveze komunistov podružbljenje vseh proizvodnih sredstev, na katerih sloni samoupravni proizvodni odnos družbenih proizvajalcev. Vendar je pot do tega cilja v kmetijstvu, zaradi posebnosti naših razmer, popolnoma izjemna in drugačna kot v drugih gospodarskih panogah. V nekem smislu je proces socializacije kmetijstva obrnjen na glavo. Ali bolje povedano, ta proces je postavljen na svoje realne noge, da bi mogel shoditi in se razvijati po svoji naravni poti. Kmetijsko

proizvodnjo podružbljamo s proizvodno-tehničnim in organizacijsko-strokovnim sodelovanjem, ne da bi s kakršnimi koli administrativnimi ukrepi spreminjali formalnopravni značaj osebnega lastništva proizvajalnih sredstev. Zato more do podružbljanja proizvajalnih sredstev v kmetijstvu priti potem, ko individualni kmečki proizvajalci spoznajo ekonomsko nujnost, potem ko sami ugotovijo, da v moderno organizirani družbeni kmetijski delovni organizaciji lahko realizirajo večji dohodek in dosežejo višjo stopnjo osvoboditve dela ob sorazmerno manjši porabi delovne sile.

Taka usmeritev pomeni hkrati nadaljnjo krepitev ekonomskih pozicij vasi na temeljih združenega dela, v združeni družbeni in privatni iniciativi, v sprostitvi vseh obstoječih potencialnih sposobnosti (družbenih in zasebnih), ki so nam na tej stopnji razvoja našega gospodarstva v kmetijstvu na voljo. Sprostitev procesov individualne in družbene iniciative v kmetijstvu je v danih okvirih zemljiškega maksimuma, tako za individualnega kmetijskega proizvajalca kot za družbo, v sedanjem obdobju ekonomsko in politično najbolj ustrezna rešitev. Kajti podružbljanje zemlje je v neposredni in ekonomsko neodtujljivi povezanosti s splošno dinamiko gospodarkega razvoja. Drugače povedano: obseg socializacije kmetijskih površin ne more biti hitrejši kakor razvoj drugih gospodarskih panog, ki morajo absorbirati dobršen del sedanjih individualnih kmetijskih proizvajalcev. Gre torej za naraven proces razvoja celotne sfere gospodarstva, v katerem se bo preoblikovala doslej še vedno neugodna socialna struktura prebivalstva. Znano je, da imamo še vedno polovico celotnega prebivalstva v kmetijstvu. Popolnoma dokazano pa je tudi to, da se za razvite družbe štejejo tiste družbe, kjer predstavlja delež kmečkega prebivalstva v celotni socialni strukturi manj kot 20 %. Zato je nevzdržna trditev, da je naše gospodarstvo že doseglo tisto stopnjo razvoja, na kateri je nujna sprostitve zasebne iniciative in reprivatizacije določenih dejavnosti. Taka logika bi nas pripeljala k docela napačnim sklepom in ideologiji marksizma tujim nazorom. Resnica je ravno nasprotna. Mi še vedno nismo dosegli tiste stopnje ekonomskega in obče družbenega razvoja, ki bi ustvaril realne možnosti za socializacijo kmetijske proizvodnje. Da bi čim prej dosegli tako ugodno stopnjo razvitosti, je nujno, da damo možnosti in podpiramo vse ustvarjalne družbene in zasebne iniciative ekonomsko-socialnega uveljavljanja delovnih ljudi, ki nimajo izkoriščevalskih in drugih protisocialističnih teženj. Če je kaj posebnega v naših stališčih, potem so to nova spoznanja in nazori o najracionalnejših poteh razvoja socialistične družbe. Pa še ti niso popolnoma novi, nova je le praksa, ki jo želimo uveljavljati v prihodnjem obdobju.

V naši polpretekli praksi socializacije vasi so se v Zvezi komunistov oblikovala stališča, precej tuja realnemu stanju. Nazori, da so individualni kmečki prebivalci tujek v naši socialistični družbi, ker sta njihov družbeni položaj in njihova zavest determinirana z zasebno lastnino proizvodjalnih sredstev, ki nujno poraja kapitalistični družbeni odnos, so neprestano navajali k politični usmeritvi in akciji pritiska, da se to stanje, če je le mogoče, po najkrajši poti spremeni. Zato so tudi delovni kmetje bili obravnavani kot sloj, ki ni pripravljen vključevati se v socialistični družbeni odnos.

Jasno je, da je taka praksa imela tudi nasprotni učinek. Kmetje so se čutili ogrožene v svojih interesih, ker niso videli realne možnosti, da bi v okviru socialistične delovne organizacije realizirali večji ali vsaj tolikšen dohodek, kot so ga imeli dotlej. Zato so se po svojem prepričanju čedalje bolj odtujevali Zvezi komunistov. Njihovo število v Zvezi se je do konca leta 1964 spet občutno zmanjšalo. Medtem ko je organizacija Zveze komunistov imela že nad milijon članov, se je delež kmečkega članstva zmanjšal na 81 tisoč ali na 7,9% vsega članstva.

Bolj ko se uveljavlja programsko načelo ZK J, da »... morajo imeti kmetje v političnem in ekonomskem sistemu naše družbe enakopraven položaj z drugimi delovnimi ljudmi, pa tudi ustrezno svobodo ekonomskega in družbenega izražanja«, večje so perspektive idejno-politične in organizacijske inkorporacije kmetov v Zvezo komunistov.

Pravna jamstva, ki so urejena z ustavo in zakoni, še posebej pa določilo 21. člena ustave, v katerem je nedvoumno zapisano, da je kmetom zajamčena lastninska pravica obdelovalnega kmetijskega zemljišča v obsegu največ desetih hektarov na gospodarstvo, kakor tudi naša politična praksa v zadnjem obdobju utrjujejo zavest o tem, da so kmetovi socialno-ekonomski in politični interesi v ideologiji Zveze komunistov v celoti vsebovani in da se tudi dosledno uresničujejo. Samoupravna socialistična demokracija in ekonomske svobosčine delovnih ljudi, ne glede na formalnopravni značaj lastništva, so osrednje stičišče družbenih ciljev, ki jih izražajo v svojih nazorih in težnjah delovni kmetje in za katere se enako zavzema tudi Zveza komunistov. Iz tega lahko izvedemo sklep, da je postopna — v mejah danih objektivnih možnosti — socializacija kmetijstva samo sredstvo, ne pa cilj za osvoboditev kmečkega dela. To pomeni, da morajo biti kmetje sami nosilci teh procesov in gibanj, kot so bili tudi nosilci revolucije in nosilci izvajanja agrarne reforme. Ker procesi socialističnih družbenih odnosov niso samodejni, ampak so

odraz subjektivnih prizadevanj in odločitev, pogojeni s stopnjo zavesti in spoznane nujnosti, je prisotnost kmetov v Zvezi komunitov zaradi njihovih in družbenih interesov neizogibna.

Naša vas je v zadnjem obdobju doživela velike spremembe. Zelo hitro se razvija materialna osnova kmečkega prebivalstva. Kulturni napredek vasi je očiten. Oblika združenega dela čedalje bolj prevladuje. Kmetje se vse tesneje povezujejo s socialističnimi družbenimi organizacijami. Kmetijska blagovna proizvodnja že daje velike rezultate. Oblike in kvaliteta samouprave na vasi pa so še dokaj slabo razvite. Usmerjanje kmečkih proizvajalcev v splošne samoupravne procese je ena izmed ključnih nalog Zveze komunistov na vasi.

Zvone Dragan

Od pobude do uresničitve

Občutek sproščenosti, spoštovanja osebnosti komunista in upoštevanja njegovih mnenj — to je temelj ustvarjalnega in demokratičnega ozračja v ZK. To je pogoj, da se razvije pobuda posameznika, organizacije in vodstva; pogoj, da dobi napredna pobuda svoje mesto v politiki in akciji ZK.

Bistvo demokratičnih odnosov v ZK je pravica in dolžnost slehernega člana, da sodeluje pri oblikovanju in sprejemanju stališč ter da prevzema odgovornost za izvajanje dogovorjenih nalog. O tem je zapisano v tretjem poglavju tez za statut ZKS tole: »Stališča in sklepi se pripravljajo z dosledno javno in kolektivno aktivnostjo vsake organizacije, organa ali vod-

stva tako, da vsak zainteresiran član lahko sodeluje v vsaki odločilni politični aktivnosti; pri sprejemanju in dajanju informacij o ključnih problemih, v izbiri problemov in tém za politično obravnavo, v izmenjavi in boju mnenj, v mobiliziranju vseh prizadetih in zainteresiranih na vseh ravneh in za kvalificirano obravnavo, v javnem diferenciranju in oblikovanju temeljnih nasprotnih stališč in njihovem dokazovanju, v predlaganju rešitev, v kontroli in kritičnem dopolnjevanju rešitev ter pri končni pripravi sklepov.«

V drugem poglavju pa je med pravicami in dolžnostmi članov rečeno: »— dosledno uresničevati demokratično in javno oblikovana stališča in sklepe in jih v praksi stalno kritično preverjati in dopolnjevati.«

Z reorganizacijo ZK postaja očitno, da se moramo čimprej posloviti od zadnjih ostankov centralistično direktivnega vodenja ZK. Ne samo, da bi ti elementi močno ovirali nadaljnjo notranjo preosnovo ZK, temveč so tudi popolnoma v nasprotju s poglobitnimi značilnostmi modela našega demokratičnega socializma. Od člana, ki bi se čutil utesnjenega že v sami ZK, ne moremo pričakovati, da bo vitalen v samoupravni akciji zunaj ZK. Zato bi procesi preobrazbe ZK ostali na pol poti, če ne bi članstvo s svojo ustvarjalnostjo, živo mislijo in nepretrgano akcijo prekrvilo njihovih tokov. Pozicija dejanskega subjekta v ZK je najzanesljivejše jamstvo za samostojno in odgovorno politično delo zunaj ZK. Hudo bi pretiravali, če bi trdili, da je že v današnjih odnosih član najvplivnejši dejavnik pri oblikovanju politike Zveze komunistov. To je gotovo ena najpomembnejših nalog sedanjega trenutka reorganizacije in verjetno tudi obdobja, ki je pred nami.

II

Čeprav dobiva s procesi demokratizacije v ZK načelo demokratičnega centralizma drugačno vsebino, se pojavlja v posameznih fazah oblikovanja in izvajanja politike ZK še vedno precej nerešenih teoretičnih in praktičnih vprašanj. Tokrat se bomo izognili teoretičnim razmišljanjem o tem, ali je umestno konstituirati in legalizirati status manjšine v ZK. Vendarle pa občutimo na neki način ta problem že dalj časa v vsakdanji partijski praksi. Kaže se v raznoterih oblikah. Naj stvar na kratko osvetlimo le z dveh plati. Ustvarjalna jedra so npr. večkrat v težavnem položaju. Osamljena so v okolju, ki razmišlja in dela površinsko, po liniji najmanjšega odpora, na podlagi golega kvantitativnega razmerja sil. V takih okoljih se pogosto dogaja, da nimajo najspodobnejših na čelu boja za uresničitev sklepov večine. Poglejmo si drug pri-

mer. Poznamo načelo, da organiziranje političnega boja proti sklepom večine in organiziranje frakcij v partiji zaradi boja proti sklepom večine nista združljivi s članstvom v ZK. Dosedanja preosnova ZK je potrdila, da so za resnične demokratične in ustvarjalne odnose v ZK mnogo manj nevarni tisti, ki odkrito nastopajo zoper sklepe večine (resnici na ljubo bodi povedano, da je takih sorazmerno malo) kot pa sto drugih (pozameznikov ali skupin), ki s svojim odporom kalijo odnose v ZK in poglobljajo prepad med zavestjo in akcijo. Glede tega so zanimive nekatere izkušnje celjske občinske organizacije ZK.

V obdobju po sprejetju sklepa o reorganizaciji nam je uspelo razviti predvsem jedro občinske organizacije (konferenco in njene organe) in večino od 29 konferenc organizacij ZK, ki so poglobljiva središča za usmerjanje in organiziranje praktičnih akcij komunistov. Če je za prejšnje obdobje v organiziranosti naše Zveze veljalo, da je bilo njeno delovanje razdrobljeno, dostikrat tudi neuskladeno, kar je slabilo akcijsko sposobnost in enotnost, smo pričeli zdaj, z reorganizacijo, ustvarjati zanesljivejši temelj za nadaljnji razvoj ZK in za večjo učinkovitost pri oblikovanju in izvajanju njene politike. Ne da bi precenjevali rezultate dela občinske organizacije v zadnjem letu, smemo vsekakor trditi, da nam je v dokajšnji meri uspelo hkrati z oblikovanjem novih organizacijskih oblik izoblikovati tudi tako vsebino dela v glavnih partijskih jedrih, ki jo terja današnji družbeno ekonomski razvoj v ožjem in širšem družbenem prostoru. V tem času je zaživela vrsta delovnih teamov, ki so samostojna, mobilizacijska in ustvarjalna jedra občinske organizacije ZK. Tako se je močno povečalo število komunistov, ki poleg občinskega komiteja ustvarjajo delovno ozračje med celotnim članstvom, kar bo polagoma gotovo pripeljalo do večje poglobljenosti in delitve dela, interesnega grupiranja in premagovanja forumskih metod delovanja ZK.

V fazah, tj., ko se takšen način dela začenja uveljavljati, pa niso nemogoče tudi drugačne posledice. Tak način dela namreč lahko intenzivira dejavnost predvsem znotraj ZK in ustvarja le videz vsestranske dejavnosti celotnega članstva. Poglejmo si ta problem nekoliko поблиže. V Celju smo začeli z reorganizacijo spreminjati klasično metodologijo partijskega dela in uveljavljati novo, ki praviloma vsebuje te faze: ustvarjalne skupine (komisije) pripravijo teze ali analizo neke problematike, temu sledi javna razprava, nato pa na podlagi pripomb in predlogov dopolnijo osnovno gradivo; zatem izdelajo predlog stališč in sklepov, konferenca pa potem sprejme stališča in akcijski program; in končna faza v tem ciklusu — uresničevanja in kontrola uresničevanja.

Tak način dela daje dovolj možnosti vsakomur, da pomaga ustvarjati politiko ZK. Takoj pa je treba odkrito povedati, da člani pri delu najpogosteje popustijo ali zaidejo v zadnjih dveh fazah. Nekateri komunisti pri nas ne zanikajo, da je ta pot sodobnejša, bolj demokratična in poglobljena, vendar menijo, da so se komite in komisije ukvarjali predvsem z analizo družbenih problemov, manj pa z uresničevanjem sklepov in stališč konference. Deloma je ta pripomba popolnoma umestna. Zanimivo pa je, da prihajajo te pripombe povečini iz OZK, ki so najmanj storile za lastno presnovo. Te pripombe pa lahko odkrivajo tudi drugo stran medalje: da poskušamo zožiti odgovornost za uresničevanje predvsem na vodstva in izvršne organe, namesto da bi jo zahtevali od celotnega članstva ali posameznih skupin članstva; da bi izvajal operacije (zlasti najbolj kočljive) kdo sicer v našem imenu, a vendarle zunaj nas; da bi si določena okolja, ki so v načelu za avantgardne barikade (toda takšne, na katerih bi se drugi bojevali), prikrojila procese demokratizacije v ZK po lastni meri in okusu. To pomeni, da bi si priborila položaj, ki bi jim dovoljeval, da so v apriorni opoziciji, da neomejeno kritizirajo in dajejo pripombe ter morebiti predloge. Za uresničevanje pa naj poskrbe drugi. Če bodo ti delo uspešno opravili, bomo vsi deležni priznanja, če pa ne bodo, potem je na nas, da se spravimo nanje z ognjem in mečem; in tako se lahko zelo spretno prikrije lastna pasivnost in neodgovornost.

Na drugi strani pa se pojavljajo problemi že v fazah pred pričetkom uresničevanja stališč in sklepov. Kljub večmesečnim temeljitim in javnim pripravam na sejah občinske konference ugotavljamo, da je del članstva tudi sicer preveč površno seznanjen z osnovnim gradivom, pa tudi s samimi stališči in sklepi. Namerno sem uporabil besedico *seznanjen*, ki označuje staro partijsko prakso. Seveda ne gre za to, da bi oživljali oziroma spreminjali sestanke v partijske čitalnice. *Seznanjanje* vsebuje že samo po sebi pasiven odnos. Gre za mnogo več, za graditev stališč od spodaj navzgor, v okviru celotne organizacije, za aktiven dogovor o akciji. Čim večji je konkretni prispevek posameznika h graditvi stališč, tembolj verjetno je, da jih bo zavzeto in dosledno izpolnjeval. Zato lahko pribijemo, da je danes *seznanjanje* (v sodobnem smislu) prvi pogoj za ustvarjalno vlogo člana ZK. Član, ki želi biti resnično v središču snovanja partijske misli in akcije, mora predvsem sam, ne samo na partijskih sestankih, spremljati dogajanja in upoštevati tudi vse gostejšo mrežo modernih komunikacijskih sredstev. Zgolj dnevni praktikizem in intuicija naključja peljeta v klasični aktivizem. Poznati probleme in zakonitosti razvoja pomeni imeti vstopno vizo za idejni boj in samoupravljalvsko akcijo. Mimogrede naj v tej

zvezi še omenim, da bi morali nujno posodobiti sistem obojestranskega cirkuliranja informacij v ZK (od občinske organizacije do CK ZK J), tako da bi bili vedno na tekočem.

Opisani procesi in pojavi ne presnavljajo le notranje strukture ZK (konkretno celjske občinske organizacije ZK), marveč imajo tudi vse močnejša zunanja znamenja. Kažejo se v večjem ali manjšem vplivu komunistov v posameznih samoupravnih, političnih in delovnih okoljih. Kljub negativnim pojavom in pretresom, ki spremljajo konsolidacijo notranjih sil v ZK, prevladujejo v zunanjih manifestacijah pozitivna znamenja. Med temi velja na prvem mestu omeniti krepitev družbeno-kohezivne funkcije ZK pri usmerjanju procesov znotraj komune, skladnejše odnose, stališča in akcijo komunistov v celotni občinski samoupravni skupnosti ali v posameznih sferah gospodarskih in družbenih dejavnosti. Toda prepričan sem, da bi nam tudi tu pokazale mikroanalize vrsto pomanjkljivosti, ki so posledica zastojev in napačnih poti v procesu preobrazbe člana ZK iz objekta v samostojni in odgovorni subjekt oblikovanja in izvajanja politike ZK. Če je namreč težišče oblikovanja politike ZK znotraj njenih vse bolj demokratičnih okvirov, potem je nedvomno težišče realizacije zunaj teh okvirov, v raznoterih oblikah naše demokratične samoupravne družbe.

Vsi ti pojavi prepričljivo dokazujejo, da smo z globljo preosnovo ZK, kljub mnogim uspehom, šele na začetku poti in da se mnogi člani zelo uspešno izmikajo procesu diferenciacije na podlagi delovnih in idejno-političnih meril. Razen tega to potrjuje prepričanje, da ostajamo pri opredeljevanju za politiko ZK ali proti njej le preveč še na splošnih pozicijah. Manjka nam konkretizacij, akcijskih programov posameznih okolij in sprotne kritične presoje rezultatov uresničevanja.

Drži trditev, da preobrazba člana ZK iz dolgoletnega objekta v subjekt partijske politike ne more biti enkratno dejanje, marveč dolgotrajen proces z vsemi težavami in protislovji. Docela jasno pa nam mora biti, da je za politiko ZK predvsem najpomembnejše, kakšna je in kako jo oblikujemo ter kdo, kako in s kakšno stopnjo učinkovitosti jo izvaja. Član ZK lahko postane polnokrven in odgovoren subjekt le v primeru, če je resnični nosilec vseh faz njenega nastajanja in izvajanja.

III

Ko razmišljam o članu ZK kot o subjektu politike ZK, je popolnoma logično, da nimam pred očmi samo njegovega gibanja v občinskih mejah. Stalno se mora povečevati tudi nje-

gov delež pri oblikovanju politike ZKS in ZK J. Njegov glas se mora slišati do najvišjega nadstropja celotne partijske zgradbe. To pa zahteva tudi kar se da temeljito »modernizacijo in rekonstrukcijo« vsebine, metod dela in kadrovske strukture vseh organov in vodstev ZKS in ZK J. Vsako vodstvo kot kolektivno delovno telo ali partijski funkcionar, ki ne čuti primarne politične odgovornosti do članstva, neposredno zavira procese preosnove ZK in spet potiska člane v drugorazredno pozicijo.

Ob tem bi se lahko vprašali, ali sploh smemo omejevati proces sproščanja pobud članstva?! Če pobude gradijo nove, naprednejše odnose v ZK in družbi in če povečujejo učinkovitost družbene avantgarde, potem je odgovor en sam: ne. Vsaka pobuda pa mora imeti čimbolj jasen smisel in cilj. Sicer lahko zadobi anarholiberalistično in neodgovorno obeležje. Namesto birokratskih in centralističnih omejitev moramo pri spreminjanju pobude v ustvarjalno akcijo upoštevati zlasti te kriterije: graditev demokratičnih odnosov v ZK, oblikovanje racionalnega in moderno organiziranega sistema dela partije, ki načeluje razvoju samoupravne družbe, in krepitev enotnosti zavesti in akcije.

Po vsem tem lahko zapišemo, da bomo morali še marsikaj storiti, da bi sklenili v komunistu, ki postaja subjekt politike ZK v samoupravnih razmerah, krožni tok pobude in uresničevanja. Priznati moramo, da prav ta član, o katerem toliko govorimo in pišemo, ni vedno najbolje pripravljen za izredno zahtevno vlogo, ki jo dobiva s procesi preobrazbe ZK. Zato bi se moral temeljiteje usposablјati in dvigati raven svoje politične kulture, da bi bil sposoben v samoupravnem sistemu bojevati idejni in politični boj za vsestranski družbeni napredek. To nima nobene zveze z ambicijami nekaterih, da bi ustvarjali intelektualizirano partijo. Meni se kažejo ti procesi v popolnoma drugačni luči. V našem dinamičnem razvoju in razvejanem samoupravnem sistemu lahko vsak komunist, pa naj bo univerzitetni profesor ali kvalificiran delavec in tehnik, izpričuje svojo avantgardnost. Vsakdo na svoj način in po svojih močeh. Le tako bomo razširili manevrski prostor celotni ZK, na vseh toriščih uveljavljanja njene vodilne idejno-politične vloge v družbenem razvoju.

Slavko Podmenik

Idejnost pouka in vzgoje

Namen našega prispevka je nakazati nekaj perečih problemov, o katerih je zadnje čase posebno veliko slišati v zvezi z idejnostjo pouka in vzgoje, in pa to, da bi pripomogel k načrtni, intenzivni in specializirani obdelavi in obravnavi teh problemov.

Razlogi, zaradi katerih poskušamo pospešiti ta prizadevanja, so različni. Med drugim so tudi naperi cerkve pri verouku, pri angažiranju mladine z izrednim razmahom verskega tiska, s štipendiranjem številnih študentov ipd. spodbudili organe oblasti, samoupravne in strokovne organe, da so se bolj zavzeli za probleme idejnosti pri pouku in vzgoji. Ta večja zavzetost se kaže predvsem v dokumentih številnih ustanov, ki skrbijo za pouk in vzgojo (npr. v poročilu zavoda za šolstvo SRS o posvetu pedagoških svetovalcev, v letnih delovnih programih zavodov za pedagoško prosvetno službo, v tezah o razvoju sistema izobraževanja in vzgoje v SFRJ, v gradivu glavnega odbora SZDL Slovenije o družbeni in idejni podobi prosvetnega delavca itd.).

Vse te in druge spodbude za reševanje problemov idejnosti kažejo, da imajo ti problemi globlje vzroke, kot je sama religija ali vloga cerkve. Religiozni učitelji niso edini nosilci tujih idejnih tokov, tokov, ki niso dosledno znanstveni in ki enostransko vplivajo na razvoj učenca. Močni so tudi pozitivistični, eksistencialistični in predvsem vulgarno-materialistični tokovi. Le-ta je najbolj nevaren, ker se predstavlja kot »marksizem« in ker se marsikje še vsiljuje kot »uradna ideologija«. In končno: *glavni vzroki sploh niso v samih idejnih tokovih*. Vsi ti tokovi in njihovi vplivi imajo korenine v razvoju družbenoekonomskih odnosov v naši družbi in v svetu.

Glede tega razmerja pa ne velja trditev, ki so jo zapisali v poročilu o posvetovanju pedagoških svetovalcev: »... da eksistenčni boj in angažma učiteljev okoli ekonomskih in socialnih problemov nujno odteguje od poglobljene borbe za napredna idejna stališča...« Nasprotno: boj in odnosi, ki potekajo pod vplivi ekonomskih pogojev, delitve dela, značaja dela, učinkovitosti dela in delitve dohodka, so in bodo usmerjali tudi interese, ideje in dejavnost učiteljev k določeni idejnosti, k določeni usmerjenosti idej in dejanj. Tako je tudi to ugotavljanje o »odtegotovanju zaradi angažiranja okoli ekonomskih problemov« lahko idejni izraz določenih interesov, da bi nekdo (država) zagotovil vsa sredstva (denar, metode, predpise), brez lastnih naporov in boja za dosledno uveljavljanje in ugotavljanje učinkovitosti dela, tudi brez boja za napredno idejnost, ali pa je izraz nepoznavanja stvarne vzročnosti v oblikovanju »idejnosti«.

Če hočemo razčistiti, kateri so objektivni pogoji in vzroki za to, da se kopičijo idejni problemi in da se večja zanimanje za idejnost pouka in vzgoje, moramo upoštevati celotno družbeno stvarnost. Res je, da smo v industrijskih področjih delitve dela in družbenih službah uspešno začeli uveljavljati samoupravno urejanje odnosov, ki ga zahteva in omogoča »združeno delo«. To delo zahteva enakopravno sodelovanje pri samem delu in s tem tudi v prilaščanju pogojev in rezultatov dela. Kljub temu pa je to samoupravljanje marsikje potekalo le kot »odločanje« oziroma glasovanje o odločitvah. Glavni vpliv na odločitve so marsikje ohranile in uveljavljale ozke skupinice ljudi, posamezniki iz političnih, upravnih in strokovnih vodstev, ki so se pravočasno, intenzivno in učinkovito dogovarjali za svoj vpliv na odločitve. Hkrati pa so takšne skupinice zavračale vsako osebno odgovornost za posledice (napake in škode) takšnih odločitev. Druge skupinice pa so spet izrabljale takšna pojmovanja in dejanja, da so lahko zavračale samoupravljanje kot »anarhično« ali kot »neuresničljivo« in tako zagovarjale ter uveljavljale svoje administrativne odnose in ukrepe.

Takšna dejstva nas napotijo k ugotovitvam, da so in bodo poleg »združenega dela« še dolgo tudi objektivni pogoji, zaradi katerih je delo za mnoge ljudi v uradniških in izobraženskih »službah« še zelo enostransko opravilo, ki omejuje razvoj osebnosti in je predvsem še razdeljeno na nadrejeno in podrejeno opravljanje zelo enostranskih »vodilnih« faz oziroma funkcij »čiste« umske dejavnosti. To hkrati povzroča,

da takšno delo lahko pomeni vir dobrin (pridobivanje dobrin) — pogojev dela, zaposlitve, štipendije, izobrazbe, stanovanja, vplivov na merila delitve dohodka itd. — s hierarhičnimi in osebnimi »zvezami« (odnosi). Vse to povzroča, da je marsikje čutiti še močan odpor proti intenzifikaciji dela, proti racionalizaciji, večji strokovnosti, integraciji itd. in da nastopa stagnacija ali celo pojema produktivnost. Zato je v gospodarstvu postala nujna reforma, ki je kmalu pokazala, da to mora biti reforma tudi v družbenih odnosih. Znano je, kako ta boj pospešeno poteka po VIII. kongresu ZKJ in posebno po IV. plenumu CK ZKJ.

Nekateri ljudje, ki so bili »razočarani« nad vlogo države, so »razočarani« tudi že nad samoupravljanjem, ker so se v njem lahko uveljavljale ozke skupine in ker ne more tako hitro in popolno reševati vseh problemov. Ti ljudje zdaj po svoji stari metodi iščejo in pričakujejo, da bi — kot nekoč država — zdaj vse »reševala« spet neka »sila« sama po sebi: sam trg, sama blagovna menjava in sam sistem delitve dohodka. Za nekatere je to zdaj postala edina spodbuda, ki jo je še vredno upoštevati in organizirati.

Del ljudi, ki je »razočaran«, ker so doživeli, da tudi v vodstvih nastopa in se pri nekaterih ljudeh uveljavlja medsebojno konkurenčno izpodrivanje, boj za oblast, individualizem ali celo egoizem, in ker so doživeli, da tudi samoupravno odločanje ne more tega preprečiti, zdaj nikjer več ne vidijo nobenih sil, ki bi imele dovolj volje in sposobnosti, da bi se enakopravno in učinkovito dogovarjale, organizirale in dosledno izvajale skupne dogovore. Zato naj se »kolektivi sami neposredno samoorganizirajo«, brez vloge predstavniških organov, katerih odločitve ne smejo imeti moč zakona. Tako potem nekateri uradniki, ko ne morejo več sami določati zakonov ali z osebnimi zvezani krojiti ukrepov, raje vidijo, da jih tudi samoupravni organi ne določajo, in raje podpirajo anarhična pojmovanja in prakso. Češ: vsi smo enako odgovorni za vse, nihče za določene dolžnosti, naloge in posledice, napake in škodo. S tem pa najbolj utrjujejo lastna pričakovanja, da bo vendarle kmalu spet treba uvesti »red« in bodo spet nastopili v svoji stari, pravi vlogi.

Tako nastaja najrazličnejša materialna (investicijska), moralna in politična škoda, za katero zares ni nihče osebno odgovoren. Mnoge družbene službe se komercializirajo in v njih namesto resnične ekonomičnosti, učinkovitosti in samoupravljanja vladajo stihijski »zakoni trga«, navsezadnje pa zavlada monopol posameznih skupin, celih privilegiranih področij ali delovnih enot. Na cela področja dela in poklicev gledajo s podcenjevanjem, češ da so »neproduktivna« in imajo

kot vrsta dela toliko nižje dohodke, da postaja žaljivo in za poklic kar se da nespodbudno.

Vse to neposredno sili, da drugi ljudje zahajajo v druge skrajnosti. Tako se npr. večja vpliv cerkve in religije (češ: socializem in komunisti ne morejo zadovoljiti zahteve po »moralnosti«); širi se filozofiranje o »moralnosti« na splošno, o »človeku« na splošno, o »odtujevanju in integriranju človeka« na splošno, o »angažiranosti« samo s »kritiko vsega obstoječega« na splošno itd.

Medtem pa tisti, ki jim ni niti za dosledno javnost v politični dejavnosti niti za stvarno samoupravno odločanje in tudi ne za dosledno odgovornost ter strokovnost in intezivnost dela, zdaj ko ne morejo več vplivati kot »oblast« (v imenu oblasti delavskega razreda) niti se več dovolj legalno dogovarjati kot ozke skupine v imenu vodstev ZK ali uprave ali stroke ali v osebnih zvezah, raje sejejo *zmedo z metafizično, vulgarno, poenostavljeno miselnostjo*, ki ji zelo lahko nasedajo ljudje z nizkim znanjem, čeprav imajo napredne težnje.

To dosega že s samim načinom, kako postavljajo vprašanja; z njimi namreč usmerjejo k enostranskim odgovorom oziroma »rešitvam«. Ta vprašanja si nadevajo videz »kritičnosti« in »demokratičnosti«, češ: ponujamo vam dileme, da lahko »sami izbirate« in se »sami odločate«. V resnici pa so to *lažne dileme*, ki vnaprej zahtevajo lažne, enostranske »rešitve«: ali plansko gospodarjenje — ali sam trg, blagovna menjava; ali samoupravljanje — ali vloga predstavniških organov in zakonov; ali kolektivna ali individualna odgovornost; ali za ali proti zasebnemu delu in lastnini; itd. Tako do skrajnosti izrabijo možnosti metafizičnega mišljenja, ki zmemrom išče in najde en sam končni vzrok, »silo«, ki vse rešuje. To čudovito spretnost ljudi s takšnimi interesi je kot glavni problem sodobne družbe opisal J. P. Sartre pariškim študentom z Marcusejevimi besedami: »... da je moderna družba tako sestavljena in ima taka sredstva, da obrne sebi v prid vse, kar bi jo oviralo ali jo ogrožalo, celo lastno opozicijo. Tej družbi se posreči spreminjati svojo nemirno zavest v mirno vest...«

Pri nas seveda ne moremo teh lastnosti tako posplošiti na celotno »družbo« (tudi ne zahodno). Zavedati se moramo, da gre za del ljudi z določenimi interesi, miselnostjo in metodami obnašanja. Zaradi tega obnašanja in te »spretnosti« so tudi pri nas nastopili študentski protesti! Zato so potem na seji predsedstva in IK CK ZKJ sprejeli znane smernice (9. VIII. 1968). Z njimi so vnovič opozorili na vlogo in naloge skupščin, da z zavestnimi ukrepi zagotovijo izpolnjevanje ključnih nalog reforme; da je protislovja blagovne menjave možno in nujno premagovati z zavestnim samoupravnim

usmerjanjem tržnega gospodarstva po objektivnih ekonomskih kategorijah in merilih rezultatov dela; da je treba zagotoviti doslednejšo delitev po delu, ker prevelike razlike med vejami in grupacijami ne temeljijo na rezultatih dela, temveč na elementih rente, ekstra dobička in monopolnega položaja. Poleg teh smernic tudi še vrsta drugih najnovejših političnih dokumentov zahteva in omogoča boj proti omenjenim enostranostim (npr. resolucija CK ZK J o kadrovski politiki, sklepi XI. in XII. seje CK ZKS, teze za izdelavo programa razvoja SR Slovenije, ipd.).

Vse to so hkrati tudi dokazi, da so pri nas napredne sile močne in da prevladujejo. Vendar se morajo te sile zelo vztrajno boriti, saj mnoge zahteve in sklepe ponavljamo že celih deset let in več. Zato je to tudi najboljši dokaz, kako močne in vztrajne so tudi nasprotni, birokratske sile, ki vsiljujejo drugačne odnose in drugačno miselnost. V mednarodnem merilu ta dokaz pravkar nastopa v primeru Češkoslovaške.

Miselnost birokratskih sil ima seveda tudi svojo *teoretično oporo in izraz v vulgarnem ekonomističnem materializmu*. Temelje njegovih teoretičnih in logičnih razlag najdemo v Stalinovi deformaciji marksizma, v t. i. »diamatu« (»dialektičnem in zgodovinskem materializmu«, v katerem je marksizem popačen, osiromašen in poenostavljen v preprosta, metafizična pojmovanja). To teorijo so prevzeli in razširili številni apologeti na vseh področjih znanosti in tako prevladuje še v marsikaterem učbeniku in učnem programu družbenih ved tudi pri nas. O tem smo obširno in dokumentirano pisali v »Komunistu« (št. 47—51/1967 in št. 1—2/1968).

Metoda te vulgarne teorije in miselnosti je v tem, da:

a) *enega izmed nujnih objektivnih pogojev* (količino ekonomskih dobrin, produktivnost) napihne in zameša z *nujno celoto pogojev*;

b) *spodbujevalno vlogo* dobrin zameša s *celotnim oblikovalnim vzročnim učinkovanjem vseh* pogojev in vseh značilnosti dela (»proizvajalnih sil«); tako zanemari celoto nujnih dejavnikov, ki samo z vzajemnim (funkcionalnim) delovanjem oblikujejo in spreminjajo težnje, značaj in zavest ljudi; ne upošteva tega, da odnosi pri delu, značaj dela in učinkovitost dela, ob spodbujevalni vlogi dobrin, oblikujejo vse vrste temeljnih potreb in z njimi težnje po določenem načinu prilaščenja dobrin;

c) z metodami »abstraktne dialektike« se doseže tole: s pomočjo nekaj na pamet naučenih, popolnoma splošnih »zakonov dialektike« se lahko »pojasnjuje« vsak konkreten primer, ker se zares »vse razvija«, zares »vse prehaja v novo

kvaliteto po kopičenju kvantitativnih sprememb«, vse se zares razvija »postopoma in skokovito« itd. . . . To je metoda, ki jo je Marx zelo nazorno opisal kot metodo starohegeljancev.

S to metodo je moč »dokazati« vse, kar kdo želi. Od takšne dogmatične metode, s katero se primeri iščejo in izbirajo tako, da z njimi potrjujemo vnaprej postavljena splošna načela, je potem popolnoma logičen prehod k le prakticističnemu povzdigovanju samih »primerov« in same »prakse« in k *zanemarjanju sleherne teorije*. Tako so tudi pri nas nekateri ljudje zelo lahko pozabili tisto delno znanje iz »diamata«, ko jim je njegova deduktivno-dogmatična metoda omogočila »dokazovati« sleherno prakso (tudi birokratsko) kot »objektivno nujno« in »marksistično«. Potem je razumljivo, da danes ne potrebujejo več nobene teorije in znanja. Tako potem vzroke birokratizma vidijo kratko malo v sami »funkciji oblasti« ali v »centralnih organih«; delitev dohodka »po delu« kratko malo zamešajo z delitvijo po produktivnosti, po rezultatih ali celo po sposobnostih; delo, ki ni neposredno produktivno, razglašajo kratko malo za »neproduktivno« in s tem za neustvarjalno; individualne interese enačijo s kratkoročnimi in jih pripisujejo samo delavcem, družbene pa enačijo z dolgoročnimi in jih pripišejo samo vodilnim in strokovnim kadrom; blagovni značaj menjave enačijo z menjavo na splošno; objektivno delovanje ekonomskih zakonitosti enačijo s stihijo, z odsotnostjo zavestnega reguliranja; zavest enačijo z miselnim spoznanjem oziroma »odsevom« objektivne stvarnosti, brez aktivne vloge subjekta; in tako dalje — cela vrsta vulgarizacij, od problemov v »ekonomski bazi« do problemov zavesti in človekove osebnosti. S podatki bi zelo lahko bogato ponazorili, kako se vse to danes izraža v (ne)znanju, v metodah dela in v stanju družbenopolitičnega usposabljanja in izobraževanja. Primer Češkoslovaške nam kaže, kako ista »metodologija« lahko botruje breznačelnosti in nasilniškemu prakticizmu.

V omenjeni razpravi (v »Komunistu«) smo skušali tudi pokazati, kako vulgarna teorija ekonomističnega materializma in njena metoda delujeta kot prava *ideološka sila (miselnost)*. Takšno miselnost namreč načrtno širijo ljudje z določenimi interesi, ki se skrivajo za takšnimi idejami. Zelo lahko ji nasedajo mnogi ljudje z nizko stopnjo znanja. Uporablja vse logične metode in vse vrste dokazovanja ter v dogme spremenjene, iz celote iztrgane citate »marksizma« in si tako nadeva videz »uradne ideologije«. Nastopa na vseh področjih znanja kot zgrajen, strnjen sistem idej, ki druga drugo utemeljujejo in iz prejšnjih logično izhajajo. Tako se potem uveljavlja v vseh oblikah družbene zavesti — od morale do znanosti in politike, tudi v organiziranju, v oblikah in metodah

političnega delovanja. Tako nastopa tudi v vsebini in metodi nekaterih učbenikov in programov v šolskem sistemu.

Zato torej ni religija glavni idejni problem, temveč le-ta *toliko bolj uspeva, kolikor bolj se v odnosih uveljavljajo razne inačice individualizma, ki ogroža razvoj in enakopravno uveljavljanje človekove osebnosti, predvsem birokratizem, ob njem pa vulgarni ekonomistični materializem kot njegova »teorija«*. Ob vsem tem se potem zelo lahko in hitro razvijajo in uspevajo razni tuji idejni tokovi, ki se hranijo z njegovimi posledicami in ki svoje enostranosti in poenostavitve (izme) gradijo kot logično protiutež na njegovih vulgarizacijah.

II

Iz zgoraj omenjenih objektivnih pogojev in teoretičnih ter metodoloških izrazov izhajamo, ko si postavljamo *vprašanje marksistične idejnosti*. Učinkovito doseganje in uresničevanje marksistične idejne smeri — tako med učitelji kot med učenci — je možno le v sklopu vseh objektivnih pogojev in subjektivnih dejavnikov zavestne, organizirane družbene dejavnosti, ne samo same šole. Vendar je *šola dejavnik*, ki v dobi naglega dozorevanja človeka *najbolj vpliva* na oblikovanje idejne usmerjenosti učenca, ker:

— vpliva z neposrednimi medčloveškimi odnosi, ki potekajo vsak dan med učenci, učenci in učitelji in med učitelji;

— vpliva z doživljanjem najvažnejše dejavnosti, ki najbolj omogoča (ali zavira) razvoj učenčevih zmogljivosti in karakternih lastnosti — tj. z doživljanjem delovnega procesa, učenja in prakse, od česar je predvsem odvisna prihodnost učenca, njegovo uveljavljanje v družbi in prirodi, tudi za služek;

— vpliva v najboljčutljivejši dobi razvoja intelektualnih zmogljivosti in karakternih lastnosti;

— vpliva najdaljšo dobo s sistematičnimi programi, metodami in posebej usposobljenimi kadri;

— vpliva z avtoriteto znanstvene zavesti, ki največ prispeva k usposobljanju osebnosti za poklic in za uveljavljanje v življenju.

Ker pa šola (učitelji) tudi sama živi in deluje sredi družbe in pogojev njenega razvoja, *ne more »idealno«* vplivati, čeprav bi nemara kdo želel idealizirati njeno poslanstvo in se v besedah izogiba negativnim pojavom, problemom in odnosom v družbi in šoli sami. Tudi šola sama vsebuje negativne pogoje in vplive lastnega dela. Učiteljevo delo (bistvena dejavnost) mora npr. zajeti 30—40 učencev in toliko

oddelkov, da ima tedensko 200—300 učencev ali 3,4 in še več učnih predmetov; poleg 4—5 ur dnevnega pouka, rednih priprav za pouk in drugih opravil ima še honorarne ure, slabe učne pripomočke ali sploh nobenih itd. V takšnih razmerah se delo samega učitelja zelo lahko »odtjuje«, postaja enostransko. Zato potem obravnava učenca samo kot statistično količino, ne pa kot kompleksno osebnost, pozna kvečjemu osebnost 2—3 najbolj »problematičnih« in najboljših učencev in še pri teh ne pozna vseh razmer in vzrokov; ne seznanja se redno z dosežki znanosti lastnega področja; torej ne deluje ustvarjalno na osebnost učenca in na posredovanje učne snovi. Tako potem lahko in nujno nastajajo tudi bolj ali manj individualizirani odnosi, v katerih nekateri ne želijo dogovora o svojih ali tujih metodah dela, o učinkovitosti dela, o odnosih z učenci itd. Delitev dohodka po delu pojmujejo tako, da bo pač neizogiben prepir, če se bo ugotavljalo, čigavo delo je bolj kvalitetno in bolj učinkovito. Posebno, če se naj to ugotavlja pred celotnim kolektivom, z vlogo kolektiva. Problemi in napake se lahko obravnavajo samo pred nadrejeno osebo, med štirimi očmi, sicer imamo opraviti z užaljenostjo in izgovori o »pojemanju avtoritete« ipd. Tako nastopa — iz teh objektivnih osnov v samem načinu dela — cela vrsta možnosti za tuje idejne tokove! Poleg tega pa je naša družba danes zelo odprta, demokratična, dovoljuje kritično izražanje, boj mnenj in idej, tudi tuje ideje. Zato ne more biti učinkovito nobeno idealiziranje stvarnosti niti zahteve, da bi s predpisi preprečevali vplive tujih idejnih tokov. Idealiziranje stvarnosti je lahko končno v prid samo birokratskim in izkoriščevalskim odnosom in silam, ki v imenu idealiziranih »sil« slej ko prej uveljavljajo nasilje (npr. dogodki v ČSSR).

Šola (učitelj) se bo morala vključiti in se že vključuje v celotni način družbene dejavnosti, ki čedalje bolj prevladuje v naši družbi: da bodo idejni boj in javno delovanje ter dogovarjanje postali edini način, kako se ljudje zedinimo za določene cilje in akcije, ki jih potem tudi dosledno izvajamo.

Zato je učiteljem treba omogočiti in pomagati, da bodo svoje delo, tj. svojo bistveno dejavnost, ki pomeni uveljavljanje osebnosti, določene odnose med ljudmi in vir dobrin, opravljali čimbolj ustvarjalno in v čimbolj humanih odnosih enakopravnega sodelovanja. Na eni strani tako, da učitelj lahko zadovolji zahteve družbe, da vzgaja k socialističnim odnosom in poučuje znanost. Na drugi strani pa tako, da najde tudi možnosti uskladiti s tem tudi tiste objektivne vplive in subjektivne vsebine zavesti, ki sicer pomenijo drugačen, vendar ne sovražen »idejni tok«: ne v obliki tihega kompromisa ali administrativnega prisiljevanja, temveč z odkrito izmenjavo mnenj v kolektivu in strokovnih aktivih in z jasnimi

dogovori o reševanju tudi teh problemov (intelektualno pošteno).

Tu seveda nastopa vprašanje: ali ni učitelj, ki mora učiti »marksizem«, sam pa o njem ni prepričan, dvoličnež, ki s to dvoličnostjo negativno vpliva na vzgojo učenca? S takšnim postavljanjem vprašanja skušajo včasih vplivati, da bi učitelji »postali marksisti«, če (ker) želijo ostati v šoli, v poklicu. Tega vprašanja sploh ne moremo rešiti, dokler si ne pojasnimo, kaj pojmuje z »marksizmom«; ali so učitelji, ki sicer težijo po »socialističnih odnosih in vzgoji in posredujejo znanost«, s tem že zares marksisti? Ali ni marksizem mnogo več? Ali ni zahteva po »marksizmu« med vsemi učitelji nekoliko previsoko postavljena?

Ne želim reči, da »marksizem« pomeni samo ustvarjanje novih odkritij, teorij in vrhunsko usmerjanje družbene prakse. Pomeni tudi: znati, hoteti in stvarno v praksi uresničevati zadostno celoto takšnih interesov, znanja in metod, da to pomeni samostojno učinkovanje v smeri odsledno enakopravnih odnosov med ljudmi in na spremembe v naravi in da s tem aktivno omogočamo ljudem, da se organizirano in učinkovito borijo za cilje komunizma (doslednega humanizma). Če pa se vprašamo, ali so vsi učitelji, ki niso religiozni ali kako drugače idealistično usmerjeni, zares tako dejavni, bomo verjetno morali negativno odgovoriti. Številni pogoji in vplivi jih usmerjajo, da mnogi, tudi marsikateri med komunisti, raje čakajo, kaj bodo narekemale in ukrenile »sile zgoraj«. In ne samo med učitelji, tudi med drugimi poklici, tudi med vodilnimi uradniki in funkcionarji.

Če ne upoštevamo te stvarnosti, postavljamo idealizirane zahteve po »marksizmu«. Ravno s tem pa potiskamo učitelje (in marsikoga drugega) v idealiziranje lastne vloge, da morajo posredovati in osebno predstavljati učencem »popolno in dokončno resnico« oziroma »marksizem«, ki ga pojmujejo kot posredovanje takšne »resnice« (idej). Enako se dogaja, ko uradniki idealizirajo svojo vlogo v imenu delavskega razreda (npr. kot »razredni bratje« na Češkem), ko si domišljajo, da so oni sami poklicani odločati in voditi vse odnose (v imenu oblasti, države ali kot ozke, anonimne skupine v imenu »socializma« ali v osebnih zvezah ali kot managerski strokovnjaki).

Ravno marksizem predpostavlja in zahteva, da noben človek, tudi ne učitelj (in noben »vodilni človek«), ne nastopa pred drugimi, za druge ali celo nad drugimi, posebno še pred mladimi, razvijajočimi se ljudmi kot absolutna vsevedoča avtoriteta. Nastopa naj kot človek, ki ima sposobnosti, znanje in moralne kvalitete, da uči in vzgaja oziroma opravlja določeno funkcijo, pa vendar ni »idealne«, se tudi sam bori s

problemi in težavami. Zato je ravno mladina najbolj odločno nastopila in nastopa proti pojavom birokratizma in drugega individualizma (odtujevanja). Za razvoj mladega intelekta in karakterja je najbolj škodljivo, če mu dokazujemo absolutnost, dokončnost posredovanega znanja (v imenu nezmotljivosti lastne avtoritete ali višjih sil ali same znanosti). Najbolj koristno je, če se mlad človek prepriča o neskončni sestavljenosti in gibanju stvarnosti, ki je ne moremo nikoli izčrpati, vendar jo nenehno globlje in globlje spoznavamo in obvladujemo. To ne zmanjšuje vrednosti znanstvenih dognanj, temveč prav odpira pota za še globlje in celovitejše ustvarjalno uveljavljanje mladih. Blaži strah pred neskončnostjo, ki je sicer vir intelektualne zmede, mistike in raznih vrst eksistencialnih stisk in filozofij. Tudi ne manjša prave avtoritete. Prav nasprotno, stopnjuje jo, če omogoča učencu samostojno, aktivno vlogo pri dojemanju sveta in družbe in široko perspektivo. Sicer nastopa lažna avtoriteta, ki ji lepo pravijo »strahospoštovanje«.

Tudi za intelektualno, čustveno in moralno stabilnost učiteljeve osebnosti je najbolj zdravo, če more odkrito razmejiti med svojim strokovnim znanjem in zmožnostmi, ki jih je dolžan posredovati učencem, na eni strani in svojimi drugimi prepričanji, ki niso v skladu z zahtevami sodobne znanosti in marksizma, na drugi strani. Tudi za razvoj učenčeve osebnosti je mnogo bolj koristno, če se s takšno razmejitvijo odkrito in jasno seznaní, kakor če o njej ugiba ob dvosmiselnih besedah in ob dvoličnem obnašanju učiteljev. Mladi cenijo odkritost in zaničujejo prikazovanje »nezmotljivosti«. Tisti, ki pa tudi sami že doživljajo razmere, da samo s hierarhičnim, »nezmotljivim« položajem, z »osebnimi zvezami« dosegajo zadovoljitev vseh temeljnih potreb, se seveda učinkovito zgledujejo po takšni »nezmotljivosti« in tudi sami rastejo v »absolutno objektivne« uradnike in managerje, ki so iniciativni samo, dokler se lahko osebno uveljavljajo z »zvezami«, nad drugimi oziroma z vodilno vlogo za »nevedno ljudstvo«.

Tu se seveda odpirajo številna posebna vprašanja. Eno takšnih je vprašanje zmogljivosti otrok v raznih razvojnih dobah za dojemanje in vrednotenje družbenih odnosov in idej. Nekateri učitelji se pogosto sklicujejo na nezmožnost, nezrelost otrok, da bi dojeli tako komplicirane odnose. Pri tem zelo radi zanemarjajo, da do določene starostne dobe za otroka problem dvoličnosti sploh nima enakega pomena kakor za mladino in odrasle. Tako kot npr. tudi za marsikaterega med odraslimi sploh ni več dvolično nekaj, kar je dvolično za mladino, ker so se v teh odraslih že dovolj ukoreninile malomeščanske »vrednote«. Ko pa mlad človek dozoreva in tudi sam zahteva celovitejšo razlago, postaja s tem zmožen, da tudi

razumsko dojame in hoté obvladuje takšna protislovja (če ima določene interese, sicer pa se vključuje v ideološko racionalizacijo in mistifikacijo lastnih interesov). Takrat pa se dogaja, da mu odrasli, ki mu prej zaradi nezrelosti niso odkrito pojasnili celote, zdaj le-te nočejo pojasniti zaradi »avtoritete«: kaj bo, če bo zvedel za protislovnost, za neenotnost med prejšnjo in sedanjo razlago, za neenotnost med starši ali med učitelji. Problem je enak kakor v politiki: avtoriteta vodilnega posameznika ali organa (oz. poslušnost vodenege) je možna samo, če so stališča dovolj enotna, da ne vzbujajo suma o resničnosti. Toda sama »resničnost« ni za samostojno mislečega človeka, predvsem mladega, nekaj absolutnega, temveč je proces, v katerem se dognanja, ideje in stališča stalno usklajajo in preverjajo s stvarnostjo. Vsak človek, ki naj se razvija v samostojno in celovito osebnost (samostojna pa je lahko le, če je dovolj celovita), mora bistvene resnice preverjati in sprejemati preko lastnih doživetij. Za tiste, ki jim »resničnost« pomeni enkrat za vselej dokončano, popolno spoznanje, dogmo, pa seveda takšen proces pomeni »kršitev avtoritete«, »podiranje sistema«, »izgubo čvrste opore«, »popolni relativizem« ipd. Zato med ljudmi, ki gojijo dogmatično miselnost in odnose zaprtih skupin, osebnih zvez in uradniške hierarhije, srečamo zmerom tudi paničen strah pred razkrievanjem protislovij oziroma neenotnosti pri njih samih in med njimi samimi, med vodilnimi. Posledica takšnega dogmatskega ohranjevanja »enotnosti« in »avtoritete« ob (kljub) resnični neenotnosti, ki nujno izvira iz individualističnih odnosov, iz same uradniške hierarhije, je zmerom ta, da to daje potuho negativnim silam, ki se lahko nemoteno razvijajo, dogovarjajo, združujejo in učinkujejo pod plaščem »enotnosti« in »avtoritete«. Končna posledica pa je zmerom ista, namreč da nujna neenotnost zmerom izbruhne šele kot kriminalno dejanje ali kot fizični konflikt. V polpretekli zgodovini imamo dovolj primerov in dokazov za to. Jasno je tudi, kakšen je lahko vzgojni pomen in vpliv takšne »enotnosti«: razočaranje nad iluzijami, nad idealiziranimi, fetišiziranimi odnosi, ljudmi, vodstvi, organizacijami in idejami. Tudi o tem imamo dovolj primerov. V zadnjem času tudi v mednarodnem obsegu (ČSSR).

Posebno vprašanje je tudi vprašanje učiteljevega vzgojnega vpliva z zgledom (ker mora »dati samega sebe«, drugače ni dober učitelj). Ker ima zgled, to, kako se kdo vede, zares močnejši vpliv na ljudi, posebno na mlade, kakor logična prepričljivost idej in se sama resničnost idej meri ravno z dejanji, pogosto v učiteljskem poklicu idealiziramo zahtevo po »zgledu«. Medtem pa jo npr. sploh ne poudarjajo za vodilne ljudi v politiki ali v državni upravi. Nekateri to zahtevo celo

razglašajo za »moraliziranje«. Tudi to zahtevo je treba postaviti v realne, objektivne okvire. Upoštevati je treba, da je tudi učiteljevo vedenje določeno s celoto objektivnih delovnih pogojev (o katerih smo že govorili). Vprašanje je, koliko in kako lahko učitelj vzgaja s tem, da je za zgled z »idealnimi dejanji«, medtem pa učenci doživljajo doma in drugod zelo ali popolnoma drugačno obnašanje in odnose. Vprašanje je sploh, kaj naj pomeni »dati samega sebe«: prikazovati učencem neko idealizirano, inscenirano obnašanje ali tisto stvarnost, ki jo učenci tudi sami doživljajo in s katero se morajo in se bodo morali trdo boriti? Razširjeno je pojmovanje, da »negativni primeri«, ki jih oziroma ki bi jih učenec slišal ali doživel v šoli, »negativno vplivajo«, »kvarijo« učenca in so mu zatorej potrebni samo »pozitivni primeri«. To vzgojno stališče botruje tudi učni metodi, po kateri se učencem razlagajo načela socializma, družbene ureditve ipd. tako, da se zanje poišče same pozitivne primere. Mislim, da vemo, kam pripelje ta deduktivno-dogmatska metoda.

Sploh je narobe zamišljati si učitelja med učenci kot Robinzona, ki sam, čisto individualno vceplja učencem vzgojne smotre in cilje. Medtem pa učenci (in učitelji) stvarno doživljajo in vrednotijo celostno obnašanje, v sklopu obnašanja drugih učiteljev in v sklopu doživetij vsega drugega okolja. Zato učitelj, ki s svojimi besedami ali dejanji (ali z obojim) idealizira stvarnost, slej ko prej doživi razočaranje, posmeh ali obsodbo učencev, ko dovolj dojamejo celovito stvarnost. To ne pomeni, da učitelj ne bi smel in celo moral učencem odpirati določene »ideale«, ki pritegujejo in spodbujajo v boju za njihovo uresničevanje. Toda to ne bi smelo biti idealiziranje, ki prikazuje neuresničljive, enostranske cilje (npr. osebnost, ki pozna in obvlada same dokončne resnice, nezmožljivost, popolna enotnost ipd.).

Najnovejša zgodovina nam ponovno kaže, da tudi socializem ne more biti sistem tutorstva, dušebrižništva »idealnih voditeljev« nad »nebogljenim ljudstvom«. Idealnih voditeljev ali učiteljev ni, lahko so samo idoli. Za Marxa tudi komunizem nikoli ni bil »ideal«, stanje, ki ga je treba enkrat za vselej doseči, temveč stvarno gibanje, ki se uresničuje in razvija z nenehnim bojem za popolnejše odnose, z enakopravnim uveljavljanjem sleherne osebnosti. Zato marksizem ni samo ali predvsem teorija za pojasnjevanje, temveč predvsem za usmerjanje praktične akcije.

Zato tudi vprašanja, ali so sami učitelji dovolj zreli za odnose odkritega in javnega boja mnenj ter dogovarjanja za enotno akcijo, ne moremo reševati s kakšnim uradniškim, administrativnim ocenjevanjem, temveč le tako, da omogočimo takšne odnose, ker z njimi omogočamo najširše uveljav-

ljanje vseh naprednih sil. Socialistični odnosi — posebej še, če se uveljavljajo s samoupravno organizacijo — omogočajo razvoj in delovanje dovolj močnih in množičnih naprednih interesov, da omenjene idejne razlike in nasprotja ne morejo pomeniti tako »reakcionarnih« sil, ki bi z nasiljem ogrožale obstoj socializma ali v šoli obstoj in uspehe socialistične vzgoje. Mnogo bolj se reakcionarne, sovražne sile lahko razvijajo v birokratskih odnosih in v ozračju, ko ilegalno »odkrivajo« in »kritizirajo« prepovedane probleme, težave in napake. Mislim, da so dogodki na Češkoslovaškem zelo grobo pokazali tudi to dejstvo. Tudi za razvoj in učinkovitost dosledne marksistične teorije in idejnosti je najbolj koristno, če se lahko odkrito primerja in konfrontira z drugačnimi tokovi (če je dosledna, se ji ni treba bati poraza).

III

Namen našega članka je bil tudi prispevati k načrtni in učinkoviti obravnavi idejnih problemov. Če hočemo dovolj učinkovito delovati v smeri uresničevanja marksistične idejnosti, moramo upoštevati vsa temeljna načela marksizma:

— prakso kot temeljno izhodišče spoznanja in praktično učinkovanje kot bistven člen spoznavanja, ki omogoča dojemanje celovitih zvez — materializem;

— celotno strukturo zakonov narave in družbe — splošne, posebne in posamične zveze = dialektičnost;

— aktivno povezavo in medsebojno odvisnost spoznanja in praktičnega učinkovanja = enotnost teorije in prakse;

— upoštevati že dosežena spoznanja ter razvoj možnosti za njihovo uresničevanje v sedanjosti in prihodnosti = historičnost;

— upoštevati delitev dela, koordinacijo raznih področij znanja in prakse = medpredmetnost;

— upoštevati celoto metod — empiričnih, logičnih in teoretičnih = sistematičnost;

— upoštevati strukturo in zakonitosti samega mišljenja, tudi možnosti iluzij, napak, relativno samostojnost idej = konkretnost, kritičnost, verificiranost ...;

— poleg načel o spoznavnem procesu mora ustvarjalna misel za akcijo upoštevati tudi smotre, motive akcije = vrednostni vidiki človekove dejavnosti, idejnost vsake oblike zavesti, tudi znanosti;

— upoštevati je treba osebnost človeka, ki se razvija ob objektivni vlogi več vrst potreb, pod vplivi več vrst materialnih pogojev in je za razvoj mnogostranskega, neodtujenega

človeka nujna določena celota takšnih pogojev = celovitost, totalnost človeka;

— človek pa se ne oblikuje kot pasiven produkt razmer ali kot pasiven »odsev« objektov, temveč samo z aktivnim doživljanjem in delovanjem na razmere = ustvarjalnost;

— to se dogaja zmerom v določenih medčloveških odnosih, v katerih človek človeku omogoča zadovoljevanje največ najpomembnejših potreb in zato najbolj vpliva na oblikovanje človeških teženj, karakterja in intelekta = generično bistvo, humanizem (»Človek je človeku največje bogastvo«).

Vsako izmed načel pomeni eno izmed temeljnih splošnih nalog, s katerimi moramo računati, če hočemo uresničevati marksistično idejnost pouka in vzgoje. Iz konkretnih razmer današnjega časa pa izvirajo številne posebne naloge. Te naloge bomo skušali postopoma uresničevati s posebnimi programi organizirane skrbi za reševanje posameznih problemov idejnosti pouka in vzgoje.

Tone Ladava

Davčna politika do višinskih kmetij

Demografska struktura prebivalstva

Kljub večtisočletnemu tujemu jarmu je tolminsko ozemlje v etničnem pogledu ohranilo čisti slovenski značaj. Tolminci so ostali zvesti ne le svoji narodnosti, temveč tudi svoji domači ljudski kulturi.

Dokler je trajala obnova poslopij, porušениh v I. svetovni vojni, so tolminski delavci in kmetje še dobili delo v obnovitvenih zadrugah, ko pa je delo prenehalo, so morali iskati zaposlitev v tujini: v Južni Ameriki, Franciji, Belgiji,

Holandiji, Nemčiji itd. Skopa tolminska zemlja ni mogla rediti vseh prebivalcev. Dekleta in žene so odhajale kot služkinje v bližnja italijanska mesta, toda naš človek v teh mestih ni dobil enakopravnega položaja.

V času italijanske okupacije sta bila dva popisa prebivalstva, in sicer v letih 1931 in 1936.

Številčno stanje se je v primerjavi s prejšnjimi popisi sicer le za malenkost znižalo, vendar je treba poudariti, da se je narodnostna struktura prebivalstva v tem času močno spremenila.

1910	32.197 prebivalcev
1931	31.053 prebivalcev
1936	29.975 prebivalcev

Cenijo, da je bilo v naše kraje priseljenih nad tri tisoč Italijanov. Povojno štetje prebivalstva nam potrди gornje ugotovitve.

1948	24.228 prebivalcev
1953	24.677 prebivalcev

Vzrok za zmanjšanje števila prebivalstva je v skoraj popolni odselitvi italijanskih priseljencev v letih 1943—1945, številnih vojnih žrtvah (okoli 1.400) in močnem izseljevanju po priključitvi v industrijske dele Slovenije ter druge kraje naše države. Sedaj je v občini 22.738 prebivalcev, od tega 10.918 moških in 11.820 žensk.

Demografska struktura:

— v delovnem razmerju	4.280
— aktivni kmetovalci	4.409
— zasebni obrtniki	150
— šolski otroci	2.929
— predšolski otroci	2.310
— upokojenci	3.500
— ostali	<u>5.160</u>
— s k u p a j	22.738

Kljub prizadevanjem za razvoj gospodarstva po II. svetovni vojni se depopulacija ni zaustavila. To je posledica opuščanja gorskih kmetij in iskanja boljšega zaslužka kjerkoli v SR Sloveniji.

Naravno je, da odhaja iz občine mlajša in bolj mobilna delovna sila. Doma na kmetiji ostajajo predvsem stari, zato je starostna struktura prebivalstva iz leta v leto manj ugodna. Če primerjamo starostne skupine ljudi do 17. leta in nad 55 let starosti, ugotovimo, da je v občini nad 51 % za delo dejansko nezmožnih ljudi.

Razmerje pa se za občino poslabša še zaradi tega, ker dnevno odhaja na delo iz občine na Gorenjsko in proti Novi Gorici okrog 400 ljudi. Približno 1.260 pa je takih, ki so zaposleni zunaj občine in prihajajo domov le občasno.

Ta podatek temelji na razliki med podatki o zaposlenih po statističnem popisu in dejanskim številom zaposlenih na območju občine.

Gospodarske razmere tega območja, ki so bile še veliko slabše pred II. svetovno vojno, so negativno vplivale na demografska gibanja. Izredno močna in hitra depopulacija je ena pglavitnih značilnosti tega območja. Gospodarska politika v tem nacionalno, gospodarsko in kulturno pomembnem prostoru žal ni bila taka, da bi z utrjevanjem gospodarskih temeljev, zviševanjem standarda in drugimi ukrepi zadrževala prebivalstvo na težko pridobljenem ozemlju. Tudi številne žrtve v narodnoosvobodilni vojni niso prepričale, da potrebuje Tolminska boljši in večji kot kruha, pa naj bo prek intenzivnega razvoja gospodarstva ali drugih dejavnosti, ki v ta prostor sodijo.

Demografska gibanja v razvita gospodarska središča so sicer razumljiv in spremljajoč pojav sedanjega družbenega in gospodarskega razvoja, vendar (tudi v slabih ekonomskih razmerah) taka gibanja v pretirani meri niso dobrodošla. S tem se ustvarjajo nepotrebni in škodljivi socialni in drugi problemi v velikih urbanih naseljih na eni strani in pretirana depopulacija nerazvitih, sicer življenja zmožnih področij na drugi strani.

Tolminska je predvsem zaradi nemogočih in nevzdržnih ekonomskih razmer od leta 1869 pa do leta 1948 izgubila $\frac{1}{4}$ svojega prebivalstva, do leta 1964 pa 35 %. Posledica tega je tudi izredno neugodna starostna struktura prebivalstva, ki se močno razlikuje od starostne piramide v vsej Sloveniji. Naj navedem samo primer, da je žensk, starih nad 65 let, na območju krajevnega urada Kobarid, Breginj in Bovec kar 14,4 %, v Sloveniji pa le 6,56 %. Prav tako je moških nad 65 let 11,68 %, v Sloveniji pa le 6,65 %. Na tem območju je delež

mladih ljudi precej nižji in zato precej bolj neugoden od prečja za vso SR Slovenijo.

S spremembo strukture prebivalstva se postavlja ostro v ospredje vprašanje starih ljudi, ker povzročata socialni problem.

73 % družin ima po 1 do 3 člane; v teh družinah živi 69 % kmetovalcev, starih nad 55 let, in samo 7 % starih do 15 let. To je dovolj zgovorno potrdilo, da bomo naredili koristen ukrep, če jih oprostimo vseh davčnih obveznosti. Računati pa je na to, da se bo ta proces še nadaljeval. So ponekod zaselki in vasice, kjer obstajajo samo stare družine brez mladega perspektivnega naslednika.

Na podlagi neke ankete občinske skupščine Tolmin, pa čeprav podatki niso absolutno točni, dobimo naslednjo orientacijsko podobo.

Kmetij, na katerih so sami ostareli in za delo nesposobni, je 571 ali 32 % vseh družin, ki se preživljajo izključno samo z obdelavo zemlje. Od tega jih je v hribovitih delih 74 %, v nižinskih pa 26 %. Malih kmetij je 86 %, srednjih 10,3 % in velikih 3,7 %.

Ta pojav moramo spremljati ob upoštevanju vseh pozitivnih procesov in problemov, ki se izpričujejo v naši občini. Morali bi tudi urejati socialne probleme, pred katerimi pa smo marsikdaj nemočni. Predolgo bi se zadržal pri tem vprašanju, če bi hotel obdelati posamezne ukrepe (od razvoja kmetijstva, turizma, še posebno kmečkega turizma, investicij v infrastrukturi, do socialnih podpor in priznavalnin). Zato sem se odločil, da obdelam samo davčno politiko kot enega izmed elementov, ki lahko že jutri vpliva, da se ti procesi ne bodo nadaljevali s tako ostrino.

Po podatkih oddelka za finance tolminske občine se je katastrski dohodek pri zadnjem preračunavanju najbolj povečal pri pašnikih in travnikih, ki v hribovitih delih tolminske občine predstavljajo 90 % vseh negozdnih površin posameznih gospodarstev. To povečanje je celo devetkratno glede na prvoten katastrski dohodek. V naši občini sodimo, da je sedanji katastrski dohodek nesorazmerno visok v primerjavi z dohodkom na ravninskih delih Slovenije. Katastrski dohodek zasebnega sektorja v novogoriški občini znaša le 120.000.000 S din več kot v tolminski občini. Kdor pozna razmere kmetijstva v obeh občinah, bo že na prvi pogled ugotovil nesorazmerje, pa čeprav ima tudi Goriška precejšnja območja malo donosnih površin.

Če smo hoteli v tolminski občini upoštevati problem gorskih kmetov in z davčno politiko vsaj delno vplivati na zmanjševanje njihovega težavnega položaja, je bilo treba ne-

katere dele oprostiti davkov iz kmetijstva, posebno tam, kjer so slabi pogoji za njegov razvoj.

V kmetijstvu tolminske občine je še vedno zaposlenih 32 % prebivalstva. Razen tega pa obstaja še dopolnilni dohodek občanov, ki so redno zaposleni v drugih panogah gospodarstva. V kmetijski rabi je po oceni 31.700 ha zemljišč, kar predstavlja okoli tretjino vsega obsega občine. Od teh površin je 8.400 ha boljših travnikov in 1.570 ha njiv. Ostale površine so košenice in planinski pašniki. Kdor pozna konfiguracijo tolminske občine, bo pritrnil, da prihaja tu do specifičnih problemov, ki jih je treba obravnavati tudi skozi davčno politiko.

Tako je občinska skupščina oprostila vseh prispevkov zavezance v 86 naseljih. Popolna oprostititev je zajela 2.800 gospodarstev, pri katerih katastrski dohodek ni presegal 200.000 S din. Samo občinskega prispevka pa je oprostila 468 gospodarstev v gorskih predelih, kjer je katastrski dohodek presegal 200.000 S din.

Kakšna bi bila obdavčitev, če bi občinska skupščina predpisala samo 1 % katastrskega dohodka v gorskih delih pri gospodarstvih do 200.000 S din katastrskega dohodka? V teh delih, ki jih je skupščina oprostila, znaša skupni katastrski dohodek pri 2.842 gospodarstvih 213.600.000 S din. Če bi občinska skupščina predpisala 1 %, bi znašala skupna stopnja 8 % (zvezni in republiški prispevek 6 + 1 + 1). Če bi hoteli od navedenih gospodarstev dobiti po 1 % za občinski proračun 2.136.000 S din, bi morali skupaj predpisati najmanj 8-krat večje dajatve, to je 17.088.000 S din. Tako se je občinska skupščina odrekla tistemu delu, ki gre proračunu s tem, da sta bila tudi zveza in republika prikrajšani za skoraj 15.000.000 S din.

Da bi urejali problem kmečkih gospodarstev, ki nastaja v tolminski občini, se je skupščina naše občine v letu 1967 odrekla tudi prispevku od tistih gospodarstev v gorskih delih, pri katerih katastrski dohodek presega 200.000 S din. Teh gospodarstev je 468 s skupnim katastrskih dohodkom 142.600.000 S din. Ni pa mogla oprostiti teh gospodarstev zveznega in republiškega prispevka (ker ji predpisi tega niso dovoljevali) po stopnji 6 + 1 v skupnem znesku 11.389.000 S din.

Vsa ta gospodarstva so obremenjena še s prispevkom za kmečko zavarovanje, in sicer 19,4 % od katastrskega dohodka (16 + 3,4) ter 20.000 S din pavšalno na gospodarstvo ali v skupnem znesku 37.024.400 S din za kmečko zavarovanje. Ob to vsoto je treba prišteti še zvezni ter republiški prispevek v skupnem znesku 11.389.000 S din. Tako pride na gospodar-

stvo poprečno 100.000 S din prispevka ali 34 % od katastrskega dohodka.

Ob splošni trditvi, da je v SR Sloveniji katastrski dohodek nizek, ta poprečna obremenitev ne bi bila videti visoka. Kdor pa pozna pogoje kmetijstva v tolminski občini, bo pri-trdil, da je ta obremenitev le visoka. Sama oprostitev občinskega, deloma tudi zveznega in republiškega prispevka, pa ni zmanjšala skupne obremenitve, ker so od leta 1965 narasli skupni prispevki. Iz pregleda je razvidno, da so v absolutnem znesku najbolj narasli prispevki za kmečko zavarovanje, relativno pa najbolj prispevki za federacijo.

p r i s p e v k i					
	zvezni	republiški	občinski	kmeč. zavar.	skupaj v 000/S din
1965	3.361	3.265	8.959	78.174	93.757
1966	3.382	—	10.589	138.379	152.350
1967	22.145	3.859	22.208	121.009	169.221
Indeks					
65/67	659	118	243	155	180

Občinska skupščina je imela možnost predpisati večje prispevke iz kmetijstva za občinski proračun, toda v tem primeru bi kmečka gospodarstva postavila še v težji položaj. Ob tem pa bi se največ povečal delež federacije. Da bi vsaj delno razreševala ta vprašanja, se je raje odpovedala svojemu dohodku.

Tudi s predpisi za letošnje leto teh problemov nismo uredili. Najprej smo predpisali novo republiško stopnjo od katastrskega dohodka v višini 8 %. Ta dohodek odstopamo skupnostim kmečkega zavarovanja za kritje stroškov tega sklada. Za ta prispevek sem tudi sam glasoval s tem, da bodo vsi lastniki zemljišč nekaj prispevali za kritje stroškov, ki s tega naslova nastajajo. Ob konkretni uporabi teh predpisov, ki so med seboj povezani, pa se začno zadeve zapletati.

Novi predpisi s področja prispevkov in davkov občanov imajo namen za vso republiko enotno urediti nekatere olajšave za otroke in za dela nezmožne družinske člane za gospodarstva, ki so imela večje stroške za zdravljenje. Predpis te probleme dobro ureja, saj omogoča občinskim skupščinam široko razreševati ta vprašanja.

Dosedanji zakon je dajal naslednje možnosti:

»Občinske skupščine lahko predpišejo oprostitev prispevkov od kmetijstva za zavezance, katerih skupni letni kata-

strski dohodek znaša nad 200 do 500 din, in za zavezance iz tistih višinskih krajev, kjer so proizvodni, ekonomski in prometni pogoji še posebno slabi, če skupni letni katastrski dohodek teh zavezancev od negozdnih površin ne presega 200.000 S din.<

Iz vzrokov, ki sem jih navedel v uvodu, je skupščina občine Tolmin izrabila to pooblastilo in oprostila prispevka zavezance v 86 krajih. Samo občinskega prispevka pa je oprostila tudi tiste, ki imajo višji katastrski dohodek. Na podlagi takih odnosov (med možnostjo in nemožnostjo oprostitve) razumljivo nastajajo težave in neenaka obravnava posameznih kmetovalcev. Meja 200.000 S din je bila vsekakor prenizka, pa tudi možnosti za vodenje davčne politike omejene, ker je lahko občinska skupščina gospodarstva večinoma oproščala svojega prispevka, pa čeprav nastajajo problemi, na katere bi morali biti pozorni tudi drugi.

V letošnjem letu smo sprejeli v republiški skupščini določilo:

Za zavezance iz krajev nad 800 m nadmorske višine pa tudi, če skupni letni katastrski dohodek teh zavezancev od negozdnih površin ne presega 300.000 S din.

Ni mi znano, kako smo prišli do merila 800 m nadmorske višine, vsekakor pa je to slab element, ki ga bomo morali naslednje leto ponovno pretresti. Znano je, da meja 800 m nadmorske višine ne more biti merilo odnosa do kmeta. Tu je še vrsta drugih pogojev, ki vplivajo na dohodek kmeta, pa čeprav ga po dohodku ne obdavčujemo.

Po tem določilu pride v tolminski občini v poštev 7 (sedem) gospodarstev, ki jih bomo lahko oprostili prispevkov. Znano pa je, da je malo občin v SR Sloveniji, ki imajo tako slabe pogoje v kmetijski proizvodnji, kot jih ima naša občina.

Gorata pobočja, ki se strmo spuščajo v dolino Soče, Idrije in Bače, so zelo malo rodovitna, da ne omenjam cestnih slabih povezav, ki jih zaradi pomanjkanja finančnih sredstev ne moremo urediti, pa čeprav bi bilo to nujno potrebno.

Dosedanji predpisi dopuščajo občinskim skupščinam zelo ozek manevrski prostor. Če občinska skupščina predpiše zase samo 1 %, se skupna prispevna stopnja dvigne takoj na 29 %. Na ta način je onemogočeno vodenje davčne politike do gorskih območij, katerih problematika se v naši občini pojavlja v vedno bolj ostri obliki. Prav v tem razponu ni nobene logike in bi bilo to treba spremeniti.

V oddelku za finance občinske skupščine Tolmin so te probleme analizirali. Od tod izvirajo tudi ti podatki. Za naslednje leto predlagajo drugačno rešitev. In sicer:

Namesto da vsaka politična teritorialna skupnost predpiše svojo stopnjo, bi bilo bolj smotrno, ko bi širše politično

teritorialne skupnosti določile procentualno udeležbo v skupnem predpisu o prispevkih iz kmetijstva.

Na primer:

Skupno predpisani prispevki v določeni občini predstavljajo 100 %; od tega bi, recimo, šlo zvezi 10 %, vodnemu skladu 5 %, skladom kmečkega zavarovanja 15 % itd. Ta razmerja so izmišljena, dala pa bi se izračunati za vso federacijo in po republikah.

Če obstaja strah, da bi občinske skupščine predpisale preveč ali premalo, pa naj bi imeli v republiki možnost predpisati minimalne in maksimalne stopnje na posamezne okoliše. Če bi predpis določal za našo občino najnižjo stopnjo 10 %, najvišjo pa 25 % od katastrskega dohodka, bi imela naša skupščina možnost v teh razponih predpisati različne stopnje po katastrskih občinah. Tako bi lahko vodila tudi davčno politiko in razreševala probleme, ki v občini obstajajo.

Ta sistem pa terja spremembo zveznih in republiških predpisov. Če je to smotrno in sprejemljivo, potem je treba že sedaj izdelati posamezne analize in predloge. Toda tudi, če ta predlog ne ustreza, je vsekakor bolj stimulativen kot sedanji sistem. Njegov namen je, da nas spodbudi, da o tem razmislimo in se pravočasno lotimo dela za spremembo zveznih in republiških predpisov za leto 1969.

Zdravko Mlinar

Koncentracija in disperzija politične moči

Pri obravnavanju naše teme izhajamo od naslednjih dejstev:

1. politična moč je zelo neenako razpodeljena med posameznike in skupine v posameznih državah današnjega sveta;

2. vsakdanje življenje in družbeno-politična praksa sodobnosti nas nenehoma in v najrazličnejših oblikah obsipata s problemi, ki usodno prizadevajo vsakega državljana in ki so tako ali drugače v zvezi s koncentracijo oziroma disperzijo politične moči;

3. ob tem seveda ne more biti presenetljivo, da tudi družboslovno preučevanje, povsod kjer je količikaj razvito, posega v to problematiko in poskuša pojasnjevati, zakaj se določena distribucija politične moči pojavlja in kakšne so njene posledice.

Naša razmišljanja veljajo seveda ne le za meščanske, marveč tudi za socialistične države. Veljajo tudi za našo državo. Vprašanje koncentracije ali disperzije politične moči je bistveno povezano z razmerjem med socializmom in demokracijo, z dilemo: birokratski ali humanistični model socializma.

Kaj je politična moč?

Politična moč je eden izmed več bolj ali manj sinonimnih pojmov, kot so npr. vpliv, nadzor, odločanje, avtoriteta idr. Sociološko bi lahko politično moč opredelili kot obvladovanje pozitivnih in negativnih sankcij političnega sistema v odnosu

do določenega števila ljudi; gre za obvladovanje materialnih »resursov«, vertikalne mobilnosti v okviru hierarhičnih kanalov političnega sistema in za nadzor nad množičnimi komunikacijami in vpliv nanje. Posameznik ali skupina ima torej tem večjo politično moč —

— s čim večjimi materialnimi sredstvi čim bolj samostojno razpolaga;

— čim večje je število ljudi, na katere družbeno-politični položaj lahko (čim bolj) vpliva, bodisi da jim omogoča napredovanje oziroma vzpon na višje položaje bodisi da odloča o tem ali vpliva na to, da izgubijo pridobljene položaje;

— čim večji je njegov (njen) vpliv na vsebino in način potekanja komunikacij, na to, kako se razširjajo informacije oziroma katerim in kako številnim posameznikom se a priori omejujejo možnosti (objektivnega ali sploh) informiranja.

Vsako družbo si lahko zamislimo kot določen sistem izmenjave dobrin, storitev in idej. Praviloma vsak posameznik, skupina ali institucija nekaj ustvarja in prispeva za druge, obenem pa tudi sam (sama) potrebuje in dobiva — bolj ali manj ustrezno svojim potrebam — tisto, kar ustvarjajo drugi. V tem se kaže potek nikoli končanega procesa medsebojnega prilagajanja (adaptacije) posameznih delov družbe, ki izhaja iz vse večje funkcionalne diferenciacije in medsebojne odvisnosti.

V zvezi s tem pa se takoj pojavi vprašanje — kdo in kako, če sploh, usmerja ta proces? Prav tu pa spet naletimo na problem družbene (širši pojem) in politične moči. Obvladovanje materialnih sredstev, vertikalne mobilnosti in množičnih komunikacij — bolj določno opredeljeno — pomeni: odločanje o obsegu in vsebini izmenjave dobrin, storitev in (ali) idej. Gre za odločanje o porazdelitvi prispevkov (žrtev, dajatev, obveznosti) in »nagrad« (v najširšem pomenu besede — položajev, denarja, javnih priznanj ipd.) na posameznike, skupine, institucije ali na posamezne kategorije državljanov. Pojavlja se torej določeno ocenjevanje tistega, kar kdo prispeva: koliko je vredno (pomembno), ali kako škodljivo je za družbo dejanje oziroma delovanje določenega posameznika.

Možnost takšnega ocenjevanja, ki je sankcionirano v okviru določene državne ureditve — kaže na stopnjo politične moči.

Ocenjevanje in sankcioniranje »prispevkov« (»pozitivnih« in »negativnih«) posameznikov obenem determinira — stimulira ali destimulira — in usmerja njihovo nadaljnjo dejavnost. To pa pomeni — in praksa različnih političnih ureditev nam to potrjuje — da je tu mogoče razkriti pomembne determinante celotnega socio-ekonomskega razvoja.

Politična moč, kakor smo jo opredelili, se pojavlja lahko osredotočena na peščico posameznikov ali pa tudi zelo razpršena na veliko število ljudi. Problem in zgodovina procesa demokratizacije družbe sta v bistvu problem in zgodovina različne distribucije politične moči. Obenem pa je univerzalnega značaja tudi problem, ki se kaže v tem, da v resničnem življenju še nikjer na svetu teh teženj niso uresničili. To velja tudi za socialistične družbe.

Vse to nas opozarja, da

a) — imamo opravka z res zelo težko rešljivim problemom, ko ni pričakovati takojšnje, radikalne oziroma popolne rešitve; če gledamo problem iz takšnega zornega kota, postane že najmanjša sprememba v željeni smeri pomemben dosežek. Zahteve in stališča, da je mogoče problem kar na hitro odpraviti oziroma rešiti, pa se zdijo iluzorna in utopična. Razočaranje in apatija zaradi neuresničenja (pre-)velikih ciljev lahko onemogočita celo tisto, kar bi bilo v objektivnih okoliščinah mogoče doseči.

b) gre za problem, ki življenjsko prizadeva ne le nekatere posameznike ali države, temveč vse človeštvo. S tega vidika pa je spet presenetljivo in protislovno, da do sedaj še ni bilo več naporov posvečenih znanstvenemu raziskovanju te problematike.

c) tisto, kar preprečuje uspešnejše reševanje problema demokratizacije (večje disperzije politične moči), seveda ni samo nepoznanje sredstev in načinov, kako bi to dosegli, temveč gre verjetno še bolj za zavestno upiranje posameznikov, ki bi s tem izgubili monopol politične moči.

Koncentracija je ena skrajnih situacij na kontinuumu različne distribucije politične moči. Koncentracija politične moči je tem večja

— čim manjše število ljudi (skupin, institucij) odloča o javnih zadevah,

— čim več (vrst) je zadev, o katerih odločajo,

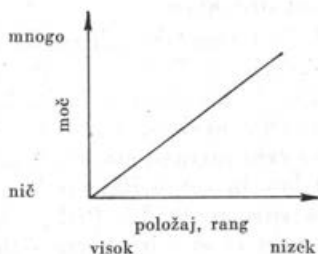
— čim večkrat se odnos moči ponavlja med istimi osebami, tako da dobi značaj podrejenosti in nadrejenosti, in

— čim več vrst sankcij implicira določena odločitev.¹

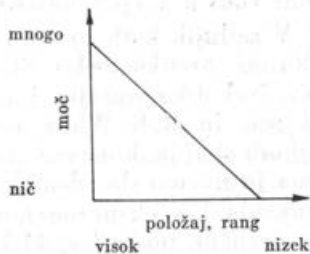
Sociološko preučevanje distribucije družbene oziroma politične moči je nakazalo štiri značilne tipe: demokratična, avtoritarna, laissez-faire in poliarhična distribucija moči. Grafično bi jih lahko prikazali kot razmerje med količino moči (vertikala) in položajem oziroma stopnjo, ki ju imajo posamezniki v političnem sistemu.

¹ Peter Jambrek, Družbena slojevitost, referat na posvetu Društva sociologov SRS o problemih družbene diferenciacije v Sloveniji.

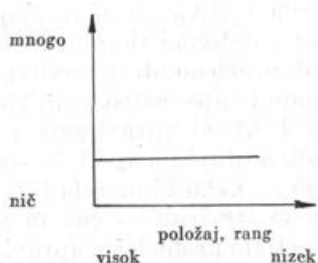
ZNAČILNI TIPI DISTRIBUCIJE POLITIČNE MOČI

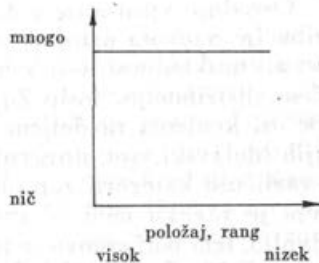
DEMOKRATIČNA

AVTORITARNA

LAISSEZ — FAIRE

POLIARHIČNA

Empirično sociološko raziskovanje v drugih državah je že do sedaj nakazalo številne ugotovitve o tem, kakšne so posledice različne distribucije družbene oziroma politične moči v določeni družbeni enoti. (Raziskovali so — razumljivo — predvsem manjše družbene skupine.) Zanimiva je npr. ugotovitev, da količina moči ni konstanta; če ima eden več moči, torej ne pomeni nujno, da jo ima drugi manj. V vsaki družbeni enoti variirata tako distribucija kot tudi celotna količina (družbene oziroma politične) moči. Kot neustrezno in nepravilno se je izkazalo pojmovanje moči z vidika »vse ali nič«, »ali močan ali brez moči«, »ali nadzoruje ali je nadzorovan«, »ali vodi ali ga vodijo«. V eni izmed raziskav, ki je zajela 31 delovnih organizacij, so npr. ugotovili, da je bila večja produktivnost v tistih organizacijah, v katerih so v celoti ugotovili večjo količino vpliva (moči, nadzora). V visoko produktivnih delovnih enotah pa imajo več vpliva tako delavci kot tudi vodilno osebje. Z večjim zanimanjem vodstva za ideje »navadnih ljudi«, z intenzivnejšimi komunikacijami navzgor in navzdol ipd. se poveča tudi stopnja vzajemnega vpliva in nadzora. V takih okoliščinah se velik vpliv delavcev ne izključuje oziroma ne pomeni grožnje vodilnemu

osebju. Celo narobe; višja stopnja vpliva na eni in drugi strani vodi k večji učinkovitosti organizacije.²

V zadnjih letih so opravili še mnogo drugih raziskav, ki zadevajo problematiko distribucije politične in družbene moči. Nekoliko starejša je sedaj že klasična študija, ko sta R. Lipitt in R. K. White napravila poskus, tako da sta v majhnih skupinah ustvarila dve zelo različni stopnji kontrole, ki sta ju imenovala »demokratsko« in »avtoritarno« in ju obravnavala kot eksperimentalni spremenljivki. Prikazala sta zelo različne posledice, ki izvirajo iz ene in druge situacije tako glede učinkovitega opravljanja funkcij skupine kot tudi glede na medsebojne odnose članov skupine.

Osrednje vprašanje nekaterih raziskav je percepcija distribucije nadzora oziroma moči v določeni skupini in skladnost ali neskladnost le-te z idealno, želeno ali normativno določeno distribucijo. Josip Županov je npr. raziskoval, kako je moč oz. kontrola razdeljena med organi upravljanja v podjetjih (delavski svet, upravni odbor, direktor ipd.), in stališča — različnih kategorij zaposlenih — kako bi morala biti. Čim večja je razlika med — grafično izraženo — eno in drugo krivuljo, tem bolj gotovo se pojavljajo problemi v upravljanju in neuspešno funkcioniranje družbene enote.

Vse takšne in podobne raziskave v marsičem osvetljujejo problematiko, ki jo tu obravnavamo. Očitno pa bi bile potrebne tudi primerjalne makrosociološke študije, ki bi v mednarodnem merilu lahko ugotavljale pomen in družbene posledice različne distribucije politične moči.

Že na podlagi znanega lahko sklepamo, da pri tem vprašanju ne gre (samo) za črno-belo alternativo. Četudi gre za splošno sprejeto težnjo, ki praktično pomeni težnjo k večji disperziji politične moči, se vendarle zdi zelo enostransko ocenjevati disperzijo le kot nekaj pozitivnega in koncentracijo kot izključno negativno. V določenih objektivnih okoliščinah pomeni disperzija politične moči družbeno stagnacijo, prav tako kot tudi koncentracija v posebnih razmerah lahko pomeni predpostavko napredka oziroma razvoja. V obdobju revolucionarnega etatizma je bila koncentracija politične moči v Jugoslaviji nujna prehodna oblika in sredstvo za uveljavitev naprednih družbenih sil (aktivne in progresivne manjšine) in izgraditev nove družbene ureditve. V takšnih položajih je koncentracija substitut prostovoljne integracije, ki zagotavlja potrebno kohezivnost za delovanje družbenega sistema.

² Arnold Tannenbaum and Stanley Seashore, »Some Changing Conceptions and Approaches to the Study of Persons in Organizations«, Survey Research Center and Department of Psychology, The University of Michigan.

Zakaj koncentracija politične moči?

Kateri so vzroki takšne ali drugačne distribucije politične moči? Kaj determinira koncentracijo (ki se pojavlja predvsem kot problem v praksi) politične moči?

Pogosto naletimo na zelo enostransko, voluntaristično tolmačenje, kot da je pravzaprav vse odvisno od pravno-politične ureditve oziroma — takšne ali drugačne — organizacijske strukture. Le-ta pa je spet odvisna od volje vladajočih, od razmerja političnih sil, od ideologije ipd. V tem smislu, da gre predvsem za vprašanje — koliko je grupacija vodilnih pripravljena odpreti vrata množicam, da bi se lahko vključile v proces upravljanja družbenih zadev.

Gre za subjektivistično poenostavljanje, ki se ne opira na objektivne družbeno-ekonomske okoliščine in kaže na pretirano zaverovanost v normativne in institucionalne spremembe. Že dosedanje izkustvo graditve socialistične družbene ureditve pri nas kaže, da ni zadosti spremeniti samo organizacijsko strukturo upravljanja. Ni zadosti le »odpreti vrata« množicam, da bi se zares vključile v upravljanje. Razhajanje med normativnim in resničnim opozarja, da gre za globlje vzroke, za kompleksnejši determinizem distribucije (koncentracije) politične moči.

Poleg političnih razlogov, pravno-politične ureditve, ideološkega ozračja, programatske usmeritve političnega delovanja ipd. gre še za vrsto »globljih«, objektivnih vzrokov, ki zlasti dolgoročno določajo stopnjo koncentracije politične moči oziroma pojasnjujejo, zakaj se pojavlja velika koncentracija politične moči.

Celotno življenje posameznikov in njihove življenjske razmere pravzaprav zelo neposredno in bistveno determinirajo distribucijo politične oblasti. Specifične zahteve poklicnega dela na videz niso v nikakršni zvezi oziroma jih navadno ne postavljamo v zvezo s problemom distribucije moči. Vendar pa je očitno, da se takšne poklicne kategorije — kakršne sicer zajemajo milijone občanov — kot npr. rudarji, ki delajo v treh izmenah, šoferji, ki so po več dni odsotni iz kraja bivališča, kmetje, ki se v določenem času omejujejo izključno na svoje poglavitno sezonsko delo, zdravniki, ki so pogostoma zaposleni po ves dan in še ponoči itd., ne morejo popolnoma (včasih pa se sploh ne morejo) angažirati v družbeno-političnem življenju. S tem pa prepuščajo vlogo subjekta družbenega in političnega nadzora drugim in obenem zožujejo osnovo politično aktivnih občanov na vse ožje in ožje segmente prebivalstva. To pa v širšem smislu že samo po sebi pomeni koncentracijo politične moči.

Na tem mestu ne moremo niti naštetih vseh odločilnih vidikov različnih življenjskih možnosti, ki jih imajo posamezni družbeni sloji. Način naselitve prebivalstva npr. omogoča nekaterim, da so »v središču dogajanja«, medtem ko drugi živijo — bolj ali manj — izolirano življenje, na obrobju in brez vpliva na politične odločitve. Različna stopnja vključenosti v promet in komunikacije je obenem eden izmed indikatorjev možnosti vplivanja na odločanje, pa bodisi da gre za občino, republiko ali vso jugoslovansko družbo. Tudi nizka kulturna raven zelo neposredno pogojuje višjo stopnjo koncentracije politične moči. Ne glede na to, da se pojavljajo velike razlike med ljudmi že zaradi različnih sposobnosti, različne družbeno-ekonomske razmere ne dajejo enakih možnosti za izobraževanje. V nekaterih krajih v državi imamo še več kot polovico prebivalcev nepismenih (če vzamemo najbolj bodeč in ilustrativen primer). Nepismenost in tudi zelo nizka splošna izobrazba sploh pa praktično spet bistveno omejujeta ali celo izključujeta aktivno vlogo milijonov prebivalcev.

Med razlogi, ki — bolj ali manj — neposredno vodijo h koncentraciji politične moči, lahko navedemo tudi tradicionalne družbene norme, kot npr. patriarhalne norme, ki omejujejo vlogo žensk v javnem življenju ipd.

Vsi ti zgledi nam kažejo, da je koncentracija politične moči posledica in izraz družbene diferenciacije oziroma neenakosti med ljudmi. Zato jo je treba obravnavati in pojasnjevati v tem širšem kontekstu.

Normativna ureditev in organizacijska struktura odločanja v okviru določenega političnega sistema torej predstavljata en vidik problema koncentracije politične moči.

Drugi vidik kaže na (»objektivne«) družbeno-ekonomske okoliščine, ki se spreminjajo le postopoma in so dosti manj podvržene vplivu zavestne akcije »subjektivnih sil« družbe.

Tretji vidik, ki je vedno navzoč, pa razkriva ljudi kot psihofizična bitja, z zelo različnimi sposobnostmi, in se prav zato tudi zelo različno vključujejo v družbenopolitično življenje in s tem še nadalje vzdržujejo koncentracijo politične moči.

Pri vsem tem pa empirično raziskovanje prav tako kot vsakdanja praksa razkrivata zelo protisloven položaj. Na eni strani ljudje, ki praktično sploh nimajo nikakršnega vpliva na politično odločanje, ki niso informirani in niso aktivni — tudi nimajo (ali jih imajo vsaj razmeroma najmanj) aspiracij, da bi dobili pomembnejšo vlogo v procesu odločanja o družbenih zadevah. Tisti, ki nimajo politične moči (ali ki je imajo najmanj), si niti ne prizadevajo, da bi jo pridobili. Na drugi strani pa tisti, ki imajo največ politične moči, najbolj odločno

izražajo (včasih sicer le načelno in deklarativno) zahtevo po čimvečji disperziji.

V takšnem protislovnem položaju pa seveda zares postane odločilna vloga vodilnih političnih sil. Če socialni oziroma politični nadzor množic spontano ne zaživi, seveda postanejo toliko bolj odločilna ravno delovanje in stališča vodstva, ki bodisi kaže težnjo, da obdrži in čimbolj okrepi svojo moč in oblast, bodisi da si resnično prizadeva demokratizirati upravljanje v družbi tudi tedaj, kadar se je treba odpovedati določenim prednostim in konkretnemu vodstvenemu položaju. Tu se zdi, da zadevamo na eno največjih protislovij procesa demokratizacije oziroma disperzije politične moči.

Posledice koncentracije politične moči

Zadnje vprašanje, o katerem bomo podrobneje razpravljali, je: kakšne so posledice koncentracije politične moči? Kot smo že omenili, pri tem očitno ne gre le za negativne posledice. Vendar pa bomo na tem mestu razpravljali predvsem o teh.

Kakšne so torej — negativne — posledice velike koncentracije politične moči? Razčlenimo jih lahko

- a) glede na politično uveljavljanje občanov in
- b) glede na delovanje, obnašanje in stališča vodilnih posameznikov.

a) Posledice za politično udejstvovanje občanov

Koncentracija politične moči ima tele posledice:

— občani imajo bolj omejene možnosti vplivanja na družbenopolitično dogajanje in se tudi zato manj zanimajo za to dogajanje;

— občani rajši čakajo na pobudo (direktivo, oceno ipd.) od zgoraj, kot pa da bi sami tvegali in se izpostavljali morebitni negativni sankciji v primeru, če bi ukrepali po svoje;

— kot »nemočni« se na splošno pasivizirajo, kažejo zmanjšano apatičnost in resignacijo v zvezi z reševanjem splošnih družbenih vprašanj;

— posplošujejo negativne izkušnje in so prepričani, da je vse odločeno vnaprej tudi v primerih, ko bi lahko uveljavljali svoj vpliv;

— občani so na splošno v večji negotovosti in teže predvidevajo nadaljnji tok dogodkov, ki je pod velikim vplivom subjektivizma in arbitrarnega odločanja vodilnih;

— posamezniki, navadni občani, so predvsem »izpostavljeni« komunikacijam od zgoraj navdol;

— navzgor je priporočljivo posredovati samo tiste informacije, ki potrjujejo pričakovanje in ustrezajo željam vodilnih;

— ni priporočljivo, da bi se občani sami neposredno »horizontalno« povezovali med seboj, kolikor se to ne dogaja pod nadzorstvom z vrha;

— primarnega pomena postane — izražati lojalnost in konformizem, četudi to pomeni odstopanje od resničnega stanja ali od osebnega prepričanja o tem, kakšna naj bi bila pravilna rešitev;

— posamezniki rajši ne ugovarjajo »od zgoraj« predloženim ukrepom, četudi jih osebno ocenjujejo kot povsem neprimerne oziroma škodljive;

— rajši trpijo določene probleme, kot da bi kritizirali »višje« (ki so odgovorni za njihovo rešitev) in tvegali, da bi jih »kdo dobil na piko«; bolje je strinjati se, »delati se, kakor da si istega mnenja«, kot pa postati politično »slabo zapisan«;

— nasploh »je bolje« izogibati se dvomljivim, nerešenim zadevam in, če je treba, rajši ponavljati in razčlenjevati splošno sprejeta načela (ki tako postanejo prazne fraze) in dokazovati že stokrat znane resnice;

— rajši ne uveljavljati — sicer normativno natančno določene — pravice odpoklica odbornika ali poslanca, četudi ga nismo še nikoli videli in četudi od njega ničesar ne moremo pričakovati;

— namesto da bi izhajali od konkretnih in specifičnih razmer svojega kraja in občine, neredko zasnujejo in vodijo lokalne akcije neposredno po splošnem modelu (shemi, ideji), ki je bil izoblikovan na višji ravni in je brez potrebne prilagoditve — neustrezen za konkretne razmere;

— na splošno pridobijo na pomenu hierarhični odnosi, strokovnost in znanje pa sta potisnjena v ozadje: predvsem je pomembno, *kdo kaj pravi* in ne, *kaj kdo pravi*;

— hierarhična struktura privablja in daje hrano predvsem posameznikom — karieristom, oportunistom — ki nimajo druge neodvisne osnove za družbeni vzpon (strokovnost, znanje, posebne sposobnosti), pa se zato s toliko večjim pridom opirajo na izražanje lojalnosti in konformizma.

b) Posledice koncentracije politične moči, ki se kažejo v delovanju vodstva

— Koncentracija politične moči je tesno povezana s težnjami po utrditvi hierarhičnih odnosov in spreminjanju »služabnika družbe v njenega gospodarja«;

— zagotavljanje — četudi le navidezne in formalne — enotnosti vodstva v takem položaju v bistvu pomeni utrjevanje dominacije višjega nasproti nižjemu;

— če ob premoči višjega nasproti nižjemu sploh lahko pride do razlik, »boj mnenj« ali »usklajevanje mnenj« v bistvu pomenita podrejanje nižjega višjemu;

— izražanje in uveljavljanje splošnega interesa je enostransko; ne gre za resnično usklajevanje in sintezo čimbolj popolno izraženih posebnih interesov, temveč bolj za omejevanje oziroma pridušitev izražanja različnih posebnih (in posameznih) interesov; upoštevajo se le nekatere strani pojavov, tiste, ki jih pač vidijo ali hočejo videti »od zgoraj«;

— kažejo se težnje po izključevanju javnosti ob urejanju številnih »nejasnih«, »občutljivih« in podobnih zadev in s tem se onemogočita nadzor in možnost, da bi občani lahko ocenjevali različno delovanje posameznih voditeljev v zaprtem krogu; povečajo se možnosti dvoličnega obnašanja posameznih voditeljev, ravnanja, ki lahko dobi značaj demokratične fasade in lepih načel — za javnost, ter kršenja zakonitosti in samovolje v zaprtem krogu;

— težnja, čim dalj časa se obdržati na vodilnih položajih, se seveda v položaju, ko odpovedo filtri, zavore oziroma kontrola množic, dosti »uspešneje« uveljavlja kot pa tedaj, ko gre za večjo disperzijo politične moči;

— dane so možnosti, da se posamezniki na vodstvenih položajih začno enačiti s celotnim sistemom; čim dalj časa ostajajo na teh položajih, tem težje je potegniti ločnico med posameznim voditeljem in celotnim političnim sistemom;

— čim več je odstopanj od doslednega uveljavljanja zahtev, ki so jih formulirali že klasiki marksizma (odstavljalnost, vsi nekaj časa »birokrati« in zato nobeden idr.), tem bolj se utrdi tudi občutek oziroma prepričanje o nenadomestljivosti posameznikov na določenih položajih;

— lojalnost posameznikom dobiva prednost pred privrženostjo resničnim splošnim družbenim interesom;

— čim manjši je vpliv socialne kontrole, ki deluje kot filter od spodaj, tem bolj pogostne so zahteve, nenadne odločitve in kampanjske akcije vodstva, ki kažejo na subjektivizem, nestrokovnost in samovoljo; brez težave se doseže soglasna odločitev o kakem ukrepu, po krajšem času pa se spet soglasno zavrne;

— čim večja je koncentracija politične moči, tem manj je »posluha« za vprašanja odgovornosti in tem bolj se problem odgovornosti objektivno zastruje; lojalnost nekim splošnim načelom in politični orientaciji postane pomembnejša od odgovornosti konkretnim ljudem — volivcem, občanom; itd., itd.

V tej razčlenitvi smo *hipotetično in nekoliko karikirano nakazali le vse »negativne«* posledice, ki so bolj ali manj tesno povezane s koncentracijo politične moči. Prepričani smo, da bi bila še nadaljna sistemizacija teh vprašanj zelo koristna tako za razvoj družboslovja kot tudi za njihovo praktično reševanje. Pri tem niti ni bistveno, v kakšnem obsegu se eden ali drugi izmed teh problemov pojavlja v neki — recimo naši — družbi. Obravnavani problemi so namreč *univerzalnega značaja* in zadevajo vse družbenopolitične sisteme. Prav zato pa se mora tudi sociološko in politološko raziskovanje vprašanja, kaj predstavlja merljive indikatorje in kakšni so vzroki in posledice različne distribucije politične moči, vključevati v tok podobnih strokovnih in znanstvenih prizadevanj številnih dežel sveta. Četudi številne, hipotetično nakazane postavke niso preverjene in jih bodo morda nadaljnje razprave ovrgele, vendar menimo, da jih je treba zapisati; saj je znano, da niso koristni le natančni odgovori na vprašanja, temveč je tudi postavljanje novih vprašanj potrebno za razvoj družbene misli.

Marjan Horvat

študent

Študentsko gibanje politično gibanje

Le vsestranska analiza vzrokov za upiranje in takšen nastop študentov pokaže, da tega upora ni mogoče pojasnjevati s psihofizičnimi lastnostmi mlade generacije, s prodorom podtalnih elementov med študente ali celo z neke vrste modernizmom revolucije mladih v svetu. Mladostni polet in nestrpnost dajeta študentskemu gibanju, katerega bistvena značilnost je, da zavrača status quo in prestopa obzorje obstoječega, le večjo dinamiko in živahnjejšo izrazno obliko vsebine gibanja. Prodor in moč podtalnih elementov, ki bi bili zmožni tako množično (ne glede na bistvene vzroke upora) pridobiti študente, se je kot vzrok za gibanje pojavilo v glavah tistih posameznikov in skupin, ki hočejo ohraniti status quo v družbi, prikriti pravo stanje ter usmeriti subjektivne sile v lov na čarovnice.

Nemogoče je v tako različni socialni strukturi študentske populacije zanikati obstoj različnih idejnih tokov, vendar pa, če je kateri idejnih tokov dajal gibanju vsebinski in pojavni ton, je to brez dvoma jasna idejna politična koncepcija boja za nadaljnji razvoj samoupravljanja in socialistične demokracije, ki je zelo hitro odrinila ob stran probleme intelektualističnega sindikalizma in druge idejne tokove. Jasno je bilo videti, kaj ta populacija hoče in kaj je treba storiti.

V žarišču razprav in protesta niso bili samo problemi univerze in študentov, socialnih razlik, nezaposlenosti posebno mladih strokovnjakov, neupravičene bogatitve in privilegijev posameznikov, pač pa konflikt med besedami in akcijo, protest zoper splošne laži, fikcije in mite v družbi, boj za neposredno demokracijo in svobodo ter poziv, naj politične strukture vendar že prebrodijo svojo krizo. Študenti

vseh teh problemov ne morejo sami rešiti in odločno je bilo povedano, da si ne lastijo prvega mesta na čelu vseh naprednih gibanj, prav tako pa se sami ne postavljajo v avantgardno pozicijo. Vse težnje, izražene v študentskem gibanju, so last delavskega razreda in Zveza komunistov kot avantgarda se mora z vso ostrino spoprijeti z deformacijami in konflikti v družbi ter nosilci raznih oportunističnih teženj v svojih vrstah. Ob tem pa se mora otresti vsakršne funkcije oblasti, tako da bodo komunisti posebljenje idejnega delovanja. Samo če bodo komunisti posebljenje idejnega delovanja in če bo Zveza komunistov takšna, kakršno potrebujejo delovni ljudje, bo skupaj z delovnimi ljudmi spremenila družbene odnose in bo nosilec napredka. Samoupravnost, demokratičnost in idejna diferenciacija v Zvezi komunistov, tudi na univerzi, pa so prvi pogoj takšne avantgarde. Skrajni čas je, da vsa javnost spozna mnenje in stališča vseh posameznikov, članov Zveze komunistov, predvsem pa vodstev. Potrebno je, da se Zveza komunistov odpove monolitizmu, ki je predvsem značilen za uradna sporočila forumov, ki so dostikrat poprečje idej naprednih komunistov in tistih, ki pešajo ob hitrem tempu življenja. Ob lastnem monolitizmu pa je njeno glavno stališče zoper posvetovanje komunističnih in delavskih partij protimonolitizem. Samo demokratične in samoupravne Zveze komunistov z vso odgovornostjo slehernega člana čas ne bo prehitel, kar se, žal, danes dogaja in Zvezi komunistov tudi očita.

Ravno zaradi neučinkovitosti in do neke mere tudi nesodobnosti delovanja partijske in drugih političnih struktur pa dobiva ideja o novi levici vse več privrženecv predvsem med mladimi ljudmi. Ta fenomen je bilo opaziti v nekaterih državah že 1959. leta. Pri nas pa smo zaznali idejo o ustvarjanju nove levice v zadnjih dveh letih. Nova levica očita stari proletarski levici kompromisarstvo, skorumpiranost in neborbenost in celo zanika avantgardnost proletarske partije. Tam, kjer samoupravni in demokratični odnosi niso dovolj razviti, pa dobiva nova levica lahko tudi videz neostalinizma.

Napredni komunisti na ljubljanski univerzi so dokazali, da so sposobni obračunati s tendencami neostalinizma in se v demokratičnem idejnem boju boriti za proklamirana načela. Ti komunisti, ki so prav gotovo tudi vplivali na vsebinski in pojavni ton gibanja, so pripomogli, da je študentsko gibanje v svojih zahtevah prešlo sindikalizem in dobilo globoko politični značaj. To gibanje je in bo gotovo tudi v prihodnje veliko prispevalo pri revolucioniranju zrelih družbenih sil. Študenti, ki so se zavzeli za samoupravljanje in demokracijo, so v svojih razpravah tudi pokazali oblike plebiscitarne in

neposredne demokracije in hkrati obsodili vse pritiske s katere koli strani. Če smo prej premalo zaupali študentom, lahko sedaj politično zavest in kulturo naših študentov odlično ocenimo.

Za reševanje univerzitetnih in drugih problemov je potreben akcijski program. Ta program naj ne bo napisan v besedah standardnega političnega izrazoslovja, pač pa naj bo kratek, konkreten in jasen. Besede v njem morajo biti materialna sila boja za napredek, hkrati pa tudi eden izmed kriterijev idejne diferenciacije članov Zveze komunistov na univerzi.

Stane Možina

sociolog

Delavci in študentje ter spremembe v družbi

Vsi priznavamo, da s. (bile) študentske demonstracije posledica nakopičenih problemov in težav, ki se pojavljajo v našem družbenem razvoju. Ti problemi niso od danes ali od včeraj, ampak so se začeli pojavljati vsaj že takrat, ko smo se odločili, da krenemo na pot samoupravljanja. Besedo »samoupravljanje« danes uporabljamo v raznih zadevah in pomenih, tako da včasih ni popolnoma jasno, kaj kdo pod tem razume; kar se tiče mene, razumem s samoupravljanjem pot k večji družbeni učinkovitosti in zadovoljevanju potreb vsakega posameznika. Za vsakogar — skoraj brez izjeme — namreč lahko rečemo, da mu je po eni strani do zboljšanja življenjskega standarda, po drugi strani pa želi ustvarjalno sodelovati in mu ni vseeno, kako uporablja svojo energijo, ali doživlja uspeh ali neuspeh, skratka, vsakdo hoče doseči v svojem osebnem razvoju nekaj, kar se mu zdi, da je pomembno. Toda ne gre samo za osebni razvoj, vsakomur je tudi do tega, da je tudi delovna organizacija oziroma celotna družbena skupnost, v kateri živi — uspešna, to je, da nastajajo progresivne in kvalitetne spremembe. To občutje in spremlja-

nje tega dogajanja smo poudarili ravno s tem, ko smo se odločili za samoupravljanje, to je za sodelovanje čim večjega števila posameznikov pri reševanju različnih problemov pri delu in družbenem življenju. Če pa se kdo čuti odrinjenega ali postavljenega na stransko pot ali pa meni, da bi bilo mogoče obstoječe probleme uspešneje in hitreje reševati — nujno pride do različnih mnenj, do kritike in javnega nastopa, pa najsi v obliki uličnih demonstracij, raznih prekinitev dela in podobnem. Po vsej verjetnosti bo tega, bolj ko se bodo kopičili problemi in čim popolnejše bodo informacije, čedalje več, vprašanje pa je, kako usmerjati vse te prebudjene sile, ki imajo, če niso smotrno usmerjene, vsaj na videz destruktivni značaj. O tem imamo do zdaj že nekaj izkušenj.

Menim, da pri reševanju te problematike ni najbolj primerna politika »gašenja«
konfliktov ali pa obljubljanja, da bodo vse postavljene zahteve takoj rešene in podobno. V razgovorih z delavci v proizvodnji je večkrat slišati tudi takšno le pripombo: »Vse lepo in prav, da odgovorni člani izvršnega sveta SRS obljublajo višje plače, stipendije, finančna sredstva za razne gradnje in druge materialne zahteve itd., itd., toda vprašanje je, od kod bodo vzeli potrebna finančna sredstva...? Če bo to šlo na račun članov delovnih kolektivov, lahko računamo s tem, da bodo v delovnih organizacijah pogosteje začele nastajati prekinitve dela, štrajki in nezadovoljstvo, ker marsikje osebni dohodki niso preveč visoki, poleg tega pa občina, republika in zveza že zdaj odvezemajo preveč finančnih sredstev...« — In dalje, nekateri delavci menijo: »Mi smo za demonstracije, štrajke in razne druge oblike protesta, če so naperjene zoper tiste, ki se izmikajo odgovornosti, zoper tiste, ki sede na odgovornih delovnih mestih v delovnih organizacijah ali pa družbeni strukturi, pa ne opravljajo svojega dela ali zaupane funkcije v redu in uspešno.« In še pristavljajo: »Korenine nakopičenih problemov niso vedno v delovnih organizacijah, pač pa največkrat v tistih zveznih, republiških organih oblasti, ki ne kreirajo možnosti nadaljnjega razvoja, ki se zadovoljuje z napisanimi pravili in statuti in menijo, da je njihova naloga končana, če so vse probleme rešili v diskusiji, oziroma na papirju!!!«

Takih in podobnih pripomb je še več; velikokrat je slišati pri enih ali drugih tudi ekstremna stališča, kot npr.: »Celoten uspeh in zadovoljstvo posameznikov sta odvisna od učinkovitega samoorganiziranja v delovnih organizacijah«; ali pa pri drugih: »Ne moremo nič, ker nas razni predpisi (ki se povrh vsega še venomer spreminjajo) napravijo nemočne in je škoda vsake iniciativnosti.«

Kar se mene tiče menim, da so (bile) vse dosedanje akcije, predpisi, organizacijske oblike, ki sestavljajo našo druž-

beno strukturo, narejene in predlagane v dobri nameri, da bo vse to koristilo našemu nadaljnemu razvoju, žal pa se je malokdo med »odgovornimi« vprašal, kakšne bodo posledice oziroma rezultati; z drugimi besedami, ali se je kaj doseglo, in če se ni, kje so vzroki in kaj lahko iz tega sledi. (Sem spadajo vse razne vprašljive reorganizacije, kot npr. šolstva, univerze, socialnega zavarovanja itd. tja do nedavno sprejetega zakona o novem delovnem času!) — Samoupravljanje je resda mlado, vendar ga ne moremo pestovati kar naprej, tja do adolescence. Shoditi mora s tem, da bo dana vsem občanom (v našem primeru delavcem in študentom) realna možnost za sodelovanje pri reševanju vprašanj in problemov, ki jih zadevajo. To niso vedno samo dohodki ali štipendije, ampak zelo velikokrat reševanje problemov, ki pomenijo uspešen družbeni razvoj. To so npr.: možnost zaposlitve, možnost šolanja za vse socialne sloje, dajanje prednosti sposobnim na delovnih mestih, in to tako na univerzi, v delovnih organizacijah in organih oblasti, javnost dela, ustrezno obveščanje o vseh važnih dogodkih, tako da bo dana možnost izvajanja kontrole, upoštevanje življenjskih interesov v lokalni ali širši skupnosti itd. Skratka, manj deklaracij in obljub, zato pa več sistematičnega ustvarjalnega dela. Večjo uspešnost pri delu lahko pričakujemo le, če bo razpoložljiva fizična in psihična energija koordinirana in usmerjena k določenim realnim ciljem. Če pa se zgodi, da so te sile razdrobljene ali celo vsaksebi, pride kljub velikim naporom do stagnacije, do »pat« pozicije, ko ne moremo pričakovati kake nadaljnje akcije, poteze in ustreznega rezultata. Precej ljudi namreč meni, da smo v vseh teh letih našega socialističnega razvoja porabili precej energije in denarja, da pa nismo dosegli takih rezultatov, kot bi jih lahko, če bi vse te stvari smotrno investirali in če bi se kaj naučili iz narejenih napak.

Sklep tega razmišljanja bi bil lahko takšenle: prvič, namesto politike »gašenja« in poudarjanja »mi in vi« je potrebna politika aktivnega skupnega reševanja problemov, ki zadevajo posameznike ali določene družbene skupnosti; drugič, poleg individualnih (lokalnih) interesov je treba imeti pred očmi kvalitativne spremembe v družbenem sistemu, ki lahko zagotove uspešno delo in nadaljnji razvoj. In tretjič, potrebne so spremembe v miselnosti, ki bi pomenile prehod od besed k dejanjem.

Resnična škoda bi bila, če bi bile vse te spontane akcije, ki smo jih doživeli in ki jih doživljamo, le snov za razne obsežne diskusijske sestanke ali če bi se razvodenele v dolgozveznem pisanju in deklaracijah.

Živko Pregl

študent

Prava družbena teža študentskega gibanja

Ni moj namen ugotavljati dejstva; ali je bil v začetku revolt in potem program ali narobe, kakšne so bile ob tem provokacije itd.? Ovrednotiti je treba prispevek študentov h graditvi naših odnosov, ugotoviti moramo, kaj nam je storiti, da bodo zahteve, ki so jih izrekli študentje, dejavno soočene s stanjem, ki jih je rodilo. Smernice predsedstva in izvršnega komiteja CK ZK J nam narekujejo, da — kot na vseh področjih — tudi v študentskih akcijah poiščemo, poudarimo in razvijemo tiste elemente, ki so za družbeni razvoj najbolj konstruktivni.

Morda ni odveč, da si ob tej priložnosti bežno ogledamo, kako so v tujini poskusili ovrednotiti podobne dogodke.

Julija letos sem se udeležil drugega rednega letnega seminarja Svetovne mladinske skupščine (WAY — World Assembly of Youth) na Dunaju. Na seminarju se je zbralo okrog trideset predstavnikov mladinskih organizacij Afrike, Amerike, Azije, Evrope in Oceanije (od evropskih socialističnih dežel je sodelovala le Jugoslavija).

Večina predstavnikov zahodnoevropskih držav in ZDA je ocenjevala dogodke, o katerih je govor, kot problem mladostne zaletavosti, problem prilagajanja danim institucijam, kot minljiv problem, ki se je tu in tam po naključju pojavil, kjer pa se ni, mladina očitno uspešneje usklajuje svoje doživljanje z danim položajem, se pač laže integrira v družbo.

Le malo udeležencev iz omenjenih dežel je spoznalo resnost in globino nastalega konflikta, ki nikakor ni izključno psihološkega značaja, toda nihče izmed njih si ni prizadeval povzeti sklepe, ki bi kakorkoli prispevali k spremembi vzro-

kov. Študentsko gibanje kratko malo ni bilo spoznano v smislu družbene teže, v kontekstu sil družbenega razvoja.

Seveda to ni naključje; gre za docela razumljiv odziv družb, ki se imajo za demokratične, saj lahko misliš in govoriš, kar hočeš, celo ozmerjati smeš samega — predsednika vlade.

Razlike v obravnavanju, ki smo mu bili priča na WAY seminarju, in obravnavanju študentskih prizadevanj, kakršno uveljavljamo v naši družbi, je zunanje znamenje razlik med temeljnimi kategorijami družbenega sistema in zavesti v kapitalističnih deželah in v naši deželi. Odveč bi bilo razlagati, kateri od obeh načinov obravnave zagotavlja večjo identičnost in obeta humanejše sklepe glede na objekt opazovanja.

Naša prednost je očitna. Samoupravljanje doživlja ponovno potrditev. Vendar pa bomo ostali na pol poti, če se bomo zadovoljili z ustreznim prikazovanjem in priznavanjem stvari. Brez predsodkov moramo sprejeti vse, kar so študentje prinesli novega, kajti vsak pozitiven prispevek kogar koli izmed nas mora postati last vsakogar med nami. Pri tem bomo naleteli na odpor pri ljudeh, ki v naši konkretni situaciji izhajajo iz približno takšnele osnove: metode, ki niso v skladu s samoupravnim sistemom, niso sprejemljive, zato tudi ne študentske demonstracije in zborovanja.

Sámo načelo je lepo, je pa čisto demagoško, če ga uporabljajo ljudje, ki se v drugih primerih ne upirajo metodam, ki ne le, da niso zapisane v samoupravnem sistemu, ampak so celo v nasprotju z njimi. In dalje, dokaj neuporabno je, če gre na eni strani za sistem, ki naj izhaja iz ljudi, ga pa praktično nismo bistveneje razvijali več kot petnajst let, in na drugi strani za spontano akcijo na naprednih temeljih, ki je v samoupravnem sistemu doslej sicer ne zasledimo, je pa vsekakor v skladu s samoupravnim načinom življenja. Sklep je lahko edino ta, da samoupravljanja, ki smo si ga ustvarili vendarle mi, ljudje, ne smemo zbirokratizirati in birokratsko dojemati, torej moramo vanj včleniti, spoznati za dobro vse, kar nastane kot nova, konstruktivna metoda za odkrivanje in reševanje problemov.

Da so določene strukture (nekatero občine, delovne organizacije, ali bolje njihovi »predstavniki«, večji del tiska) pokazale do študentov odklonilen ali rezerviran odnos, niso krive teoretične postavke, temveč čisto praktičen strah pred odločnejšim reševanjem vprašanj v vseh družbenih okoljih, ki so jih sicer že skušali urediti. In prav tu tiči jedro najrazličnejših vprašanj, ki se jim posvečajo smernice. Prav sem se tudi mora usmeriti dejavnost naprednih sil, tudi v vrstah mladine, ki po intenzivnosti ne sme pojenjati v primerjavi z demonstracijami študentov, a mora biti dosti širše in teme-

ljiteje zasnovana. Spet in spet se bodo spopadale z nasprotniki, ki so npr. skušali osamiti študente, ustvariti lažno »nasprotno fronto« delavske mladine in prikazati interese študentov kot egoistične, koristolovske in prikriti njihovo široko družbeno vsebino.

Prav zato moramo pri uresničevanju smernic graditi enotno akcijo študentov in druge mladine. Ob tem dosežene situacije ne smemo idealizirati. Pri ustvarjanju te povezave moramo upoštevati ne le situacijo zadnjih mesecev, temveč daljše obdobje.

Dolgo smo bili prepričani, da so študentje »amorfná masa«, ki se ne zanima za to, kar se dogaja okrog nje. Zvezo študentov so v bistvu sestavljala vodstva, ki so se lotevala pretežno proučevanja socialnih problemov študentov in na tem področju predvsem v lastnem imenu tudi vzdrževala stike s pristojnimi ustanovami. Ni se jim posrečilo, da bi za delo mobilizirala širši krog. Večina študentov se je le redkokdaj povzpela nad raven kritikastrstva ali modrovanja o družbenih problemih. Tudi njihove samoupravne institucije v organih univerze niso prida zaživele, ostajale so formalnost. Širše družbene probleme so največkrat skušali reševati z raznimi odprtimi pismi, apeli, kar je blizu birokratiziranju, čeprav z dobrim namenom.

Odnos študentov do Zveze mladine kot organizacije, katere člani so poleg članstva v Zvezi študentov, je večidel neopredeljiv; zaradi nezadovoljivega političnega delovanja Zveze mladine na srednjih šolah je za mnoge neznanka in zaradi morebitnih slabih izkušenj za marsikoga »birokratska hierarhična struktura, ki sloni na karieristih«. Priznati je treba, da med študenti rada požene kal demagogije, ki ji npr. samoupravno nastopanje mladine v delavskih svetih ne pomeni dejanja, ki bi bilo dovolj revolucionarno, dovolj pogumno. Od tod tudi precej omalovažujoč odnos dobršnega dela študentov do družbenopolitičnega delovanja druge, predvsem zaposlene mladine. Glavni vzrok temu je dejanska kriza delovanja Zveze mladine v delovnih organizacijah, ko se vse prepogosto ukvarja s prirejanjem proslav, športnih tekmovanj, kljub obsežnim programom in dognanim stališčem pa premalo s kadrovsko politiko, delitvijo dohodka itd.

Študentske manifestacije pričajo, da so med študenti premiki; očitno je dozorelo spoznanje, da se stvari ne bodo reševale same in da je to naloga vseh. Samo zborovanje v nasedlju mora pomeniti začetek širše mobilizacije študentov. Pripravlja se reorganizacija Zveze študentov, ki mora privrženost študentov ploskanju dobrim idejam spremeniti v privrženost lastnemu angažiranju. Pomeniti mora konec obdobja grmečih pozivov na republiške institucije in začetek

poglobljenega samoupravnega nastopanja, s tem pa nujno povezovanja z drugo mladino. To bo zahtevno in odgovorno delo. V ponazoritev: zahteva po spremembi socialne strukture študentov je široka družbena zahteva, ki teži k odpravi pogojev, ki reproducirajo študentsko populacijo, kakršna je danes in ki je to zahtevo tudi sprožila. Očitno je torej, kako revolucionarnega pomena je, da je ta ideja prevladala med prisotnimi na zborovanju v naselju in kako težko bo doseči, da bo ta ideja izgubila nasprotnike med vsemi študenti.

Ob teh premikih med študenti moramo podpreti tudi ustrezen kvaliteten napredek delovanja neštudentske mladine. Čutiti je namreč določeno krizo v oblikah in metodah dela Zveze mladine v delovnih organizacijah. Tudi delež mladih v samoupravnih organih je z 20 % v letu 1961 zdrknil na 12 % v letu 1968 in tudi za teh 12 % je značilno pasivno opazovanje, nedejavnost v samoupravi. Zveza mladine se izčrpava v prirejanju športnih tekmovanj v delovnih organizacijah ipd., prepričana, da dela najbolje: športa si mladina pač želi. Jasno je, da šport ni temeljni interes mladine v proizvodnji, čeprav je morda najizrazitejši, najbolj »oprijemljiv«. Tekmovanja, proslave kot edina dejavnost prenekaterega mladinskega aktiva je umik pred zahtevnimi, a perečimi nalogami, ki se postavljajo pri samoupravnem odločanju. Načelo interesa Zvezi mladine obvezuje aktiv, da se ukvarja z interesi mladine, ki izhajajo iz konkretnega proizvodnega okolja. Da danes še ni tako, moramo pripisati dajveč dejstvu, da Zveza mladine v delovnih organizacijah sestavlja skoraj izključno niže kvalificirana mladina in da se mlada inteligenca večinoma skrajno apolitično vede, kar je posledica njene nekonstruktivne pozicije na univerzi. To pripelje do dokaj odklonilnega in izredno škodljivega odnosa delavske mladine do mlade inteligence in preko nje do študentov. To je nova razsežnost v obravnavani problematiki, ki povečuje njeno pomembnost.

Danes smo prisiljeni ugotoviti, da med študentsko in delavsko mladino ni enotnosti, kar hromi politično učinkovitost obeh skupin posebej in Zveze mladine kot celote. Neustvarjalni medsebojni odnos, nerazumevanje pa izhaja izključno iz medsebojnega očitka, kritike metod in intenzivnosti političnega delovanja. Gre torej pa obojestransko prizadetost in zavzetost; medsebojno kritiko moramo iz izoliranosti spremeniti v ustvarjalni dialog, soočenje najrazličnejših interesov in učinkovito politično akcijo mladine.

Značilnosti politične situacije med študenti in delavsko mladino so predvsem te, da je do nedavna skromno število študentov, ki so bili družbenopolitično angažirani, dejansko

predstavljalo visoko osveščen in kvalificiran del mladine, da pa ravno zaradi svoje osamljenosti, majhnega števila, ni moglo svojega družbenega vpliva izvajati drugače kot z apeli itd. na razne forume. Po drugi strani je mladina v samoupravnih organih delovnih organizacij ostajala pasivna ob svojih problemih in tudi ob predlogih, ki so jih sprožali študentje, a nikakor niso bili le njim v korist.

Kaj potemtakem prinaša novega zadnje študentsko zborovanje v naselju? Od vseh družbenih sil je odvisno, kakšni bodo sadovi te akcije, katere program je spontano postavil pomembne zahteve, ki se pravzaprav ne razlikujejo bistveno od komunikeja IK CK ZKS, ki je bil sprejet nekaj dni poprej.

Novo kvaliteto celotne mladinske, ne le študentske akcije moramo pričakovati od stopnje angažiranosti mladine same pri uresničevanju zahtev. Za študente to konkretno pomeni, da morajo z reorganizacijo svoje organizacije premagati pasivnost večine; poživiti delo pokrajinskih klubov, katerih funkcija je prav povezovanje z drugo mladino. V delovnih organizacijah mora mladina najprej v sebi premagati miselnost, ki se po samoupravi vpraša šele, ko plača ne doseže pričakovanj; dolžna je probleme načenjati in jih skupaj z drugimi naprednimi silami reševati. Njena prizadevanja morajo postati daljnovidnejša.

Samo na tem temelju je mogoče graditi enotnost vse napredne mladine, ki mora v njeno akcijo prinesiti nove kvalitete: nezaposlenost visoko kvalificiranega kadra, ki neposredno prizadeva študente, posredno pa tudi delavsko mladino, je moč učinkoviteje reševati z njihovimi medsebojnimi stiki, po samoupravni poti v delovni organizaciji, nasprotno pa si od takega načina lahko obetamo več uspehov pri zaposlovanju mlade inteligence zunaj središč, v notranjosti, in tudi večjo družbenopolitično dejavnost mlade inteligence v delovnih organizacijah, razširitev napredne fronte mladine.

V tem vidim pot k ustvarjalnejšemu odnosu študentov do družbe in k temeljitejši, ostrejši in kvalitetnejši akciji mladine v proizvodnji, k širši in enotnejši akciji vse mladine.

Stane Pavlič

Konvertibilno področje in naše gospodarstvo

Jugoslavija prizadevno sodeluje v ustvarjanju naprednih načel in demokratizacije mednarodnih ekonomskih odnosov. Ekonomska reforma je pomembna za mednarodno krepitev položaja Jugoslavije na političnem in ekonomskem področju, prispeva k uveljavljanju njene neodvisne politike, omogoča intenzivnejše vključevanje našega gospodarstva v procese mednarodne delitve dela. Modernizacija gospodarstva in racionalizacija proizvodnje nista možni, če se ne uveljavlja kriterij trga najbolj razvitih dežel. Reforma temelji na stabilnosti dolgoročnih elementov svobodne cirkulacije blaga, storitev dela in finančnih sredstev. Toda naše gospodarstvo se na teh trgih spopada z zelo različnimi tržnimi situacijami in gospodarskimi sistemi, kar zahteva, da se nenehno trudimo proučevati posledice, da se lotevamo stimulativnih in zaščitnih ukrepov. *To, da nismo zadosti poznali problematike in gibanj na mednarodnem ekonomskem področju, njihovo medsebojno povezanost in vpliv na naše gospodarstvo, je povzročilo, da smo oblikovali preveč poenostavljene prijeme pri liberalizaciji naših ekonomskih odnosov s tujino*, ki niso vedno v skladu z obstoječimi materialnimi in družbenopolitičnimi razmerami. Izredno pomembne materialne premike, do katerih prihaja v mednarodnih odnosih, pri nas ne spremljamo dovolj, niti niso dovolj prisotni v oblikovanju naše zunanje politike, ko je treba obvarovati naše ekonomske interese.

V članku se bomo omejili na konvertibilno področje, njegove značilne pojave in posledice za naše gospodarstvo, več pa se bomo zamudili pri tem, kako se je treba hitreje prilagajati spremembam na tem področju, kar je pogoj, da se slovensko gospodarstvo uspešno včleni v visoko razviti, toda zamotani konvertibilni trg.

Znanstvena in tehnološka revolucija, v kateri je bil tehnični napredek najmočnejši v ekonomsko najbolj razvitih deželah in regijah, je ena pglavitnih značilnosti povojnega obdobja. Osvajanje in ekonomsko izkoriščanje novih tehničnih in znanstvenih odkritij bistveno vpliva na povečevanje proizvodnosti v razvitih deželah. Pomen teh odkritij, tehničnega napredka sploh, postaja tolikšen, da se spreminja njihov značaj in postajajo samostojen ekonomski dejavnik, ki nastopa kot samostojna industrijska veja, ki proizvaja znanstvena odkritja, nove tehnološke procese, tehnične dosežke in omogoča njihovo praktično uporabljanje. Tehnični napredek zajema vsa področja družbenega življenja. Omogoča izkoriščanje novih virov energetike, njeno preobražanje in vključevanje s pomočjo elektronike in kibernetike v delovne operacije, s čimer daje nove spodbude za večanje proizvodnosti človeškega dela. Nastajajo nove industrijske veje, kot so petrokemija, elektronika itd., ki postajajo skupaj s strojogradnjo nosilci pospešenega gospodarskega razvoja. Tudi poljedelstvo spreminja svojo obliko in postaja čedalje bolj pomembna veja industrijske proizvodnje.

Koncentracija in čedalje večja specializacija industrijske proizvodnje, interes trga po ogromni serijski proizvodnji, kooperacija v nacionalnem in mednarodnem okviru, vse to zahteva velike proizvodne enote, velika podjetja, ki postajajo samostojni nosilci razvojne strategije in tehničnega napredka. Z izredno hitrostjo se povečujejo materialne in tehnične možnosti proizvodnje.

Ker pa so še kar naprej koncentrirane v razvitih deželah in razvitih območjih, se povečuje prepad med njimi in deželami v razvoju, kar postaja pglavitni problem sodobnega sveta, ki je sicer poln nasprotujočih si procesov in gibanj. Težnja po demokratizaciji mednarodnih odnosov se venomer spopada s težnjo po krepitvi etatizma, ki je tudi ena izmed značilnosti povojnega obdobja in sedanjih družbenih odnosov. Sodobna tehnologija zahteva zaradi koncentracije proizvajalnih sredstev, avtomatizacije proizvodnje in uvajanja novih tehničnih sistemov nove kategorije družbene intervencije, ki je v razmerah kapitalističnega gospodarjenja lahko samo etatistična.

Dolgotrajna usmeritev razvitih dežel v napol vojno ekonomiko je postala sestavni del konjunkturne politike in obenem nadomestilo za reševanje strukturnih problemov; s tem pa tudi izvir stalnega inflacijskega pritiska. Vse to ima za posledico nastajanje novih socialnih nasprotij, ki jih kapitalistično gospodarstvo ni sposobno odpraviti. Prihaja do ob-

časne stagnacije proizvodnje, recesije, kriz, ki so čedalje bolj pogoste, toda zaradi etatiistične intervencije brez katastrofalnih posledic.

Takšen primer je sedanja *kriza monetarnega sistema*, ki vznemirja svetovno in našo gospodarsko javnost. Razvrednotenju angleškega funta lani v novembru je sledilo razvrednotenje 16 nacionalnih valut (res manj pomembnih), ki so tesno vezane na vrednost funta oziroma jim je zlasti veliko do angleškega turizma. Bolj občutne premike je povzročila kriza ameriškega dolarja, panika na trgu zlata in ukrepi ameriške vlade za uravnovešanje plačilne bilance s tujino, katere kronični deficit (od l. 1957 dalje) je dosegel v l. 1967 več kot 30 milijard dolarjev. Obenem so zdrknile ameriške zlate rezerve s 23,7 na 12 milijard dolarjev, kar je pričelo ogrožati ne le vrednost dolarja, pač pa tudi stabilnost nacionalnih valut in gospodarstev celotnega kapitalističnega sveta. Posebno težaven postaja položaj zahodnoevropskih držav zaradi izredne vloge »evrodolarja«, ki je svojevrsten ekonomski fenomen. Gre za dolarje v vrednosti 16—17 milijard, ki veljajo kot enakovredno plačilno sredstvo v prometu med narodnimi in centralnimi bankami zahodne Evrope (tudi jugoslovanske), čeprav niso zakonito plačilno sredstvo niti v eni državi. Ta količina dolarjev, nad katero ameriški finančni organi in monetarna politika vlade ZDA nimajo kontrole, pomeni težko hipoteko ameriškega trezorja.

Kritiki sedanjega monetarnega sistema predvsem nasprotujejo privilegiranemu položaju dolarja kot mednarodne rezervne valute, ki temelji na bretton-woodskem sporazumu iz leta 1944. Ameriški dolar je izkoristil izreden ekonomski potencial takoj po vojni, in sicer v povezavi z angleškim funtom ter prevzel izključno vlogo mednarodne rezervne valute; to pa vlada ZDA pogosto uporablja kot sredstvo političnega pritiska.

Kljub odporu zahodnih držav proti temu, da bi ZDA prevalele del bremena vietnamske vojne (z uvedbo izjemnih finančnih in zunanjetrgovinskih ukrepov) na svoje partnerje, vlada ZDA upravičeno računa na pomoč vodilnih zahodnih valut pri sanaciji vrednosti dolarja, ker bi njegovo razvrednotenje neizogibno potegnilo za seboj druge zahodne valute.

Prav zaradi teh ekonomskih in finančnih posledic, ki so ogrozile vrednost dolarja in njegovo politično in ekonomsko vlogo v svetovnem merilu, je Washington moral spremeniti svoje stališče glede nadaljnje eskalacije vojne v Vietnamu. Če bi tega ne bilo, bi bila vlada ZDA še naprej gluha za vse moralne in politične pozive miroljubnega sveta in za pritisk neuvrščenih dežel. Samo konec vojne v Vietnamu lahko vrne zaupanje v vrednost dolarja in da ZDA nov ekonomski polet.

Takšna ocena, vsekakor ob močnih pomislekih in odporu, je navsezadnje prevladala v krogih vsemogočnih koncernov in bank, ki so zaradi eskalacije vojne v Vietnamu grabili ogromne dobičke. Sklicujoč se na težavno stanje v plačilni bilanci, je ameriška delegacija na II. zasedanju UNCTAD v New Delhiju zahtevala, da jo oprostite plačila 1 % od bruto nacionalnega produkta v korist dežel v razvoju. Vlada ZDA se rajši odreče tej minimalni obveznosti do dežel v razvoju, kot pa da bi prenehala z agresijo v Vietnamu, s čimer bi takoj uravnovesila svojo plačilno bilanco, utrdila vrednost dolarja in lahko občutno pomagala deželam v razvoju.

Pereč problem na trgu kapitala in pri razreševanju krize monetarnega sistema je vprašanje mednarodne likvidnosti, ki čedalje bolj ovira razvoj mednarodne blagovne menjave. Razmah svetovne trgovine, ki je konec lanskega leta dosegla skoraj 400 milijard dolarjev, zahteva ustrezno povečanje mednarodne likvidnosti. Proizvodnja zlata zaradi nizke cene že dalj časa ne zadošča. Vrednost izvoza v svetovni trgovini se je povečala od 101,3 milijarde dolarjev leta 1958 — in pri likvidnosti zlata in deviznih rezerv v vrednosti 75,7 milijarde dolarjev — na 191,6 milijarde dolarjev, to se pravi za 90 %, medtem ko se je likvidnost zlata in deviz povečala samo za 22 %, tj. na 70,4 milijarde dolarjev.

Zadnje poročilo OZN navaja, da se je zmanjšala hitrost razmaha svetovne trgovine. Lani je znašala samo 5 % v primerjavi z obdobjem 1960 do 1966, ko je znašala 8 %. Vzrok temu je stagnacija oziroma recesija gospodarstev večjega števila zahodnoevropskih dežel kakor tudi poslabšanje »terms of trade« (razmerje med prodajnimi cenami primarnih proizvodov dežel v razvoju in cenami industrijskih proizvodov razvitih dežel) za dežele v razvoju.

V celotnem svetovnem izvozu v vrednosti 214 milijard dolarjev znaša izvoz kapitalističnega sveta 189 milijard, medtem ko je delež socialističnega sveta samo 25 milijard. ZDA so na prvem mestu z vsoto 31,25 milijarde (30 milijard l. 1966), ZRN 21,7 milijarde (21,1 leta 1966), Velika Britanija 13,8 milijarde (14,1 leta 1966), Francija 11,37 milijarde (10,89 leta 1966), sledi Kanada, Japonska itd. Medtem ko se je izvoz industrijskih dežel povečal lansko leto za 8 milijard dolarjev (na 149,6 milijarde), se je izvoz dežel v razvoju povečal samo za 0,7 milijarde dolarjev (na 39,6 milijard dolarjev).

Zasilni ukrepi kluba deseterice v Stockholmu 29. marca in zlatega poola 17. marca v Washingtonu, kjer so združene vodilne valute kapitalističnega sveta, so sicer začasno pomirili monetarni in zlati trg, toda vzrokov krize monetarnega sistema niso odpravili. Ni naključje in tudi ne brez pomena, da Fran-

cije v Washingtonu ni bilo in da ni hotela podpisati stockholmskega sporazuma deseterice.

Francoski kritiki ameriške vojne in finančne politike zamerijo Sovjetski zvezi, ker se ne ukvarja s problemi monetarne krize. Medtem ko vlada ZDA (ne brez razloga) pozitivno ocenjuje pasivno stališče ZSSR v monetarno-dolarski krizi, so francoski strokovnjaki mnenja, da bi intervencija ZSSR na trgu zlata in dolarskih rezerv občutno vplivala na razboritost finančnih krogov ZDA, ki so za vojno.

Sklepi stockholmskega in washingtonskega sporazuma, posebno pa ostri varnostni ukrepi vlade ZDA in pričakovani povračilni ukrepi prizadetih dežel, predvsem članic EGS, *ne bodo ostali brez posledic za naše gospodarstvo*. Posledice razvrednotenja funta za 14,3 % še vedno čutimo. V bližnji prihodnosti ni pričakovati razvrednotenja dolarja. Njegovo morebitno razvrednotenje pa bi zelo prizadelo ne samo naš blagovni promet s konvertibilnim področjem, temveč tudi naša klirinška obračunska mesta, kjer se računa v ameriških dolarjih. Nestalno stanje, polno neznank in negotovosti ter zakulisnih mahinacij vodilnih valut zahteva posebno budnost naših služb in organov, predvsem bank, pooblaščenih za poslovanje s tujino, ki so dolžne oskrbeti svoje komitente z vsemi informacijami in predvidevanji. V tem položaju naše izvozne organizacije ne smejo ostati prepuščene same sebi, kot je bilo to ob razvrednotenju funta. To, da kljub vsem opozorilom še vedno ni dana možnost zavarovati valutni riziko, je predmet ostre kritike naših izvoznih organizacij. Nestabilnost valut onemogoča, da bi sklepale večje posle; ne samo dolgoročne, to velja tudi za kratkoročne. Izvozniki kapitalističnih dežel imajo na voljo dobro uigrano mrežo zavarovalnih ustanov. Za izvoznike iz socialističnih dežel ta problem ne obstaja, ker so to državna podjetja.

Ekonomske regionalne skupnosti konvertibilnega področja postajajo čedalje pomembnejši dejavniki v razvoju naših ekonomskih stikov s tem področjem. Pretežni del naše blagovne menjave je vezan na te skupnosti. Težave, do katerih je prišlo v naši blagovni menjavi, so v precejšnji meri posledica delovanja teh skupnosti, ki nastopajo organizirano, v nasprotju z neučinkovitim delovanjem našega deviznega in zunanjetrgovinskega instrumentarija. Poseben problem za naše gospodarstvo je EGS, na katero je prišlo lani 36,9 % jugoslovenskega in 47,7 % slovenskega izvoza.

Za nastanek in rast evropskih skupnosti: EGS, EFTA (in SEV) so bili odločilni ekonomski dejavniki, kar pa ne pomeni, da niso bili prisotni bolj ali manj pri nastanku vseh treh tudi politični momenti. Kljub političnim razlikam in oživljeni težnji po krepitvi suverenosti držav se krepki zavest o *neod-*

visnosti nacionalnih gospodarstev. Spreminjata se narava in obseg ekonomskih stikov, ekonomskih odnosov med narodi. Klasični trgovinski odnosi se spreminjajo v kompleksne ekonomske odnose. Tehnološki proces diktira tehnološko neodvisnost. Osnova procesov ekonomskih integracij je prav v tej neodvisnosti. Moderna proizvodnja zahteva ne samo ogromen trg in serijsko proizvodnjo, ampak tudi astronomske naložbe v znanstvena raziskovanja in kar najmočnejšo koncentracijo intelektualnih vrhov. Z razčlenjenostjo delitve dela in specializacijo proizvodnje se večja prepletenost medsebojnih interesov.

Seveda je rast ekonomskih integracij odvisna in pogojena tudi od družbenih procesov. Na isti materialni osnovi lahko pride do različnih vrst institucionaliziranega ekonomskega sodelovanja. Proces ekonomske integracije postaja torišče bojev med naprednimi in nazadnjaškimi družbenimi težnjami in temelji predvsem na etatizaciji, centralizaciji kapitala in sredstev. Država in monopoli so organizatorji ekonomskih skupnosti, zaradi česar nastajajo deformacije v delovanju ekonomskih kriterijev specializacije proizvodnje in delitve dela.

Moderna industrijska proizvodnja ne more biti zaprta v nacionalne okvire, toda širše včlenjevanje, posebno dežel v razvoju, v mednarodno delitev dela preprečujejo visoke carinske ovire, administrativne omejitve, ekskluzivnost in zaprtost regionalnih skupnosti. Ekonomske skupnosti delajo razločke do dežel nečlanic. Najhujši primer je EGS, čeprav velja pripomba tudi za EFTO in SEV. Celo Kennedyjev sporazum je krivičen do dežel v razvoju, ker koristi predvsem visoko razvitim deželam. Ni neutemeljen očitok dežel v razvoju, da so regionalne ekonomske skupnosti nova oblika neokolonializma. V desetih letih, od 1958—1967, se je blagovna menjava šestere v poprečju povečala za več kot 15 %. Lani je 44 % blagovne menjave članic EGS potekalo znotraj tega trga. Blagovna menjava z zunanjim svetom pa se je povečala v 10 letih skoraj za 100 %.

Medtem ko je politika koeksistence različnih družbenih sistemov izvir številnih spodbud v družbenem in gospodarskem razvoju, pa je učinek ekonomske politike razvitih dežel nasproten, saj deluje kot zavirajoči dejavnik v razvoju proizvodno-finančnega sodelovanja. Zaradi tega postaja negativno delovanje ekonomskih skupnosti, predvsem EGS, zdaleč resnejše, kot pa so neposredne posledice pri oviranju blagovne menjave. To pa velja tudi glede nezadostne povezanosti socialističnih dežel z dogajanjem na konvertibilnem trgu. Z zakasnitvijo dozoreva spoznanje o škodljivosti izoliranega, avtarkečnega ekonomskega razvoja in nujnosti večje včlenitve socialističnega gospodarstva v mednarodno delitev dela.

Deželam zahodne Evrope je čedalje več do tega, da bi se razvijali vsestranski ekonomski odnosi s socialističnimi deželami vzhodne Evrope, in nasprotno. Kriza monetarnega sistema in ameriški varnostni ukrepi zahtevajo večjo odprtost k deželam vzhodne Evrope. Na zasedanju ministrov NATO decembra 1967 je bilo ugotovljeno, da je spodbujanje ekonomskih odnosov članic NATO s članicami VP, v danih okoliščinah in možnostih, najboljši prispevek k popuščanju napetosti. Dežele SEV so s 340 milijoni potrošnikov nadvse potencialen kupec zahodnoevropskih izdelkov in obenem izvir surovin. EGS se je dogovorila za vrsto ukrepov glede liberalizacije blagovne menjave z deželami SEV. Nov polet je mogoče pričakovati po 1. januarju 1970, ko bo začela veljati skupna trgovinska politika šesterice. Italija je medtem že priznala deželam SEV 85-odstotno liberalizacijo, Benelux 80-odstotno, Francija enako, ZRN skoraj popolnoma. Pomembni so dolgoročni kreditni sporazumi o industrijskem sodelovanju s posebno ugodnimi pogoji, ki se ne drže bernske konvencije in določb komisije EGS.

Krepitev ekonomskega sodelovanja med ZE in VE bi utegnila imeti nekatere negativne posledice na našo regionalno usmeritev v blagovni menjavi in industrijski kooperaciji. Prednosti, ki jih je doslej uživala naša zunanja trgovina, izginevajo zaradi krepitve neposrednega trgovanja in ekonomskega sodelovanja med deželami EGS in SEV. Nastaja nov položaj, ki terjaja našo prisotnost in pravočasne ukrepe.

Izvršilna komisija EGS pripravlja elaborat o posebnih aranžmajih med EGS in EFTO, ki bi jih v prvi fazi izvajali samo z deželami, ki so zaprosile za vstop v EGS, kot so Velika Britanija, Danska, Norveška in Irska. Gre za aranžmaje preferencialnega tipa. Preferencialne, tj. znižane carine bi veljale v omejenem obsegu, razen če gre za izdelke, ki so sestavni del kooperacije in tehničnega sodelovanja. Tedaj bi carine odpravili. Komisija predlaga, naj dežele EFTE predhodno znižajo svoje carine na raven skupne carinske politike EGS, da bi s tem preprečili morebitne škodljive razlike. Razrešitev cone regionalnih preferencialov EGS na dežele EFTE, posebno pritegnitev Danske kot pomembnega izvoznika kmetijskih proizvodov, bo povzročila dodatne težave naši blagovni menjavi s konvertibilnim področjem.

Kljub carinski in agrarni uniji (uveljavitev je bila predvidena za 1. julij 1968) še ne moremo govoriti o skupnem trgu šesterice v pravem smislu, še manj pa o EGS kot ekonomski uniji. V primerjavi z zahodnoevropskimi podjetji ameriške družbe bolj učinkovito izkoriščajo obstoj skupnega trga, ko ustanavljajo svoje podružnice, ki so dejansko »evropske«, in poslujejo

na območju EGS ne glede na nacionalne meje članic. Ta podjetja obvladujejo že tri četrtine evropskega trga komputerov, polovico francoske proizvodnje telekomunikacij, tretjino rafinerij v ZRN itd. Poraja se *koncept multinacionalnega podjetja* z domicilom v ZDA, ki pa bi dejansko deloval na celem področju EGS. Te vrste podjetja — koncerni imajo izreden finančni in proizvodni potencial in postajajo nosilci nove vrste integracije in ekonomskega osvajanja. Razvoj se giblje v smeri krepitve mnogonacionalnih gospodarskih organizacij, ki bodo razmeščene v raznih deželah tako s proizvodnimi kot z znanstveno raziskovalnimi obrati. Velikoserijska podjetja postajajo internacionalna po mestu proizvodnje in prodaje. Dosedanjo konkurenco med deželami bo zamenjala konkurenca med temi multinacionalnimi podjetji.

Zaradi nenačelnega in docela nerazumljivega stališča italijanske vlade, ki je nepričakovano zavrla sklenitev trgovinskega nediskriminacijskega sporazuma med Jugoslavijo in EGS (kar nasprotuje tolikim uradnim zagotovilom Rima, da bo podpiral naše zahteve v Bruslju), ni pričakovati, da bi bil ta sporazum, od katerega dosti več pričakujemo, že letos sklenjen. Kljub temu da bi ta sporazum rešil samo manjši del perečih problemov našega izvoza kmetijskih pridelkov (kolikor se ne bi temu spet uprla francoska vlada, ki ljubosumno brani trg šesterice za svoj kmetijski izvoz), bi pomenil prvi korak k normalizaciji naših odnosov z izredno važnim področjem EGS. Pravkar mineva šest let, odkar smo predlagali EGS uradne razgovore, do katerih pa še vedno ni prišlo.

II

Stane Kavčič je v uvodniku »Razvojne možnosti Slovenije« (»Teorija in praksa«, 2/68) nakazal smernice za izdelavo koncepta o razvoju slovenskega gospodarstva s stališča njegove včlenitve v mednarodno delitev dela: »Iščemo optimalno ekonomičnost dela, katere moč in vrednost moramo preizkušati na mednarodnem trgu in v svetovnih gospodarskih tokovih... Vse, kar se bo obneslo na mednarodnem trgu, se bo obneslo tudi na našem jugoslovanskem, ki je konec koncev sestavni del svetovnega trga... Pri oblikovanju programa dolgoročnega razvoja bomo morali upoštevati zunanji trg, njegove zahteve in gibanja... Vse doslej smo premalo računali s komparativnimi prednostmi, ki bi jih lahko imeli v blagovnem prometu. Naš gospodarski položaj nam daje možnosti za nesluten razmah trgovinske dejavnosti, da se vključimo še bolj v tokove mednarodne trgovine. Zato pa bo potrebno nekaj naložb, več ambicij, fantazije in znanja.«

Smernice so jasne. Naloga, ki čaka naše gospodarstvo (in upravo), namreč kako to uresničiti v pogojih konvertibilnega področja, je manj jasna. Enotnost jugoslovanskega trga daje zveznim organom izključno pristojnost na področju zunanjetrgovinskega in deviznega režima, kar pa ne bi smelo biti razlog, da so ti organi prepogosto gluhi za konstruktivne predloge slovenskega gospodarstva, in izgovor za zadrževanje oziroma sprejemanje novih predpisov, ki ovirajo uresničevanje enega najvažnejših načel reforme — včlenitev v mednarodno delitev dela in ustvaritev konvertibilnega dinarja. Pogoji, možnosti, interesi niso za vse socialistične republike enaki. Poseben geografski in ekonomski položaj ter stopnja razvoja slovenskega gospodarstva narekujeta, da SRS hitreje in odločneje uresničuje načela reforme tudi na področju mednarodnih ekonomskih odnosov. Naše gospodarstvo je bolj izpostavljeno pritisku konvertibilnega področja, hkrati pa tudi bolj usmerjeno k navezovanju vsestranskih ekonomskih odnosov s tem področjem. Izvoz prvih štirih mesecev potrjuje takšno usmerjenost slovenskega gospodarstva. Medtem ko izvoz drugih socialističnih republik na konvertibilno področje ni dosegel lanskoletne ravni in znaša samo 57,5 %, je delež izvoza iz SRS 77,2 %, kar je za 8,4 % nad lanskoletno ravni.

Ekonomska reforma zahteva, da se na nov način, odločneje lotimo razreševanja problemov s konvertibilnim področjem. Zahteva, da izdelamo koncept v jugoslovanskem in slovenskem okviru. Različni zunanji kriteriji in različne domače proizvodne možnosti zahtevajo spremembo zunanjetrgovinskega in deviznega režima, ki bi omogočila gospodarskim organizacijam, da bi se hitreje prilagajale vedno novim razmeram na zunanjem trgu. Naš odziv je prepočasen. Obstoječi režimi so čedalje bolj administrativni in čedalje manj odražajo realne odnose, ki jih oblikuje tržno gospodarstvo. V naši izvozni politiki bi ne smelo biti stalnih kompromisov. Tu ni prostora niti za uravnalovko niti za socialo. Slab izvoz v prvem četrtletju (SFRJ 93,9 %, SRS 94,2 % v primerjavi z lanskoletnim četrtletjem) sili k energičnim ukrepom, ki bi bili spodbudni za proizvajalca-izvoznika, če resno mislimo izpolniti plan, ki predvideva, da se bo povečal izvoz za 9 % do 11 % v primerjavi z izvozom, ki smo ga dosegli v letu 1967. Nezadostna stimulacija izvoznikov je poglaviten vzrok, da se izvoz zmanjšuje. Zvezna uprava izgublja preveč časa z iskanjem formul, ki bi zadovoljile tudi najbolj zaostalega proizvajalca-izvoznika. Zaradi tega januarske spremembe režima niso prišle samo prepozno, ampak tudi niso imele nobenega učinka. Za zakasnitev januarskih ukrepov ni opravičila. Povečanje izvoza na področje EGS v 1967 za 9,7 %, uvoza pa za 60,2 % ni nastalo čez noč in zvezna uprava bi bila dolžna

pravočasno reagirati, s čimer bi se izognili tolikšnemu debalansu na tem področju, kakor tudi retroaktivnim predpisom in negotovosti na terenu.

Za slovensko gospodarstvo je zdaj neizogibno, da čimprej razvije in opremi svojo predelovalno industrijo s sodobnimi tehnološkimi dosežki, omogoči njeno rekonstrukcijo in modernizacijo. Oprema, stroji, kapital igrajo pri tem izredno vlogo, toda ne vedno odločilne. To pogosto pozabljamo. Organizacija podjetij, vodstveni kader, tehnološki progres, poznavanje tujega in domačega trga, predvsem pa konkurenca, so čedalje pomembnejši. Devizna sredstva, s katerimi razpolaga gospodarstvo na osnovi retencijskih kvot, so premajhna za kakršnokoli pomembnejšo rekonstrukcijo in modernizacijo.

Konjunktorna situacija na konvertibilnem področju ni in ne bo spodbuda za razmah našega izvoza. Zaradi pritiska omenjenih monetarnih in finančnih ukrepov in restriktivne politike večine dežel trdnih valut moramo računati z celo vrsto novih težav, zavedajoč se, da se razvite dežele pripravljajo na to, da bodo do skrajnosti zaostriale možnosti za razmah izvoza. Če našim proizvajalcem-izvoznikom ne bo priznana pravica do stroškov, ki jih pozna konvertibilni trg, ne bodo sposobni spopasti se s to novo zaostritvijo konkurence. Večjo pozornost moramo posvečati ekonomskim elementom, ki vplivajo na krepitev konkurenčne sposobnosti naših proizvodov na *konvertibilnem* področju, kar mora postati odločilni kriterij pri razreševanju vseh stimulativnih izvoznih ukrepov. Prevozní stroški, stroški bančnih storitev so pogosto nepremostljiva ovira za izvoz na konvertibilni trg. Bančni mehanizem mora biti v službi izvoza in ne narobe. Izvozní krediti morajo postati cenejši. Bankam manjka potrebna podjetnost, poslovnost, predvsem pa kapital.

Organizacija trgovinske mreže v tujini zahteva precejšnje finančne in kadrovske napore. Zaradi večletnega monopola imajo nekdanja zvezna podjetja potrebna sredstva, kadre in izkušnje, kar morajo slovenska podjetja šele ustvarjati. Toliko bolj, ker banke nimajo niti sredstev niti posluha za te vrste naložb, ki so vezane za dolgoročno usmerjenost k navezovanju ekonomskih stikov. Zato je skupnost dolžna, da pomaga. Njene dolžnosti se ne končajo z objavo predpisov niti z deklaracijami, da naše gospodarske organizacije ne izrabijo velikega ugleda, ki ga uživa naša politika v svetu. Dovolj je bilo povedanega o krepitvi družbene intervencije na konvertibilnem področju, medtem ko na področju SEV obstoji celo monopol na zunanjo trgovino. Mi pa prepuščamo gospodarske organizacije samim sebi, sklicujoč se na samoupravljanje kot vsesplošno opravičilo za pasivno stališče državnih in družbenih organov.

To velja prav posebno za krepitev industrijskega in tehničnega sodelovanja naših gospodarskih organizacij z ustreznimi partnerji konvertibilnega področja, ki je pogosto najboljša, če ne celo edina pot za premostitev carinskih in drugih omejitev, ki jih diktirajo regionalne skupnosti. Žal teh možnosti ne izrabimo. Deloma so tega vsekakor krive naše gospodarske organizacije, ki se zadovoljujejo s standardnimi načini blagovne menjave, izmikajo se večjim naporom, ki jih zahteva tovrstna kooperacija. Večji del krivde pa je treba pripisati nezadostni družbeni intervenciji. Dežela smo, ki je sklenila ogromno mednarodnih dvostranskih in multilateralnih sporazumov o industrijskem in tehničnem sodelovanju, ki pa so povečini ostali na papirju. Dobro bi bilo, da bi v tem pogledu zvezna administracija bolj upoštevala različno stopnjo interesa in objektivnih možnosti posameznih republik.

Ekonomska reforma in dolgoročna usmerjenost zahtevata večje napore pri navezovanju vsestranskih ekonomskih stikov z deželami v razvoju, katerih večji del spada v konvertibilno področje. Dosedanje izkušnje kažejo, da je bil ekonomski interes pogosto zapostavljen. Dežele v razvoju bi morale postati pomembnejši dejavnik v razmahu našega izvoza in potencialni vir primarnih in industrijskih proizvodov teh dežel. Kot socialistična in sorazmerno razvita dežela smo dolžni pomagati deželam v razvoju v njihovih naporih za pospešeni gospodarski in družbeni razvoj, za mobilizacijo njihove materialne osnove in krepitve medsebojnega sodelovanja teh dežel. Toda v programiranju sodelovanja moramo strogo razlikovati pomoč od poslovnih pogodb in ekonomskih interesov.

Izvoz obvezuje, da tudi uvažamo. Žal nimamo ne ustreznega mehanizma niti zakonodaje. V sistemu samoupravljanja in delitve dohodka prepogosto delujejo ekonomski interesi v nasprotni smeri. Reforma narekuje revizijo dosedanjega načina angažiranja investicijskih kreditov v deželah v razvoju. Pomemben del obljubljenih kreditov sploh ni bil izkoriščen ali pa ne na najboljši način. Čemu vezati sredstva, če gospodarske organizacije niso sposobne ali pa nimajo interesa, da bi jih realizirale. Normalno bi bilo, da bi angažiranje teh kreditov prepustili gospodarskim organizacijam, ki najbolje poznajo svoje možnosti in ekonomski interes, ne da bi to bile obveznosti, ki bi jih že prej prevzele administracija in potujoče delegacije. Navsezadnje ne gre za »državne« kredite, ampak za sredstva, ki so vzeta gospodarstvu.

Stvarnost ni potrdila pričakovanja o dotoku kapitala s konvertibilnega področja. Gospodarstvenikom je bilo takoj jasno, da od predpisa, ki je povzročil toliko hrupa in špekulacij, ni kaj prida pričakovati. Preveč smo ga opremili z rezervami. Zaostritev likvidnosti na konvertibilnem trgu nare-

kuje revizijo tega predpisa, ki naj temelji na realnih cenah, ne pa na političnih predpostavkah in pretiranih rezervah.

Razumna sprostitev zasebnega deviznega prometa, hkrati s tem, da bi bila možna vplačila tujih pravnih in finančnih oseb, bi nedvomno vplivala na povečanje dotoka deviz. Priporočamo, da se sprost celoten zasebni devizni promet in da ga podredimo delovanju ekonomskih zakonov. Razširiti je treba prodajo blaga za trdne devize v notranjem prometu. Gre za prodajo po cenah kakršne so v veljavi v prodaji na drobno, ki so privlačnejše od izvoznih. Načelo enotnosti jugoslovanskega trga bi ne bilo ogroženo, če bi prepustili republikam, da uredijo potrebni režim v skladu s potrebami in možnostmi, ki niso identične za vse republike.

Stabilnost predpisov, ki urejajo blagovni in devizni promet, mora postati zakon vsake dejavnosti na konvertibilnem področju. Kupec diktira pogoje. Izvoznik mora sklepati pogodbe za leto in več naprej. Naša podjetja vse prevečkrat nimajo na voljo potrebnih elementov za izračunavanje obveznih rezultatov.

Posebno pozornost moramo posvetiti racionalni zaščitni politiki, ki še ni dobila pravega mesta v našem gospodarskem življenju, a se je v zadnjem času močno razvila in postaja sestavni del politike razvitih dežel, zlasti regionalnih skupnosti. Pogojena je z razvojem našega gospodarstva in s sproščanjem ekonomskih stikov s tujino. Zaščitna politika ne pomeni samo uporabe carinskih ovir, ampak serijo sinhroniziranih ukrepov, včlenjenih v našo reformo.

Pogoj za konstruktiven prispevek pri snovanju in uresničevanju zunanjetrgovinske usmerjenosti jugoslovanskega in slovenskega gospodarstva je enotnost stališč, enotnost ekonomske politike in stroga disciplina v praksi.

brez ovinkov

PATRIOTIČNA KULTURA IN KULTURA PATRIOTIZMA

Odzio, ki so nanj naleteli vojaki varšavskega sporazuma pri Čehih in Slovakah, je osupil svetovno javno mnenje, vzbudil občudovanje ljudi, spravil v zadrego okupatorske vojake, razbesnel vojaška poveljstva armad varšavskega sporazuma in povzročil mnogo glavobolov tudi tistim političnim in vojaškim strategom, ki so menili, da bo agresija in zasedba Češkoslovaške v praksi le navaden vojaški manever, ki ga bodo ljudje pasivno opazovali ali celo s cvetjem in vzkliki pozdravljali vojake in orožje kot rešitelje socializma in garante boljše prihodnosti.

V pravem — in ne le deklarativnem — pomenu besede so bili Slovaki in Čehi solidarni s svojim političnim vodstvom in s programom politične ter družbene preosnove, kakor jo je opredelila z akcijskim programom KP ČSSR. Z ogorčenostjo na obrazih, z žarom golorokih Davidov pred jeklenimi Goliaty, z mirnostjo in ubranostjo v vedenju v prvem, najhujšem tednu okupacije so izpričali veliko kulturo patriotizma, vero v humanistično bistvo socializma (kljub hudim zločinom v imenu socializma v preteklih letih). Niti »rešiteljska« propagandna niti grožnje z obračunom, nič ni moglo streti patriotičnega in socialističnega ponosa ljudi, ki hočejo hoditi po svoji poti in katerih vrednot ni mogoče iztrgati iz zavesti ali kupiti z demonskimi obljubami prišepetalcev v človeški stiski.

Vsega tega ni mogoče razložiti niti z demokratično tradicijo te dežele niti s predanostjo nekakšni abstraktni partiji ali priorženostjo političnim voditeljem samo zato, ker so voditelji. V ozračju obnovljenega zaupanja v komunistično partijo, v možnost humanističnega socializma, je odigrala veliko vlogo tudi češka in slovaška kultura, kulturni delavci obeh narodov, pisatelji, pesniki, filozofi, pravniki, zgodovinarji in publicisti. Se posebej velja to za časopise, revije, radio in televizijo. Kulturne, znanstvene institucije in ustanove za množično obveščanje so pripravljale pot januarski preosnovi, jo utemeljevale in približevale ljudem in tako rekoč čez noč spet vzbudile v ljudeh velika upanja in zagon za uresničevanje humanističnega socializma. Vse te ustanove in delavci v njih so imeli odločilno vlogo tudi pri organizaciji vseljidskega upora zoper »odrešilno poslanstvo« vojská varšavskega sporazuma. Vse to so dejstva, ki

nanje ne bi kazalo opominjati, če bi šlo samo za spomin in občudovanje. Zdi se pa, da je vse to razumeti tudi kot opomin.

V uresničevanju koncepta naše vseljudske obrambe bi morali tudi pri nas pomisliti na situacijo v kulturi, prosveti in še posebej v tisku ter radiu in televiziji. Za uresničevanje zasnove vseljudske obrambe je potrebno moralnopolitično ozračje, ki temelji na zaupanju v človeka, v njegovo zrelost in patriotičnost, na zaupanju v možnost nadaljnjih demokratičnih presnov političnega sistema, na zaupanju v veliko prihodnost humanističnega socializma. In za utrjevanje takšnega moralnopolitičnega ozračja je potrebna tudi razvita in svobodna kultura. Zato je njena vloga danes še bolj pomembna kot včeraj. To spoznanje pa zahteva ostro spopadanje z določeno, še vedno globoko zasidrano miselnostjo o kulturi, ki je pač nujno zlo in povzročča samo težave, zlasti če gre za kake avantgardistične težnje; za miselnost, da bodo ljudje branili svojo svobodo in neodvisnost samo, če jim daš puške in spodbudiš k uporju z enim ali več političnimi govori. Stvari vendarle niso tako preproste. Pri starejših generacijah je praviloma res prisotna kontinuiteta kulture patriotizma, toda pri mlajših rodovih more in mora odigrati odločilno vlogo tudi patriotična kultura. Povezovalni dejavnik prvorazrednega pomena pa imajo razvita in tehnično dobro opremljena sredstva za množično obveščanje.

Prav to bi morali imeti pred očmi vsi, ki so odgovorni za praktično uresničitev vseljudske obrambne materialne in psihološke sposobnosti slovenskih ljudi. Zavračam tiste poglede, na katerikoli — občinski, republiški ali zvezni — ravni, ki bi hoteli že letos iskati dodatna sredstva za narodno obrambo v prosveti, kulturi in znanosti. Z vso odločnostjo se dalje zavzemam za to, da v prihodnjem bilančnem in proračunskem letu republika Slovenija zagotovi večja sredstva za kulturno, prosvetno in znanstveno področje. Na stranskem tiru, če že ne na zatožni klopi, se mora končno znajti tista proračunska manipulativna logika, ki gleda na ljudi le kot na bitja, zadovoljna z golo materialno eksistenco (če gre za mirnodobski čas), in bitja, ki prostovoljno nosijo orožje ter na ukaze streljajo — če gre za čas vojne; tista logika, ki je prav nič ne zanima porazno stanje glede odnosa slovenskih ljudi do knjige; ki šteje ljudsko knjižničarstvo za relikvijo preteklosti in se prijazno nasmiha ob podatkih, da mnogi mladi ljudje obožujejo stripe, kriminalne zgodbe in druge nadomestke pravih kulturnih stvaritev; tista logika, ki pozablja, »da smo na svojem bojnem praporu majhnost in šibkost nadomeščali s kulturo.«¹ Predstavniki, politično izvršilni in upravni organi slovenske republike bodo, o tem ne dvomim, upoštevali vse te dileme in okoliščine tudi v razpravi o »osnutku družbenoekonomskih izhodišč za pripravo republiške bilance sredstev in obveznosti splošne porabe v letu 1969«, ki ga je javnosti predložil republiški sekretariat za finance, ga zelo kritično ocenil prosvetno-kulturni zbor slovenske skupščine na svoji seji 24. 4. 1968 in prav tako izvršni svet skupščine SRS, ki je 25. 9. 1968 glede tega sprejel in predložil skupščini svoje mnenje, ki se razlikuje od mnenja sekretariata za finance.

— z. r.

¹ J. Snoj, »Dediščina«, »Delo«, 1. oktobra 1968.

NAPETOST IN ODVISNOST

»Odnosi med nami in novinarji so se v pojanuarskem obdobju razvili tako, da imamo sedaj ‚skupen jezik‘ sporazumevanja. To, kar se sedaj objavlja, mora biti v tesni zvezi z realnostjo. Kmalu se bo vse vrnilo na normalne poti...« (Smrkovsky, predsednik češkoslovaške skupščine, »Delo« 22. IX. 1968.)

V tej kratki izjavi, kakor so nam jo posredovali, je zaobjeta resničnost mnogih razsežnosti: **na eni strani** zahteva sovjetske politike, da je pogoj za t.i. normalizacijo in umik okupacijskih čet popolna podreditve češkoslovaških sredstev množičnega obveščanja interesom in kriterijem »resnice«, kakor jo pojmujejo snovalci češkoslovaške okupacije; **na drugi strani** tragični kompromis, v katerega je bilo primorano češkoslovaško politično vodstvo glede svobode tiska in drugih sredstev množičnega obveščanja z uvedbo določenih oblik (samo) cenzure glede vesti, ki zadevajo položaj v svetu in v deželi sami; **na tretji strani** velikanski pomen, ki ga imajo tisk, radio in televizija v sodobnem svetu in ki jim praviloma nihče, noben politik, nikakršna ideološka indoktrinacija ne more prikriti resnice; **na četrti strani** napetost med politiko in novinarstvom ter publicistiko, ki obstaja v vsaki družbi, zadobiva pa poseben pomen v svetu tehnične revolucije tudi v sredstvih množičnega obveščanja: **in končno** (čeprav ne dokončno) — model odnosov med politiko, novinarstvom in publicistiko v tistih socialističnih družbah, v katerih gospoduje birokratična koncepcija vladanja nad ljudmi.

Pri nas je že zdavnaj za nami čas agitpropa in birokratskega dirigiranja vsega, kar so objavljala sredstva množičnega obveščanja. Toda ti časi so bili in pustili so določene posledice tako v zavesti novinarjev, publicistov kakor tistih, ki se čutijo tako ali drugače odgovorne za vsebino pisane ali izrečene besede in stavkov. Zato ne bi mogli reči, da je do kraja uveljavljen optimalni model odnosov med politiko in novinarstvom, v katerem bi prišla popolnoma do veljave avtonomnost časopisnih in drugih informacijskih ustanov ter odgovorna svoboda novinarjev in publicistov pri posredovanju resnice na tujem in pri nas doma. Čutiti je določeno napetost med novinarji, publicisti na eni ter določeno politiko na vseh ravneh (od zveze do republike, občine in delovne organizacije) na drugi strani. To je napetost med težnjo po osamosvojitvi, osvo-

boditvi novinarstva in publicistike vsakršnega dirigiranja, predpisovanja ali omejevanja pisane ali drugače posredovane besede ter težnjo po **podrejanju** sredstev za množično obveščanje interesom določenih političnih, kulturnih, državoupravnih, gospodarskih ali drugih institucij. Še vedno je nekaj ljudi tudi na odgovornih mestih, ki jim povzroča sive lase in mnoge glavobole razmišljanje o tem, kako praktično uveljaviti skrb in varstvo med novinarskimi in RTV hišami. Prav tako pa so tudi med pišočimi ljudmi takšni, ki jim je možnost obveščanja ljudi bolj priložnost za neodgovorno ekshibicijo kakor pa odgovorna svoboda za objektivno obveščanje državljanov, za ustvarjanje kritičnega, naprednega javnega mnenja. Pri enih in drugih imamo opraviti z lastniško miselnostjo: prvi mislijo, da je npr. časopis ali revija **last** politikov, gospodarstvenikov (če gre npr. za tovarniški list), državnega aparata in da imajo zato pravico določati meje in okvire, do koder sme posegati pisanje ali sporočanje. Drugi pa menijo, da je radio, časnik ali kaj drugega **last** ljudi, zaposlenih v teh ustanovah, ki smejo početi, kar jim pride na pamet, in da je resnično samo tisto, kar je v skladu z njihovimi osebnimi kriteriji resnice. Obe pojmovanji ovirata uresničevanje prave vloge sredstev množičnega obveščanja v samoupravni demokraciji: časniki, radio, revije, televizija, dnevniki, tedniki... bi morali postati javna tribuna vseh, ki imajo na osnovi najširše socialistične družbene platforme soljudem kaj sporočiti. V novinarskih ustanovah bi se morali enakopravno srečevati novinarji, politiki, publicisti, direktorji, delavci, profesorji, kmetje, mladi in stari. Edini kriterij za veljavo enega ali drugega stališča bi moral biti argument.

Zoper obe pojmovanji je uperjena naša (samo)kritika. Ugovarjamo navadi, da se od časa do časa z različnimi oblikami navodil ali »sugestij« **zahteva** molk ali prilagojeno poročanje o zunanjih ali notranjih dogodkih. Nam samim, pa tudi vsem v tujini, na Zahodu ali Vzhodu, mora postati jasno, da v socialistični samoupravni demokraciji tisk, radio in televizija niso podaljšana roka političnih in državnih organov in da zato v vsakem primeru izražajo njihovo stališče. Stališče kakega komentatorja o zunanjepolitičnem dejstvu še ni stališče sekretariata za zunanje zadeve. Mnenje publicista o položaju kulture v tej ali oni socialistični deželi še ni stališče centralnega komiteja ali vlade. Kritika dela kakega državnega upravnega organa še ne po meni **napada** na ta državni organ ali njegovega voditelja. Ugovor zoper delo občinske davčne uprave (npr. v zadevi Boc v Ljubljani) — ni napad na predsednika občine in občinsko skupščino, kritičnega pogleda na delo kakega foruma Zveze komunistov ni mogoče tolmačiti kot napad na Zvezo komunistov; drugačno mnenje o delu kakega foruma ZSDL, kot ga ima ta sam o sebi, še ni napad na temeljne pridobitve osvobodilnega boja. Seveda pa velja vse to tudi v nasprotnem smislu. **Argumentirana** in **javna** kritika usmeritve kake revije ali časopisa v političnem forumu še ne pomeni omejevanja svobode tiska; kritično mnenje (zopet javno in utemeljeno) vodilnega politika o kakem sestavku ali radijskem komentarju še ne pomeni agitpropovstva in utesnjene svobode novinarja in publicista. Vse to, če je se-

veda zares javno in brez zlorabe politične moči, je na ravni dialoga, medsebojne strpnosti enakopravnih partnerjev, ki imajo prav vsi enak cilj: izboljšati razmere, poiskati boljše rešitve, premakniti stvari naprej. Toda ko to trdim, hkrati ne mislim, da so v sedanjem trenutku stvari že na tej ravni. Še daleč ne. Prvi pogoj za to, da bi se približali modelu dialoga, pa je medsebojno zaupanje: zaupanje novinarjev, publicistov in vseh pišočih in razmišljajočih ljudi v možnost, da prevlada demokratična politika in demokratični nosilci politične oblasti, ter zaupanje središč gospodarskega, političnega in družbenega odločanja v dobronamernost ljudi, ki delajo v ustanovah za množično obveščanje.

Zato ugovarjam tudi dovolj pogosti navadi, da se za zaprtimi vrati forumov ali celo neformalnih skupin še vedno odloča o pomembnih vprašanjih nadaljnjega družbenega razvoja in pri tem novinarji ali sploh nimajo dostopa ali pa imajo dostop samo nekateri, bodisi za take priložnosti posebej izbrani ali pa samo predstavniki nekaterih »osrednjih« novinarskih institucij. Razumem vojaške in podobne skrivnosti. Ne mislim, da bi morali biti novinarjem odprte vse državne blagajne in shrambe z zaupnimi dokumenti in odločitvami. Ne zavzemam se za to, da bi morale biti novinarske hiše zmeraj vnaprej obveščane o vseh jedilnih listih slavnostnih sprejemov ali kosil. Saj so razumne meje, do kod sega javnost in kje so potrebne skrivnosti. Toda kadar se odloča o biti ali ne biti določene usmeritve, kadar prihajajo tudi v vodstvenih političnih organih oblasti do izraza različni pogledi o poteh nadaljnjega razvoja, bi to moralo biti javnosti popolnoma dostopno. Le tako bi se lahko seznanili tudi s pogledi posameznih politikov ali gospodarstvenikov, ne pa da se iz nerazumljivega strahu pred »špekulacijami« doma in na tujem ohranja videz enotnosti vseh v vseh podrobnostih, ulici pa prepusti, da ugiba o razlikah, spopadih, soočanjih in razhajanjih. Če bi vladalo popolno zaupanje v novinarstvo in publicistiko, bi bil ta strah odveč, in t. i. ulica bi bila namah razorožena, ne bi bilo treba posebej ideološko utemeljevati neresničnosti uličnih in kavarniških čenč.

V samoupravni demokraciji so torej kot možnost dane vse osnove, da bi se našel »skupen jezik za sporazumevanje« med politiko in novinarstvom. Da pa bi se ta možnost spremenila tudi v stvarnost, so potrebni veliki napor in tveganja. Apriorno gledanje na politiko in politike in »zaskrbljenost« za novinarje ali »varuštvo« nad publicistiko take napore neposredno preprečujejo. Napetost med novinarstvom in politiko se ustvarja vedno takrat, kadar hoče ena stran drugo spraviti v odvisnost, v hierarhični odnos podrejenosti ali nadrejenosti.

O. R.

KMETJE IN PREDSDODKI

Poredkeje beremo, pogosteje pa lahko slišimo očitke in zaskrbljene glasove, da jabolka ostajajo na drevesih, breskve gnijejo, češnjeva drevesa sekajo, solato podorjejo, paradižnika ne kupujejo, povrtnine ostajajo na njivah, kmetje vinogradniki v nekaterih predelih ne vedo, kam bi ob trgatvi s starim vinom. Hkrati pa tudi upažamo paradižnike, jabolka, vino, vinske destilate...

Če poslušamo samo posamične kritike, to, kako ljudje opisujejo kar se da nesmotrne stvari, se nam zazdi, da je z našo trgovino vse narobe. Se nedavno je bil izgovor za to in upanje, da se bodo stvari zboljšale, odprava marž. Predpisana marža je bila zlasti premalo spodbudna za trgovska podjetja, ki so prodajala živila, povrtnine, sadje ali blago velike teže in prostornine z nizko ceno. Ker je bila cena uvoženega blaga prosta, je bila prednost prodaje uvoženega blaga očitna. Kritika uvoza pa je bila pogosto uperjena predvsem v najbolj nesmotrni uvoz, glavni krivec za številne tegobe od proizvodnje do potrošnje naj bi bila trgovina.

Z odpravo marž in predlogov, naj preide trgovina na rabat, s čimer bo cena določena že pri proizvajalcu in dana možnost oblikovanja prostih cen v trgovini, je bilo mogoče pričakovati, da bodo nastala znotraj trgovine prelivanja v korist blaga, pri katerem je manj dobička, a ga potrošniki iščejo in kupujejo. Zanesljivo lahko ugotovimo, da se z odpravo marž in oblikovanjem prostih cen ni nič poslabšalo.

Glede na večjo skrb trgovine za ozimnico v letošnji jeseni lahko sklepamo, da trgovina zapušča slabo pot preteklosti, ko za to ni imela dovolj posluha.

Če želimo vsaj malo odmotati zamotani klobčič, ki se zapleta od proizvajalca do potrošnika, potem je treba začeti prav pri proizvajalcu, pri tem, kako organizira proizvodnjo in, kar je pogosto zelo zapostavljeno, kako je organiziran za nastop na trgu. To velja še posebej za zasebnega kmetijskega proizvajalca. V tem se zrcali tako odnos družbe, vrednotenje kmetovega dela in proizvodnje, možnost njegovega organiziranja kakor tudi njegov odnos do trga.

Kmetijske zadruge in državna posestva doživljajo vsa poveljna leta spremembe. Zadnje obdobje je značilno po tem, da imamo na primer v Sloveniji približno osemdeset kmetijskih zadrug, nekaj

več kot občin. Tu in tam pa je mogoče slišati predloge, naj bi se število zadrug še zmanjšalo, in tudi nasprotne, ki jih zagovarjajo kmetje, da bi se moralo to število povečati. Poleg te čisto shematične organizacijske dvojnosti, dvojnih pogledov, pa poteka debata zlasti o tem: kakšen naj bo vpliv proizvajalca na njegovo organizacijo? Za podjetja sta načelo in uresničitev jasni. Drugače pa je z zadrugo. Doslej so lahko tisti, ki so zaposleni v zadrugi, tudi če so po številu v precejšnji manjšini, glede na število zastopnikov v upravnih organih zmerom preglasovali kmetijske proizvajalce. Obveljala so stališča stalno zaposlenih v zadrugi. Le-ti naj bi bolj brnili družbeni interes kot kmetje?

V praksi pa se dogaja, da kmetje, ki z zadrugami tudi sodelujejo, menijo, da to niso organizacije, ki bi dovolj smotrno delovale v njihovem interesu. Pogosto z visoko zaračunanimi storitvami, posredništvom, ki ga jemljejo proizvajalcu, prikrivajo šibke plati v organizaciji in poslovanju. Njihove storitve so zato predrage. To velja za kooperantske storitve, kreditiranje, različne posamične storitve; stonjine, takse, maržo. Kar pa kmečke proizvajalce najbolj prizadeva, je skrb za izboljšanje njihovega položaja.

V dobro zadrug radi štejejo, da usmerjajo kmečko proizvodnjo, da se trudijo za uvajanje sodobnih načinov proizvodnje, kar vse drži. Hkrati pa je treba tudi ugotoviti, da ta skrb ni vedno v skladu z željami, potrebami kmečkega proizvajalca. Premajhna je in se omejuje predvsem na usmerjevalno vlogo, na nekatere storitve, ni pa zadostne pomoči pri organizaciji celotne proizvodnje, zlasti pa prodaje.

Tako je npr. opravljena le polovica dela, če kmetijska zadruga poskrbi za umetna gnojila, premalo pa napravi, da bi jih kmetje kar najbolj smotrno uporabili. Pomembno je, če kmete naučijo, da je treba sadno drevje večkrat škropiti, vendar ni nič manj pomembno omogočiti, pomagati kmetu, da jabolka, hruške, breskve, grozdje, vino — tudi proda po primernih cenah. Če tega drugega ni, se dogaja, da kmetje ne obnavljajo vinogradov, ne skrbe za sadovnjake, opuščajo celo njive. V nekaterih planinskih predelih ne pokosijo vsega sena. Umetno osemenjevanje res zboljšuje kakovost goveje živine, toda prenizka odkupna cena živine je ne spodbuja. Že pred desetletji je veljalo preprosto pravilo, da je kmet pogledal cenik mesa pri mesarju in je potem zahteval pri prodaji za živo težo živine polovično ceno. Dandanašnji je razlika večja. Med proizvajalcem in potrošnikom je bodisi več posredovalcev ali več obdavčitev. Če kmetijski proizvajalci že ne morejo nič proti obdavčitvam, čeprav jih kritizirajo, bi radi odpravili ali pocenili vsaj posredništvo. Če se odločijo za specializacijo, potem bi morali imeti vsaj zagotovilo o obveznem odkupu pridelkov po dogovorjenih cenah. Tako delajo v vseh razvitih državah, čeprav pri njih ekonomski zakoni delujejo še z večjo doslednostjo kot pri nas.

Veliko črnila je bilo porabljenega za dokazovanje, kako so traktorske postaje najbolj primerna oblika pomoči kmetu, saj se vendar individualnemu kmečkemu proizvajalcu, katerega posestvo je omejeno, ekonomsko ne izplača kupovati kmetijskih strojev. Kombajnov kmetje res ne kupujejo, majhne kmetijske stroje pa vse

pogosteje. Pa še več jih bi, če bi imeli pri nakupu večje ugodnosti. Večkrat pišemo, da je industrija opreme v krizi, ker ne more kreditirati izvoza opreme; vendar na našem trgu primanjkuje nekaterih manjših kmetijskih strojev, ki bi jih lahko ta industrija prevelikih zmogljivosti izdelovala v kooperaciji z drugo industrijo. Poleg tega pa je izvoz opreme vsaj v nekatere države Afrike in Azije ekonomsko zelo problematičen, saj nam dolgujejo že precej dolarjev za opremo in blago, ki so ga prejele. Vendar to samo mimogrede.

Bolj važno je ugotoviti, da so kmetje pripravljene kupovati kmetijske stroje. Celo tedaj, če nimajo od tega očitne ekonomske koristi. Tudi v prenekaterem podjetju kupujejo stroje samo zato, da odpravijo najtežavnejša fizična in zdravju škodljiva dela. Produktivnost se zato ni zvečala oziroma stroški proizvodnje se niso znižali. Tako je tudi za kmeta pomembno, če ima majhno strojno kosilnico, s katero v enem dnevu pokosi toliko kot prej z desetimi kosci, ki jih, mimogrede, še težko dobi in jih mora zelo drago plačati. Tako boljše izrabi vremenske razmere, manj je odvisen od muhavosti vremena, bolj je samostojen in tudi trud je manjši. Kosilnico tudi posoja, z njo naredi drugim uslugo in ti mu povrnejo s kako drugo uslugo. S tem še nikogar ne izkorišča, prej bi rekli, da pomaga, in tudi pretirano obogateti ne more s tem. Le njegovo življenje — tudi življenje sovaščanov — in delo postaja lažje, kmet ima občutek, da napreduje in se spreminja v modernega kmečkega proizvajalca.

Če si zato želi drugačno, manjšo zadrugo, večjo samoupravnost in sodelovanje pri odločitvah, če je pripravljen za njeno boljše, cenejše upravljanje opraviti nekaj dela celo zastonj, kaj je v tem protisocialističnega? Zakaj bi ga v tem ovirali? Potrebujemo velike, močne zadruge. Že res. Potrebujemo tudi velika, močna specializirana podjetja. Toda še nikomur na svetu, ki trezno razsoja, ni prišlo na misel, da bi odpravljaj majhna ali da bi kakorkoli zaviral njihovo delovanje. Razen zelo zelo redkih izjem ni bilo mogoče po vojni na kmečkem posestvu obogateti; tudi niso znani primeri, da bi kje v večjem obsegu zaposlovali in izkoriščali tujo delovno silo. Vendar pa smo bili do kmeta dosti bolj nezaupljivi kot do zasebnega obrtnika, čeprav je res, da je manjši del zasebnih obrtnikov zelo obogatel na račun družbene popustljivosti in drugačnega vrednotenja zasebnega dela v obrti kot v kmetijstvu.

Ker naš celotni družbeni sistem, delitev in družbeni odnosi temeljijo na načelu vrednotenja dela, je že skrajni čas, da tudi do kmetov, do njihovega dela zavzamemo prožnejša stališča. Najbrž je čas že pustil za seboj zgodovinske definicije, da je kmet mali buržuj, nagnjen k bogatitvi in individualizmu. Razen kmetov, ki pridelujejo industrijske rastline, kmetov, ki so v neposredni bližini večjih mest in industrijskih naselij, ni opaziti, da bi pretirano obogateli. Po opremljenosti s stroji, po hektarskih donosih naš kmet (tudi v primerjavi z agrarnim maksimumom) zaostaja za kmetom v podobnih ali bolj razvitih državah. Tistemu kmetu pa, ki bogati, lahko kot obrtniku, ki ima nadpovprečne dohodka, s primerno davčno lestvico pretirani dohodek poberejo. Vendar pa ne kaže iz izjem skovati pravila, niti ne po takih primerih določati odnos do kmeta

nasploh. Bolj značilni kot bogati kmetje so kmetje, ki se jim je živiljenjska raven v primerjavi s predvojnjo zboljšala, hkrati pa tudi kmetijska posestva, ki jih obdelujejo starci, ker vidijo njihovi otroci boljšo perspektivo v industriji in so se kmetovanju odpovedali.

Menim, da veljajo ugotovitve o odnosu do zasebnega dela v polni meri tudi za kmeta. Poleg tega bodo nezaposlenost, rezerve delovne sile v kmečkih predelih pojav, ki ga ne bomo razrešili še desetletja. Kajti kljub spremenjeni ceni in drugačnim odnosom do kmeta bo želja po odselitvi še očitna. Zakaj pa bi to pospeševali, če je v našem družbenem interesu, ali bi vsaj moralo biti, da to zaviramo. Možno pa je edino na ta način, da kmečkemu proizvajalcu odpremo boljšo perspektivo, da zlasti mladim kmetovanje napravimo vabljivejše.

Prav zato je treba gibanja, ki se kažejo kot nezadovoljstvo z odnosom do sedanjih zadrug, realneje, brez predsodkov ovrednotiti. Prisluhniti je treba tudi željam, da bi se kmečki proizvajalci organizirali v takšne oblike, ki jim najbolj ustrezajo in ne ogrožajo ciljev našega družbenega sistema. Ustvarjati in pripravljati bi bilo treba takšne možnosti, da bi kmečki proizvajalci čutili večjo zanesljivost, če se odločijo za specializacijo proizvodnje, ki jo že vsa leta propagiramo. Zanesljivost v tem, da bi vedeli, da bi imeli zagotovilo, da bo ne glede na dobro letino, ki bi morala biti izjemen dar, družba po dogovorjeni ceni odkupila, plačala njihov pridelek. To ni edina, je pa lahko pomembna spodbuda za specializacijo proizvodnje. Večja možnost nabave kmetijskih strojev bo poleg specializacije nujno pritiskala k zaokrožanju površin, k arondaciji, ki je zdaj marsikje še vsiljena, in kmetje od nje nič kaj dosti ne pričakujejo.

Prav tako je treba storiti vse, pomagati kmetom, če je treba tudi trgovini, da ne bodo pridelki gnili, obležali po njivah ali drevju, ampak da bodo našli najkrajšo in najcenejšo pot do potrošnika. Odpravljati bo treba vse nepotrebne posrednike, ki naj bi pospeševali, v resnici pa dušijo modernejši, sodobnejši razvoj kmetijstva, zavirajo tudi rast narodnega dohodka na področju, ki je bilo doslej preveč zapostavljeno.

V. T.

Andrej
Kirn

Marx in revolucija

Zapiski o »Korčulski poletni šoli«, 14. do 24. avgusta

Tema letošnje »Korčulske poletne šole«, posvečene 150. letnici Marxovega rojstva, ni bila zanimiva le po teoretični plati in s stališča preteklosti, ampak je bila zgodovinsko aktualna in je skušala osmisлити dejanskost in možnost sodobnih revolucionarnih gibanj, ki pretresajo tako kapitalistične kot socialistične dežele. Reprezentativna udeležba svetovno znanih filozofov in sociologov je zagotavljala, da bodo tu izrečene tehtne misli naše epohe. Poleg predavanj in razprav je bilo še troje simpozijev: »Marx kot mislec revolucije«, »Zgodovina in revolucija« in »Problem socialistične revolucije v sodobnem svetu«. Zaradi češkoslovaških dogodkov je odpadel simpozij »Znanstveni tehnični progres in humanizem«. Ti nadvse pomembni, a tragični zgodovinski trenutki niso samo formalno, ampak tudi vsebinsko vplivali na delo v sklepnem delu šole. Mnogi udeleženci so namreč vnašali v svoje razprave teoretične posplošitve, sklepe iz zgodovinske izkušnje češkoslovaških dogodkov, ki so zahtevali temeljito revizijo proklamiranih stališč, na katere smo se že navadili in o njih mislili, da jih ne more pogaziti — ali pa vsaj stežka — nobena politična prak-

sa, najmanj pa tista, ki se razglaša za socialistično. V zvezi s tem dogajanjem na Češkoslovaškem so udeleženci šole sprejeli dva dokumenta: brzojavko predsedniku Titu in individualno protestno pismo javnosti, intelektualcem in delavcem državnopadalk ter svetovni socialistični javnosti.

Prav na začetku se je postavilo vprašanje (Gajo Petrović), v kakšni zvezi sta »Marx in revolucija«? Sama oblika izraza kaže indiferentnost obeh, medtem ko formulacija »Marx kot mislec revolucije« to indiferentnost odpravlja in že vsebuje potrditev, da Marx je mislec revolucije. Toda s to spremembo seveda še ni rešeno vprašanje: ali je revolucija bitna oznaka za Marxovo mišljenje? In kaj je potem z drugimi oznakami, ki jih pogostoma najdemo v strokovni literaturi kot: Marx-mislec tehnike, Marx-mislec dela, Marx-mislec prakse idr. Vprašanje o medsebojnih odnosih teh opredelitev ni vzbudilo razprave, je ostalo tako nerešeno in le delno je bil navržen odgovor v nekaterih poročilih in razpravah. Če se trdi, da »se v globoki intimnosti avtentičnega marksizma skriva ideja človeškega miru v nasprotju z živalskim bojem za ob-

prikazi, recenzije:

P

stanek, perspektiva naturaliziranega človeka in humanizirane prirode« (Ljubomir Tadić), je bilo s tem posredno odgovorjeno, da je sprava, pomiritev bitnejša za Marxovo mišljenje, za njegov cilj, kot pa revolucija. Zavrtno je bilo stališče, da je bilo za Marxa bitno mišljenje znanstveno-tehničnega napredka, saj sta znanost in tehnika pridobitvi epohe buržoazije in se je z njima najbolj ponašala (Mihajlo Đurić).

Marxova teorija revolucije

Izčrpnje so jo obravnavali v svojih poročilih Ernst Fischer, Agnes Heller, Mihajlo Đurić, Rudi Supek, Ljubomir Tadić, Mihajlo Marković, Arnold Künzli. Po mnenju Rudija Supeka je Marx odklonil »socialno revolucijo s politično dušo«, ki sicer spreminja razredne odnose, a ohranja buržoazni tip oblasti v obliki države, pač pa je sprejel »politično revolucijo s socialno dušo«, ki zajema proces odmiranja države, odpravljanje odtujevanja družbene moči človeka v obliki politične moči. Za Ljubomira Tadića »je bila socialistična revolucija razumljena pri Marxu hkrati kot gibanje delavskega razreda za osvojitve politične oblasti in gibanje proti politični oblasti«. V poročilu Ernsta Fischerja je bila Marxova teorija revolucije razumljena kot proces epohe in kot akt, tj. kot politična revolucija, ki pa se ne izvede skoraj nikdar na točki, kjer je koncentracija novih produkcijskih sil nespravljiva z lupino zastarelih produkcijskih odnosov, temveč se izvede tam, kjer pogoji še niso dozoreli ali pa so že zdavnaj prisotni in je tako revolucija prezgodnja ali prekasna glede na

medsebojna razmerja produkcijskih sil in odnosov. Agnes Heller pa vidi bit Marxove koncepcije komunistične revolucije v njenem odnosu do vsakodnevnega življenja, saj uresničuje prvokrat v zgodovini takšno vsakodnevno strukturo življenja, v kateri totalnost vsakodnevnega življenja ni prirejena za partikularnost, ampak za individualnost.

Hkrati z obravnavanjem Marxove teorije revolucije se je pojavilo staro vprašanje, koliko jo je zgodovina potrdila in kolikšno veljavo ima še za današnji svet. Ostro neskladje je bilo prisotno v poročilih, ne pa v razpravi. Za Rudija Supeka »... Revolucionarna gibanja v Evropi, tako v kapitalističnih kot tudi v socialističnih deželah, kažejo, da se socialistična revolucija vse bolj vrača v tok in okvir Marxovih predvidevanj.« Mihajlo Marković pravi, da je francoski delavski razred ob katalitični vlogi študentov potrdil Marxovo tezo, da postane v razviti industrijski družbi delavski razred subjekt revolucije, ko je začutil sebe kot izkoriščanega v primerjavi z drugimi sloji. Arnold Künzli meni, da nobena socialističnih revolucij ni potekala po Marxovem modelu iz »Uvoda h kritiki politične ekonomije.« Ta model ne ustreza niti deželam v razvoju niti visoko industrializirani družbi. Ameriški delavski razred je odločno demantiral Marxa. Podobno stališče je bilo zapisano v poročilu Ernsta Fischerja, ki pravi, da sta Marx in Engels v svojih revolucionarnih prognozah korakala od zmote do zmote, ker sta izhajala iz predpostavke, da se bo socialistična revolucija začela istočasno v razvitejših deželah in se od tod razširila na zaostale dežele. »Svetovna revolucija, ki se je začela oktobra

1917, nikakor ne ustreza predstavam, ki sta jih o njej imela Marx in Engels.« (Fischer.) Mlajši v svoji oceni je bil Ossip K. Flechtheim, ki sicer pri Marxu pogreša radikalne kritike lastne vizije, ko je prihodnost postuliral kot nujnost, ne pa kot možnost, vendar priznava, da sta Marx in Engels že uvidela, da bo revolucioniranje zajelo Indijo in Kitajsko in da se bo premaknilo ekonomsko-politično težišče od Atlantskega k Tihemu oceanu, in da sta napovedala svetovno vojno. Za Heinza Lubasca je Marxova teorija revolucije nezadovoljiva, ker omejuje revolucijo na konflikt med dvema razredoma. Edini poročevalec iz Slovenije Božidar Debenjak je v svojem prispevku tudi odgovoril na ta problem; in sicer je po njegovem nujen sklep, da je Marxov nauk zastarelo oziroma da ni mogel zastareti, ker nikdar ni bil času primeren, »če Marxov nauk izoliramo od njegove revolucionarne antropologije in ga spremenimo v sociologijo«.

Vanja Sutlič je vztrajal pri tem, da je treba Marxovo teorijo revolucije dojeti spekulativno, ne pa empirično. Empirično tolmačenje pelje v politični reformizem. Bitni, neempirični pojem revolucije je preobrazba sveta v celoti. Treba je najprej določiti temeljno filozofsko pozicijo Marxa, ki je ontološki esencializem. Vsi Marxovi pojmi so strogo sistemski, in ne samo sistematski, in ta sistem je strogo metafizičen. Marxovi pojmi, ne samo pojem proletariata, so konstruirani, tj. motrijo stvarnost z vidika realne možnosti, niso pa najdeni oziroma odraženi. Tudi Mihajlo Marković je zastopal stališče, da so Marxovi pojmi konstrukcijske narave, da je

Marxova teorija revolucije eksplicirala zgodovinske možnosti. Ostro nasprotovanje empiričnemu razumevanju revolucije pri Marxu je bilo izraženo v prispevku Branka Despota k razpravi. Revolucija je za Marxa posvetovljenje filozofije in nič drugega. Bit je delo in delo je bit. Ontologija dela postane fundamentalna ontologija. Revolucija samega načina proizvodnje je prava revolucija.

Replika Luciena Goldmanna je vztrajala na enotnosti empirije in spekulacije pri Marxu, trdeč, da ga ni mogoče deliti na to dvojce. Za zgled, da ločevanje obeh momentov ne more roditi sadu, uspešne prognoze, je navedel francoske dogodke v letošnjem letu, ki jih niso mogli predvideti niti empiriki niti spekulativci, ampak le tisti, ki je oboje povezal.

Antropologija in revolucija

Antropološki temelj Marxovega nauka o revoluciji vidi Božidar Debenjak v tem, da proletarec »svojo lastno bit postavlja kot svojo lastno nebit«. Marx je govoril o človeški emancipaciji in proletarijat mora osvoboditi celotno družbo, ker je v njem koncentrirana ničnost. Pri Marxu vidi B. Debenjak pomembno razlikovanje med »delavskim razredom« in »proletariatom«. Proletarec je tisti, »ki se zaveda ali vsaj čuti, da njemu pripada ničnost, da je on kot on sam ne-moč in ne-kapital: da, karkoli dela, odtujaše sebe v drugo«. Po Arnoldu Künzliju revolucionarne teorije brez izjeme bolehajo na pomanjkanju antropologije ali pa na napačni antropologiji. Glavni teoriji revolucije na Zahodu sta Marxova in krščanska. Krščanska vidi zlo le

v človeku, Marxova pa v institucijah. Marxova teorija revolucije temelji na biblijski, eshatološki podobi človeka kot totalnega človeka. Temeljna Marxova napaka bi bila ravno v tem, da je zlo videl le v institucijah. Te pa ne morejo biti zlobne, ampak imajo le sposobnost, da olajšajo ali otežujejo, da bi bil človek zloben. Marxovo odtujitev da je moč pojmovati kot manifestacijo zla. Problem odtujitve je podrobneje obravnaval v svojem poročilu Michael Landman. »V napadu na ekscese odtujitve tudi Marx ni spoznal nujne in dobre odtujitve.« Odtujitev ni bila le nekoč sredstvo za nastajanje človeka, ampak tudi ostaja za nadaljnja dejanja. Vsi pojavnosti načini odtujitve, ki jih navaja Marx, so obratna stran pristnih dosežkov.

Revolucija in moderna industrijska družba

Razprava o revoluciji se ni omejila zgolj na Marxovo razumevanje revolucije, ampak so v njej neodvisno od tega navajali celo vrsto drugih problemov. Mihajlo Marković je analiziral vprašanje, ali so revolucije nujne. Po njegovem ni zakona, ki bi izražal neizbežnost socialistične revolucije. Vprašanje: Ali je revolucija nujna?, je treba preoblikovati v vprašanje: Ali je revolucija možna? Revolucionarne sile imajo veliko možnosti, kadar obstoječi režim bije napadalno vojno ali pa če je nesposoben bojevati obrambno vojno. Revolucijo je težavneje pripeljati do kraja kot pa jo začeti. Eden temeljnih problemov je, kako preprečiti proces birokratizacije, zlasti v nerazvitih deželah, kjer se birokratizacija pojavlja kot družbena integracijska sila raz-

ličnih nasprotij nacionalnega, kulturnega, verskega značaja. Obče pogoje za preprečitev birokratizacije je M. Marković videl v temle: preprečiti identifikacijo partijskih organov z organi oblasti, deprofesionalizacija političnih funkcij, preprečiti monopoliziranje občil za množično obveščanje, odpraviti vse privilegije izvrševanja političnih funkcij, preprečiti mite o voditeljih.

Naravno je bilo, da se je postavilo vprašanje, kakšno vlogo ima izbira samoupravne poti, kolikšna je njena moč, da prepreči proces birokratizacije in manipuliranja s človekom. Za Herberta Marcuseja je samoupravljanje možno le po revoluciji, ni pa pot k revoluciji. Samoupravljanje je zanj le druga oblika administracije. Samoupravljanje je nekaj drugega le tedaj, če se uporabljajo nove oblike kontrole, ki hočejo preusmeriti v drug način življenja, in če se more povedati, kateri je ta način.

Temeljno, nemirno vprašanje vseh udeležencev pa je bilo, kakšne so revolucionarne možnosti moderne industrijske kapitalistične družbe in kdo je subjekt teh možnosti? Razumljivo je, da sta bili z nestrpnostjo pričakovani predavanji Herberta Marcuseja »Sfera svobode in sfera nujne« ter Jürgena Habermasa »Pogoji strukturnih sprememb poznega kapitalističnega ekonomskega sistema«. Marcuse je ugotovil, da je delavski razred brez zgodovinske zavesti, da je integriran v kapitalistični produkcijski proces in prav tako njegove potrebe in težnje. Živi v sistemu dominacije in represije. Naloga uresničiti revolucijo bo slonela na tistih, ki niso integrirani v sistem, to pa je študen-

ska inteligenca. Le-ta sicer ne more nadomestiti delavskega razreda, ampak lahko igra vlogo detonatorja, katalizatorja, borbene in vodeče manjšine v Leninovem smislu. Ni več mogoče govoriti o »prosto lebdeči inteligenci«. Študentje, ne pa politične stranke delavskega razreda, ki so kontrarevolucionarne ali konservativne, pomagajo, da se delavski razred zave svojih nevzdržnih razmer, da postaja »za sebe«. Študentje so osvetlili prepad med realnostjo in ideologijo in aktualizirali zavest o kvalitativno in kvantitativno različnih družbah. Podrejanje svobode produktivnosti ni problem, dokler prevladujeta pomanjkanje in revščina, postaja pa problem v potrošniški družbi izobilja. Samo če se proizvodnja usmerja na temelju drugih ciljev, je bitna razlika med socializmom in kapitalizmom. Ker študentje igrajo tako pomembno praktično in zlasti še ideološko funkcijo, se je razvnela razprava o teoretičnem in antiteoretičnem značaju študentskega gibanja. Bilo je izraženo stališče, da obstoji antiteoretična tendenca, ki je usmerjena proti organiziranosti, in zato ni kontinuitete v akciji. Po L. Goldmannu se je študentsko gibanje pojavilo, ko ni bilo teorije, ni pa bilo antiteoretično. Po mnenju Vojina Milića revolucionarna inteligenca v mnogih primerih ni več le ideolog drugih gibanj, ampak igra samostojno vlogo. Situacija študentov je proletarska situacija, toda kljub temu še lahko verujejo v predhodke tehnokratske ali birokratske zavesti. Ernest Bloch pravi, da študentsko gibanje ne zasluži imena nered. To ni revolt iz ekonomskih vzrokov, pač pa izražajo študentje krizo epohe v celoti, v kateri se vzpostavlja

suženjstvo v novih, prefinjenih oblikah. Gre za samoodtujitev človeka, za človekovo realiteto, ki je ni mogoče več zadovoljiti z nikakršno socialno-ekonomsko ortopedijo, ampak je treba najti nove formulacije. Marx jo je našel v naturalizaciji človeka in humanizaciji prirode. Po Jürgenju Habermasu je vzrok študentskega gibanja v tem, da ni pravega političnega življenja. Študentsko gibanje mora ponovno politizirati javnost in obnoviti razredni boj v samem osrčju kapitalistične proizvodnje. Proces depolitizacije množice se je začel, ko je ta posegla v ekonomiko. Ta poseg pa prodor znanosti in tehnike v proizvodnjo sta zabrisala in prikrila notranja protislovja kapitalističnega sistema. Izoblikovala se je nova oblika ideološke, napačne zavesti, tehnokratska zavest, ki je izključila demokratsko zavest. Sistem je videti brez konflikta in zdi se, da visok standard in skrajšanje delovnega dne zadovoljujeta človeka poznega kapitalizma.

Nekateri poročevalci pa so bili manj optimistični glede revolucionarnega potenciala v kapitalističnih deželah. A. Künzli celo meni, da je treba črtati besedo revolucija iz našega političnega slovarja. O diktaturi proletariata si pa po njegovi oceni komunistične partije na Zahodu ne upajo glasno govoriti. »Diktatura proletariata je zanimiva le še kot tema doktorske disertacije.« Revolucijo je treba zamenjati z »radikalno demokratizacijo«. Ostro je obsodil konservativno vlogo komunističnih partij, ki so teorijo revolucije spremenile v ideologijo opravičevanja partijskega aparata. Odklonil je tezo, da v letošnjih francoskih dogodkih situacija ni bila zrela za revolu-

cijo, ker, če to ni bila zrela situacija, potem je na Zahodu sploh biti ne more. Ossip K. Flechtheim je predvideval, da se nam v Evropi obetajo le še permanentne reforme, počasne strukturne spremembe, ne pa revolucije klasičnega tipa, pač pa se nam obetajo klasične kontra-revolucije, kakršno predstavljajo prav zdaj dogodki na Češko-slovaškem. Ernst Fischer pa je takole formuliral pogoje, ki bodo vsilili nasilno revolucijo ali pot mirnih strukturnih sprememb: »Po mirni poti vam bomo šli nasproti, kjer nam bo mogoče, in z orožjem, če bo to postalo nujno.«

K oblikovanju planetarnega človeka

To je bila tema Kosta Axelosa, ki pa zaradi bolj perečih zemeljskih vprašanj ni pritegnila pozornosti udeležencev, kot bi jo zaslužila že zaradi posebnosti; zato je prav, da jo omenimo tudi v tem prikazu, zlasti še, ker nekateri takšno razpravljanje ocenjujejo bolj kot stvar znanstveno-beletristične fantazije. Že Herderju in Kantu (glej Herder: »Ideje k filozofiji zgodovine človeštva«, 1784, in Kantovo recen-

zijo tega dela) ni bila tuja misel, da človek kot zemeljsko bitje ni edino in najvišje misleče bitje v vesolju in da bo človek svojo zemeljsko kulturo razvil v planetarno. K. Axelos sluti nastop grandiozne planifikacije. Vse oblike se zdijo nestabilne. Antični fizis je anihiliran prav tako kot bog. Razvoj sveta je igra, ki povezuje logos in praxis. Ta igra ni niti sveta niti profana, niti optimistična niti tragična, ampak neomejena in nedefinirana. Vsaka strast in akcija človeka poteka kot igra. Res, Axelosova koncepcija razvoja sveta kot igre se izteka v igro besed, toda proces, ki ga skuša misliti, je tako pomemben in usoden, da ga noben mislec, če hoče biti mislec sodobne epohe, ne more prezreti. Nekaj bistveno pomembnega pa se ni razkrilo v Axelosovi zahtevi, da mora planetarni človek stopiti v planetarno šolo, namreč, da bo to mogoče le tedaj, če bodo odpravljene razmere nečloveške eksistence na Zemlji. S takšno dediščino človeške zgodovine na Zemlji ne bo mogoče narediti trajnega in uspešnega koraka v planetarno šolo. To ni vprašanje predvsem tehničnih možnosti, pač pa družbenozgodovinskih političnih možnosti.

Vanja Sutlić

Bistvo in sodobnost

Pod tem naslovom (Bit i suvremenost) je v znani sarajevski knjižnici »Logos« izšla knjiga Vanje Sutlića, profesorja filozofije na fakulteti za politične vede v Zagrebu. V knjigi je zajeto desetletno avtorjevo delo in povezuje njegove razprave, ki so izšle v tem obdobju, v štiri problemske oddelke: 1. Človek, 2. Filozofija — pesništvo — svet, 3. Pot v obrat in 4. Zgodovina. V teh poglavjih govori o bistvu človeka in njegovi odtujitvi v

meščanskem svetu, o fenomenologiji ideološkega in ideološkim značajem filozofije, o možnosti, horizontu in mejah filozofske antropologije, o vprašanju, strukturi in bistvu sodobne filozofije, o vprašanju smisla biti in analizi eksistence pri Martinu Heideggerju, nadalje o filozofiji in pesništvu, o svetovnozgodovinskih predpostavkah čiste umetnosti, o transcendentnem, generičnem in egocentričnem subjektivizmu v novoveškem radikalizmu, o dialektiki skupnosti kot epohalnem horizontu zgodovine ter o zgodovinskem odnosu in zgodovinskem mišljenju.

Pomen naslova in s tem pomen same knjige razlaga avtor v sklepnem poglavju knjige, ki ima prav tako naslov »Bistvo in sodobnost«. Bistvo je v tradicionalni filozofiji nasproti minljivemu ime za tisto, kar je zmeraj že bilo, ime za stanovitno nasproti neobstojnemu in krhkemu, za večno nasproti časnemu, za noseče nasproti nošenemu, za trajno nasproti sodobnemu itd. Sodobnost kot »verzija« časnosti (v hrvaščini je po besednem izvoru sodobnost vezana na časnost: su-vremenost) spada v tradicionalni filozofiji torej v sklop tistih pojmov, ki so pojmu bistva nasprotni. »In« v naslovu bi potemtakem moral pomeniti nasprotje med bistvom in sodobnostjo. Toda Sutlić ne ostane pri tem tradicionalnem. Ko razlaga Marxovo analizo bistva proletariata, prihaja do ugotovitve, da proletariati kot živa negacija vnaša v bistvo časnost in tako bistvo prerašča v njegovi tradicionalni podobi, tj. kot večnost, stalnost. Kolikor je tedaj čas postal bistven, bistvo pa časno, ta »in« ne more več pomeniti nasprotja, temveč označuje konstitutivno medsebojno odvisnost

med bistvom in sodobnostjo. In biti sodoben pomeni tedaj isto kot biti bistven.

Če pa je tako, potem zgodovina ni več npr. heglovski padec bistva, tj. duha v čas, kompozicija večnosti in časovnosti, temveč bistvo dogajanja oziroma dogajanja bistva. Bistvo (essentia) je prenehalo biti apriorna forma, narava, zakon, načrt itd., ne da bi se zato umaknilo pred eksistenco, pred golim zdaj in tu, kajti tako esse essentia kot esse existentia sta omogočani prav po dogajanju bistva, tj. po zgodovini. Časovnost je prenehala biti minljivost, sosledje ničnih zdajev v sedanjosti, ki temeljijo na breznu, na zdajih, ki jih še ni, ne da bi se umaknila pred večnostjo kot stalnim zdajem. Tako minljivost kot večnost sta namreč le po onem ničnem, omogočujoči negaciji (nič) — ali preprosteje: po zgodovini. Bistvo ni tisto, kar je bilo, kar je zmeraj že bilo, temveč prihajajoče, bodoče, iz katerega izvira in v katero ponika dano in preteklo, sedanje in nekdanje.

Takšno bistvo onemogoča večno vračanje enakega, golo ponavljanje istega; ruši totalno mobiliziranost za ohranitev stabilnega v spremenljivem, ki se skriva za stalnim spreminjanjem tega ali onega, toda zgolj znotraj svetnega, tj. tega ali onega bivajočega, nikdar pa ne bistva samega. To bistvo vključuje negacijo, vključuje nič. Zato iz njega ne raste potreba po izkočitvi iz ničanja, kar je značilno za vso metafiziko, temveč temelji na njem možnost upiranja ničanju na njegovih lastnih tleh. Ta tla pa predstavlja svetnost sveta kot možnost ljudi in bivajočega. Gre za svetnost sveta kot to možnost, ne pa za golo vsoto stvari, orodij, orožja, strojev,

vrednot, področij, niti za njihov odnos in red, podrejenost in nadrejenost. Če pa svet ni le prostorsko artikuliran, temveč tudi časovno individualiziran, če torej nosi v sebi nič, ki je že od nekdaj princip individualizacije, tedaj je nič samosvoja opredelitev svetnosti sveta, ne pa nekakšen njegov »moment«.

Pravzaprav se sama svetnost sveta nasproti trdni navzočnosti bivajočega v svetu zdi kot »nič«, saj ni nič bivajočega, marveč njegov položaj, njegova bližina in oddaljenost, njegova grožnja in zavesa, njegova pomembnost in naloga itd. itd. — skratka: njegova navzočnost ali nenavzočnost, pomen in smisel. Že dolgo smo navajeni sprejemati vse to kot zgolj »subjektivno«, če ne celo kot zgolj privatno. Toda če naj svet artikulirajo subjektivni »doživljaji«, ni mar svet sam postal tedaj nekaj privatnega, nekaj antropomorfnega, česar bi se pravzaprav morali osvoboditi, da bi mogli govoriti o svetnosti sveta kot o nečem »objektivnem«, kar zares je?

Toda ali ti »doživljaji« niso zares? Značilnost sveta, v katerem smo, je, da naše prav osebne stvari niso vzete kot nekaj resnega, kot nekaj zares dejanskega. Ne izhaja morda iz tega, da izvir nič ni v svetu, marveč v naši lastnih zavesti? Ni svet kot tak varen pred ničem? Iz našega odnosa do bivajočega bi bilo tedaj seveda najbolje izključiti vse subjektivno, vse nično, očistiti subjektivnost subjekta subjektivnosti in zagotoviti istovetnost *subjektivnosti* subjekta in *objektivnosti* objekta v absolutno progresivnem, tj. spiralnem kroženju ene in iste totalitete človeka in narave. Istovetnost kroženja namreč ne izključuje spremembe, temveč jo vključuje:

aproximacija pri identificiranju subjekta in objekta, ta slaba neskončnost, zahteva neprestano spreminjanje. Vendar »pa živi le na osnovi prednosti« totalitete pred deli in njene premoči nad njimi. To progresivno kroženje vsega, kar je, ne obvladuje le ničnega, subjektivnega sveta, ne briše le sledov »nič« v vsaki opredelitvi, ampak s spreminjanjem vsega bivajočega v funkcijo za nekaj drugega, z vzpostavljanjem obče funkcionalnosti bivajočega, jemlje temu bivajočemu čvrstost, pomen in smisel.

Prav iz zmage totalitete nad ničem, ki je navzoča vse od Platona do Hegla, vznika torej nepomembnost in ničnost privatnega v njegovem nemočnem upor. Kolikor pa je svetnost sveta ravno pomen in smisel, se v tem dogajanju sam svet spreminja v nično, v prazno kroženje »ničesar« okrog »nič«.

Zares potemtakem nič ni mogoče premagati s tem, da bi ga v vse funkcionalno včlenili, tako rekoč »institucionalizirali in domestikirali v totaliteti delovno-predmetnega območja, na katero je danes reduciran zgodovinski svet«.

Premagati ga je mogoče le s revolucionarnim svetovnim obratom, obratom sveta in z nikakršno spremembo znotraj sveta. Nasproti večnemu vračanju enakega, nasproti totalnemu kroženju absolutna, organizacije, pojma, celote, kapitala, družbe itd. itd. — »vseh teh imen za bistvo tega, kar se danes dogaja« — nahajamo izredno težko enostavnost smiselnega življenja, ki ga ni mogoče doseči drugače kot z revolucionarno destrukcijo in previdno graditvijo. Samo v takšni enotnosti destrukcije je človek sodoben, to je bistven in

svetovno epohalen, tj. v sozvočju z zgodovinskim časom. Ker pa je nič bistvena opredelitev sveta, je človek tudi pri tem delu stalno pred radikalno možnostjo, da zgreši svoj poklic, po katerem je resničen sam in vse bivajoče.

Do teh ugotovitev je Sutlić prišel ob Marxu in z Marxom. Zato se podnaslov knjige glasi: »Z Marxom na poti k zgodovinskemu mišljenju«. Da vsa njegova knjiga od strani do strani prikazuje to pot, dokazujejo tudi pripombe, ki jih je Sutlić dodal že prej napisanim in zdaj v knjigi zbranim razpravam. Te pripombe kažejo, da je Sutlić še zmeraj na poti, da se po neizbežnih korakih, ki jih je že napravil, še zmeraj »krade k negativnemu«, kakor sam pravi. »Bistvo in sodobnost — zmeraj znova premišljana, nikdar domišljena — v tem je vsa naloga, vse smiselno življenje.«

Ta pot ga pelje od »po izvedbi še novoveškega razumetja celote revolucije kot procesa samopostavljanja, samovzpostavljanja človeka (str. 87)«, ki je v tej knjigi še močno navzoča, k »nujnosti radikalnega vprašanja revolucije po vzpostavitvi bistvenih možnosti novega veka (prav tam)«. Svoje jedro ima to vprašanje v vpraševanju po bistvu Marxove misli, to je po bistvu dela. Zasnove tega vpraševanja prikaže Sutlić v pripombi na str. 240. Osnovne poteze te pripombe so: »praxis« je spreminjanje sveta, ne pa zgolj predrugačevanje bi-

vajočega v svetu, le tedaj, če ohranimo razliko med delom in proizvodnjo. Za novi svet ni večje nevarnosti, kot je redukcija proizvodnje (poiesis), tj. pesništva, na umetniški značaj dela, tj. na delo. Ti sinteza bi bila le substitucija dejanske izvirnosti. »Pa vendarle, le sinteza (človek delavec v svetu dela) v svoji uniformiranosti more dati nasproti olajševalnemu paralelizmu ‚slojev‘ in ‚področij‘ različnega ‚zadostni razlog‘, primerno pomembno težnjo za zunaj - esencialistično, sploh: zunaj ontološko, transmetafizično vprašanje po bistvu dela, tj. pesništva — proizvodnje. ‚Pomiritev ideje in dejanskosti‘ ni ‚rešitev‘ vprašanja o zgodovinskem sklopu, je pa prav gotovo neizogibna, to je omogočujoča predpostavka za to bistveno vprašanje samo.« Bistveno vprašanje je torej vprašanje o bistvu dela. Osnovni problem, ki se tu pojavi, pa je, ali je realizacija sveta dela že tudi realizacija bistva dela? Je bistvo dela sploh kaj delovnega? Kaj je sploh bistvo dela?

Knjiga »Bistvo in sodobnost« nakazuje, da je Sutlić na poti k odgovoru na ta vprašanja. S svojo celotno vsebino pa je to delo doslej brez dvoma ne le največji jugoslovanski dosežek na področju filozofije, temveč tudi največje izmed vseh del, katerih korenine predstavlja Marxova misel, najgloblji sestop k bistvu marksizma sploh.

TINE HRIBAR

Adam Sarapata

Osnove sociologije dela

Tudi danes še ni moč s prepričanjem pritrdilno odgovoriti na vprašanje, ali je ob živahnem razvoju »domače« družboslovne misli zadosti čutiti tudi ustrezno oživljanje skrbi za prevajanje in spremljanje pomembnejših dosežkov sociološke znanosti v svetu. Pri tem ne mislimo le na tista dela, ki naj izpopolnjujejo strokovnost in poklicno obveščanje poklicnih družboslovcev. Nič manjšo potrebo ni čutiti tudi pri prizadevanjih, da spoznanja družbenih ved ne ostanejo nedostopna last zgolj peščice ljudi, marveč da njihova spoznavna in osveščevalna vsebina čimbolj prežema vse več ljudem njihovo splošno znanje o svetu in družbi.

Za preprostega človeka je danes vse težavneje imeti vsaj v glavnih potezah pregled nad vzroki in strukturo družbenega dogajanja, ki nenehno valovi okrog njega, marsikdaj nejasno razumljeno, skrivnostno in protislovno, stisko, strah ter odpor porajajoče. Zato za družboslovne vede velja še posebej izrazita skrb, da se »socializirajo«, s popularizacijo vnesejo v zavest in znanje množic. Bržkone ni treba posebej poudarjati okoliščine, da je (ali bi moralo biti) zlasti mnogo do tega socialistični družbi,

ki pri samoupravnem urejanju vseh važnejših področij življenja potrebuje in hkrati ustvarja družbeno čedalje bolj neodtujenega človeka.

Knjiga »Osnove sociologije dela« bo nedvomno koristno začela izpopolnjevati veliko praznino na skromnem spisku (redkih) domačih in (nič bolj številnih) prevedenih del, ki so nam na voljo s področja sociologije dela. Avtor dela, poljski sociolog Adam Sarapata, uživa v svoji stroki prav gotovo večje znanstveno priznanje, kot bi kdo morda sodil po našem dosedanjem (ne)poznavanju njegovega imena. Prevod poljske družboslovne knjige lahko zato pomeni tudi spodbudo in upanje, da bo v prihonje skopnela tako pogosta zadržanost naše prevajalske politike do dosežkov sociološke misli v socialističnih deželah. Zlasti od razvite poljske sociologije, pa tudi že sovjetske in češkoslovaške, se ni moč več odvracati, ne da bi s tem škodili razvoju teh ved doma.

Sociologija dela (ali nekoliko specifično pojmovan pojem industrijska sociologija) je stroka, ki proučuje vidike družbenega značaja dela. Sociolog dela opazuje fenomen človekovega dela ne kot fizični, fiziološki, ekonomski ali tehnološki proces. Zanimajo ga predvsem tiste pojavnosti, ki opredeljujejo delo kot družben proces.

Žal je treba ugotoviti, da pri nas ta disciplina še ni dosegla večjega razmaha, dasi je med vsemi sociološkimi panogami verjetno še najbolj potrebna pri naših prizadevanjih, da bi čimbolj skrbno proučevali samoupravno strukturo in proces v naših podjetjih in ustanovah. Naši napor pri strokovnem izgrajevanju in družbenem uve-

ljavljanju te pomembne sociološke discipline so še zelo razdrobljeni, oprti bolj na osamljen trud posameznih entuziastov kot pa na sistematično, skupinsko organizirano teoretično in empirično dejavnost.

A. Sarapata se nam v tej knjigi predstavlja bolj sociolog-raziskovalec kot pa teoretik. Ker vodi inštitut za sociologijo dela pri Poljski akademiji znanosti in umetnosti, utegnejo biti za nas njegove izkušnje tako koristne kot tudi nove in zanimive. Do tega spoznanja je prišel tudi naš, žal zgodaj umrli industrijski sociolog Jože Derganc, ki je med prvimi utiral spodbudne korake v to stroko pri nas. Njegovim stikom s piscem te knjige se imamo tudi zahvaliti, da Sarapatovega dela nismo dobili še z večjo zamudo.

Sarapatova knjiga ne more imeti vloge učbenika, ker sta njen prijem in sistematika daleč od tega, da bi nas uvajala v vsa poglavja, ki si jih danes sociologija dela lasti v opredelilvah svojega predmeta. Delo je nastalo iz nuje, ki jo je avtor čutil, ko je hotel svoja dognanja iz izkušenj soočiti s teoretičnimi pogledi. Privlačnost knjige se je s tem samo povečala, saj si bo zaradi takšnega značaja pridobila širši krog bralcev in porabnikov tudi med ljudmi, ki jih teoretična sociologija sama po sebi ne priteguje posebno, zato pa lahko njena izkustvena spoznanja s pridom uporabijo pri svojem delu z ljudmi.

V prvem poglavju, ki govori o predmetu sociologije dela, so pomembne zlasti misli, ki utemeljujejo potrebo po vnašanju sociološkega mišljenja v raziskave podjetja. Bržkone za naše razmere ne velja nič manj kot za poljske Sarapatova ugotovitev,

da je eden izmed nesmislov našega življenja tako šibka udeležba sociologov pri planiranju nove tehnične revolucije, urbanističnih in migracijskih procesov ter pri naporih za povečanje produktivnosti. Spričo tega, da je profil industrijskega sociologa pri nas še malo znan in si ga odgovorni ljudje v podjetjih še težko predstavljajo, utegne biti v prid zlasti natančnejši in s primeri ponazorjeni opis problematike, ki bi se je moral lotevati sociolog v podjetju. Prav sociolog je dolžan in usposobljen proučevati »dejavnik človeka«, motive njegovega ravnanja in reakcije, ki jih v njem porajajo posamezne pobude in spremembe v mehanizmu odnosov med ljudmi. Vsako podcenjevanje sociološko-psihološke problematike ne more nič manj škodovati zdravemu razvoju podjetja, kot če bi omalovaževali njegovo tehnološko-ekonomsko sestavo. Poglavje, ki govori o delovnem mestu sociologa, nas prepričuje o tem temeljnem spoznavanju, ki ga v zavesti in delovanju mnogih odgovornih ljudi tudi v naših podjetjih še ni čutili v zadostni meri.

Za ljudi, ki imajo opravka s poklicnim usmerjanjem in svetovanjem, bo posebno zanimiv tisti del Sarapatovih izkušenj, ki jih navaja v zvezi s poklicem. Poklica kot enega temeljnih določil človekovega mesta v družbi, pri nas sociološko skorajda še niso proučevali. Poklic kot oblikovalec osebnosti človeka, njegovih navad in vedenja ustvarja posebne »poklicne« družine s posebnim slogom življenja in kulture, s posebnimi poklicnimi vzorci, stereotipi in vrednotami. Poklic kot dejavnik, ki ljudi diferencira in razporeja na desetine stopenj, razmerij in

ravni, kolikor jih vsebuje pisana materialna, kulturna in vrednostna družbena lestvica.

Zanimiva so dognanja o spremembah v prestižu, ki ga posamezni poklici uživajo v družbi in v družbeni zavesti. Na podlagi opravljenih raziskav o spremembah glede prestiža, je avtor poklice razdelil v tri skupine: v prvi so poklici, ki napredujejo v hierarhiji položaja in prestiža; zatem so poklici, ki so izgubili ali še izgublajo svoj prejšnji položaj in prestiž; in končno poklici, ki ohranjajo sorazmerno stalen položaj in prestiž. Nazorne so tudi razlage, zakaj se je zmanjšal prestiž nekaterih poklicev (trgovca, poklicnega oficirja, uradnika, duhovnika itd.).

Za naše razmere so aktualne tudi misli o nasprotjih med ljudmi, ki v poklic delajo, in tistimi, ki bi se v poklic radi vključili, se pravi med skupino, ki je v poklicu dejavna, in kandidati za poklic. Druga vrsta nasprotij se lahko poraja med tistimi, ki poklic opravljajo, in potrošniki poklica. Tu so še nasprotja med t. i. »komplementarnimi«, med seboj povezanimi in pa konkurenčnimi poklici itd.

Družba, v kateri ne vlada konjunktura zaposlovanja vseh ljudi ne glede na njihov poklic (in recimo, da smo pri nas po reformi prišli v takšno stanje), mora posvečati posebno pozornost presoji in izbiri poklica. To nikakor ni samo skrb posameznika, temveč pomembno vprašanje družbenega načrtovanja. kateri poklici so privlačni in kateri niso? Kakšne so pobude za izbiro enega poklica in za zavračanje drugega? Razlogi za spreminjanje, zapuščanje poklica, za katerega so se ljudje izučili? Zakaj se pojavlja problem

t. i. »moških« in »ženskih« poklicev? Katere vrednote (prestižne in etične) se vedejo na določen stereotip? Kakšna je hierarhija poklica? Kakšna so razmerja med družbenim prestižem in materialnimi koristmi, ki jih omogoča posamezen poklic? Na vsa ta vprašanja poskuša odgovoriti »sociologija poklica«. Raziskave o odnosu delavca do dela, do poklica in do delovnega okolja po mnenju številnih raziskovalcev, pa tudi po mnenju vodstev raziskovalnih podjetij, podjetju veliko koristijo. Raziskave te vrste so neprimerno zanesljivejše sredstvo za ugotavljanje t. i. »pulsa razpoloženja« v kolektivu kot pa poskusi, da bi z intuitivnim občutkom »merili« raven morale delavcev.

Sarapata, ki so ga očitno spodbudile neprijetne izkušnje doma, pa ne opozarja tjavdan, da je za zdaj odpor vodilnih ljudi v podjetjih do takšnih raziskav vendarle močnejši od naklonjenosti, ki so je bila doslej deležna sociološka raziskovanja podjetja. Ta odpor izvira bodisi iz prepričanja vodilnih, da že sami vse vedo o vsem, kar se dogaja v njihovem podjetju, ali pa sodijo, da za nekatere težave ni zdravila oziroma ga vsaj raziskava ne bo dala. Ne na zadnjem mestu pa igra neko vlogo tudi njihova bojazen, da utegne raziskava odkriti neprijetno resnico, pred katero so doslej skrivali glavo v pesek.

Knjiga posveča posebno pozornost analizi človekovega »zadovoljstva z delom«, ki najhitreje odkrije, kakšne so človekove potrebe, kaj pričakuje delavec od svojega dela, poklica in delovnega okolja. Ker odnos do dela in rezultanta dejavnikov, ki so zvezani zgolj s podjetjem, mora takšna analiza nič manj

skrbno posvetiti tudi v splet vseh vlog v delavčevem življenju. Te vloge pa so različne: nekatere se dopolnjujejo, druge pa se med seboj tarejo, tekmujejo druga z drugo ali izzivajo konfliktna razpoloženja. Zahtevnost proučevanja delovne morale se še poveča, ker zadovoljstvo z delom ni izključna funkcija tega, kar delo daje, pač pa tudi tega, česar si še želimo. Sarapata našteva, kateri so tipični in pogloblitveni viri nezadovoljstva pri delu.

Volja do dela, ki ugodno ali depresivno vpliva na storilnost dela, je nemalo odvisna tudi od neformalnega kodeksa obnašanja, ki delavcem narekuje spodbujajoča ali pasivizirajoča načela vedenja. Iz kakšnih virov vse lahko izhajajo priznanja, nagrade za povečani delovni napor? Kakšne so oblike nematerialnih spodbud pri delu? Kakšno socialno-psihološko notranjo anatomijo naj ima delovna skupina, da bo učinkovito delovala?

— Knjiga opozarja na vsa ta vprašanja, ki jih pri nas večkrat malomarno obidem, ker smo prehudo zaverovani zgolj v vseodrešujoči vpliv t. i. »materialnih spodbud«. Problematika pravičnega nagrajevanja nikaikor ni zgolj ekonomsko vprašanje. Tudi to je eno izmed področij, kjer se ekonomija tesno stika z etiko, z moralnim vrednotenjem, kateri najmanjši ali največji razpon v plačah je še dopusten, ekonomsko in etično.

Med važnimi vzvodi, ki lahko spodbujajo ali zavirajo delavčevo storilnost in delovno moralo, obravnava Sarapata tudi politiko napredovanja v poklicu. Tudi naša praksa kaže, da se vodstva podjetij ne zavedajo dovolj, kaj pomeni napredovanje za delavca, da se ne zavedajo,

kako negativne so lahko posledice nepravilnega napredovanja, pa tudi kako velikim koristim se odpovedujejo, če zapravljajo potencialne sile, ki bi jih mogla sprostiti ustrezna politika napredovanja. Pravilne politike napredovanja pa ni moč načrtovati, ne da bi raziskali, kaj ima delavec za napredovanje, kolikšne so njegove težnje po napredovanju in seveda, kakšne objektivne možnosti za napredovanje sploh ima. Poleg poglavja, v katerem poljski sociolog obravnava zvrsti, potek, vzroke in posledice fluktuacije, je najti več koristnih napotkov tudi v sklepnih razmišljanjih o tem, katere so pogloblitvene družbene naloge podjetja ter kakšno vlogo imajo pri tem vodilni ljudje. »Umetnosti« dobrega vodenja se ni moč zlahka pridobiti, dasi si neredki vodilni domišljajo, da so rojeni za vodenje in da se jim ni treba zanimati za spoznanja o vodenju, ki jih vsebuje tudi ta knjiga.

Čeprav je knjigo »Osnove sociologije dela« napisal akademik, pa njen slog ni utrujajoč, akademski in abstrakten. Delo, ki je polno živo opisanih primerov, poskusov in dognanj socioloških raziskovanj, je pisano življenjsko in »uporabno«, saj je bil njen avtor kot raziskovalec v neposrednem stiku s snovjo, ki jo v knjigi obdeluje. Dokaj skromna oprema knjige (izšla je v poljudno znanstveni knjižnici Kozmos) zato nikakor ni v sorazmerju z vrednostjo, ki jo v Sarapatovem delu lahko odkrijejo tako poklicni družboslovci in zlasti številnejši krog ljudi, ki ima v lastni praksi opravka s tako bogato prepletenim pojavom, kakršno je človekovo delo.

MARJAN TAVČAR

b

DIE NEUE GESELLSCHAFT

Osrednja tema avgustovske številke zahodnonemške socialdemokratske revije je konservativizem v zahodni Evropi.

O konservativizmu v Nemčiji piše M. Greiffenhagen. Za konservativizem nasploh je značilno *odklanjanje političnega racionalizma* (ki ga zastopata liberalizem in socializem), kar se kaže tako v tem, da so proti urejajoči in načrtujoči vlogi države kot v tem, da so proti idejam in težnjam po »družbeni enakosti«
celo v politično-liberalnem smislu. Po naravi različnim ljudem pripadajo različne pravice.

Tipično nemška pa je politična romantika — *ideal se vedno išče v preteklih obdobjih*. Zanimivo je, da se je zgodovinski ideal konservativcev že od prejšnjega stoletja sem vse bolj odmikal v preteklost — medtem ko je bil v 19. stoletju ideal srednji vek, pa so ga nacisti iskali že v pragermanskih časih. Nemški konservativizem je naredil usodni korak, ko se je po prvi svetovni vojni po polomu liberalizma odločil za »revolucionarnost«, ki naj bi očistila prostor, da bi lahko znova zrastle vse staro. Del tega je bil boj proti racionalizmu. S tem se je vključil v iracionalistični tok, značilen za obdobje po prvi svetovni vojni, ki se kaže med drugim tudi v Heidegrovem eksistencializmu in dialektični teoriji K. Bartha. *Značilno za konservativno »revolucionarnost«* je, da nima *pozitivnega cilja, da le ruši, upajoč na spontano »vrnitev«* starega. »Boj« in »žrtev« sta vrednoti sami po sebi;

vojne ne doživlja kot tehnične operacije, ki naj pripelje do zastavljenega cilja, temveč kot *mit*. Nasproti liberalni konzopolitisko zasnovani državi so konservativci postavili ideal »naroda zraslega z zemljo in zgodovino«, ideal, ki se ga je pozneje polastil nacizem.

Za konservativizem po drugi svetovni vojni je značilno ostro razlikovanje države kot sfere skupnosti od družbe kot prostora za egoistično tekmovanje ter kritika »tehnične civilizacije«, ki razkrajja človekovo naravo. *Gesla NPD kažejo mnoge značilnosti predvojne »konservativne revolucionarnosti«*: poskusi prevrednotenja vojaškega poloma Hitlerjeve Nemčije v nov mit »boja in žrtev«, sovraštvo do tujcev, poudarjanje potrebe po avtoritarni, »zdravi« in »trdi« vzgoji mladine, kritika pluralistične demokracije. itd. Po avtorju v Nemčiji še vedno manjka trdne racionalistične tradicije, vsaka kriza znova oživi desničarske reakcije.

Članek K. H. Wockerja o angleških konservativcih se bolj omejuje na strankarsko politično vlogo konservativne stranke. Konservativizem doživi v Angliji zlato dobo takrat, kadar so na vladi laburisti; zato so laburistične vlade prisiljene ravnati bolj previdno in zmerno, celo bolj konservativno kot konservativci sami. *Prednost konservativcev je v tem, da se lotevajo politike bolj nedogmatsko, pragmatično in brez splošnih načrtov in visokih ciljev*. Konservativna stranka dobiva glasove tistih, ki politov nimajo za pomembne — glasove gospodinj, »potrošnikov«, šoferjev itd. In to so množice.

Francoski konservativci (G. Scheuer: Lilije in trikolora) so se v odločilnih trenutkih francoske zgodovine vedno znašli v položaju, ko so v lastnem interesu delovali na strani sovražnikov Francije. Medtem ko v drugih zahodnoevropskih deželah pogosto prilepljajo vzdevek »waterlandslos«
levici, nacionalizem in konservativizem pa običajno sovpadata, je v Franciji drugače: *desnico* stalno obdaja *sum narodne izdaje*. Klasični primer je Petain (ki je nadomestil republikansko »svobodo, bratstvo, enakost«
s tipičnim »družina, delo, domovina«). Novost predstavlja degolizem: De Gaulle, ki ga sicer lahko štejemo za zmernega konservativca, je bil dejansko vedno prisiljen sodelovati z levico.

O »Modernem nacionalizmu« piše A. von Schack. Za nacionalizem ima avtor politično mišljenje, ki ima narod za najvišjo instanco in osrednjo vrednoto, kateri so prirejene in v splošnem tudi podrejene vse druge. Kolikor je tak nacionalizem (pretiran) izraz prvega narodnega »prebujenja«, osamosvojitve (danes v deželah tretjega sveta), ga ima za razumljivega in opravičljivega. Podobno je za avtorja opravičljiv tudi nacionalizem v vzhodni Evropi, kolikor je reakcija na sovjetsko hegemonijo. Vendar bi bilo v tem primeru napačno govoriti o oživljanju nacionalizma, ker gre bolj za prehodni pojav k svobodni, nehegemonistični večdržavni skupnosti.

Narodni čut je po avtorju zrasel iz potrebe po varnosti, ki je povezovalo ljudi enakega jezika, videza in ozemlja. Vendar nacionalna država danes ne more več v celoti opravljati vloge, zaradi katere je nastala. *Flogo nacionalnih držav vedno bolj prevzemajo velike regije* — zveze več držav, ki nudijo zadostne okvire za napredek in blaginjo. Narod sicer ohranja svojo vrednost, tako kot je v obdobju nacionalnih držav ohranila svojo vrednost družina, rod, lokalna skupnost.

-mk.-

CZŁŁWEK I SWIATOPOGLAD

St. 2, 1968

Revija z gornjim naslovom je naslednica revije *Zeszyty argumentów*, ali bolje preimenovana prejšnja revija. H. Hinz (*Ateizem in svetovni nazor*) piše, da se sicer tudi še danes vsak človek pri oblikovanju svojega svetovnega nazora tako ali drugače sreča z vprašanjem: »Ali je bog ali ga ni«, torej z ateizmom v ožjem pomenu besede. Vendar je pomen tega vprašanja danes drugačen kot npr. v času Voltairea. Človek v oblikovanju svojega svetovnega nazora nekako prehodi pot, ki jo je prešla naša kultura v celoti. *Pomen ateizma (kot izrecnega zanikanja boga) je v sodobni kulturi dejansko vezan na Cerkev in njen boj za teizem (kot sestavni del njenega boja za obstoj), je dejansko funkcija Cerkve.* Marx pravi, da *ateizem ne more biti celovit svetovni nazor in humanični program.* Humanizem se mora osvoboditi

vsakega teocentrizma — tudi negativnega, tistega, ki gradi na zanikanju boga. Marxov ateizem ne pomeni namoestitve boga s človekom; *Marx odpravi samo vprašanje o bogu kot nesmiselno; govori le o človeku in svetu ter o samoustvarjanju človeka.*

Zanimivo je, da danes katoliška cerkev v svojih dokumentih očita ateizmu to, kar so ateisti vseskozi očitali religiji: da ne ustreza razumu, da je dogmatičen, da uvaja slepe dogme, da spodkopava temelje racionalne ureditve sveta. Avtorju je to dokaz, da so imeli ateisti in njihove vrednote (razum, antidogmatizem) prav.

J. Goudzien piše o položaju tomizma v sodobnem katolicizmu. Na drugem vaticanskem koncilu je bilo videti, kot da je tomizem odrinjen v ozadje. Vendar se je to zgodilo predvsem iz praktičnih razlogov: koncil je imel bolj »pastoralen« kot pa »dogmatski« značaj, »govoril je bolj »srču«, medtem ko govori Tomaž Akvinski »razumu«. Tomizem se trudi razumsko opravičiti in utemeljiti vero. Njegovi branilci danes poudarjajo, da je treba uporabljati predosem njegovega duha, ne toliko konkretnih Tomaževih tez. Tomizem je tudi danes po njihovem mnenju najboljše sredstvo tako za boj z racionalizmom z njegovim lastnim orožjem kot za boj proti različnim subjektivističnim smerem, ki preko filozofije vdirajo tudi v teologijo (fenomenologija, eksistencializem).

J. Guranowski in M. Horoszewicz kritično ocenjujeta papeško encikliko, namenjeno Afriki. Cerkev je v preteklosti vedno napadala poganke običaje in verovanje domačih afriških ljudstev kot nezdržljive s krščanstvom, kot oviro, da bi tamkajšnja ljudstva sprejela krščanstvo. V encikliki pa tokrat papež razglša *afriško tradicijo za osnovo, da se oprimejo krščanstva.* Zato kristjani zdaj še naprej sodelujejo pri različnih domačih običajih in obredih, čeprav so »poganke« izvora. *Brez te naslonitve na domačo kulturo bi krščanstvo v osamosvojenih afriških državah ne moglo več računati na uspeh.* Poleg tega je hitri razkroj tradicionalnih oblik religije pogosto navajal prej k ateizmu kakor h krščanstvu. Zato v nasprotju s pozivi Pija XII. enciklika tudi ne svari več pred islamom, temveč poziva pripadnike obeh ver k sožitju. Tradicionalna »glo-

boka religioznost Afričanov« pa po mnenju avtorjev ne bo rešila Afrike pred izbruhom razrednih bojov v prihodnosti, kakor upa enciklika. Tudi Rusija je bila pred petdesetimi leti znana kot dežela z »globoko religioznim ljudstvom« . . .

Revija prinaša še krajši zapis o »Jaspersu in ZRN«, prikaz raziskave o religioznosti prebivalcev Varšave ter več recenzij in informativnih člankov.

-mk-

bibliografija
knjig in člankov

b

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo univerze v Ljubljani)

A. KNJIGE IN CLANKI IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

CENGLE Franc: Istorija marksizma u koncepciji Iringa Fetschera. Praxis, Zagreb 1968/V, št. 4, str. 422-429.

CORNU Auguste: Stvaranje istorijskog materijalizma. Medunarodni radnički pokret, Beograd, 1968/XI, št. 2, str. 27 do 49.

MATEJKA Jaroslav: Marksizam u savremenim uslovima. Medun. radnički pokret, Beograd, 1968/XI, št. 2, str. 115 do 120.

PANTIĆ Vladan: Marksizam i problemi puteva borbe za socijalizam. Med. radnički pokret, Beograd, 1968/XI št. 2, str. 99-112.

PETROVIĆ Gajo: Razvoj i bit Marxove misli. Praxis, Zagreb 1968/V, št. 4, stran 343-359.

REDZEPAGIĆ Sulejman: Aktualnost Marksove teorije klasa za radnički pokret.

ZIVANOV Sava: Marksova koncepcija sindikata. Medunarodni radnički pokret, Beograd, 1968/XI, št. 2, str. 131 do 142.

II. FILOZOFIJA

COHEN Gerald A.: Radnici i riječ ili zašto je Marx imao prava smatrati da ima pravo. Praxis, Zgb 1968/V, št. 4, str. 406-421.

JERMAN Frane: Vojan Rus — Dialektika človeka, misli in sveta. (Rec. o knjigi). Naši razgledi, Lj. 20. 7. 1968. št. 14.

KANGRGA Milan: Razgovor o etici. Razlog, Zagreb 1967/VII. št. 4, 5/6, (54, 55/56), str. 429-441.

PETROSJAN Marija Isakovna: Marksiistički humanizam i problem vrednosti. Med. radnički pokret 1968/XI, št. 2, str. 51-60.

III. SOCIOLOGIJA

GOLOB dr. Matija: O vzajemnem sodelovanju na vasi. Raziskave in dognanja. Komunist, Ljubljana 26. 7. 1968. št. 31.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

BERLINER Joseph: Univerzitet i privreda. Univerzitet danas, Beograd 1968, IX, št. 3-4, str. 28-33.

BERTONCELJ Ivan: Izobrazba u radnim organizacijama. Ekonomskotehnički pregled — Izobrazba rukovodilaca 1968, XIX, št. 6, str. 13-18.

—: DRAMSKI umetniki o položaju slovenskega gledališča. Delo, Ljubljana 23. in 24. 7. 1968.

FERMOZIE Andre (fonet.): Umetnost, publika, kritika. Kulturni život, Beograd/X, št. 5-6, str. 375.

FORESTIER: O neprekidnom obrazovanju u toku karijere. Univerzitet danas. Beograd, 1968/IX, št. 3-4, str. 79-82.

GRZYBOWSKI Konstantin: Nastavni kadar i aktuelni zadaci univerziteta.

Univerzitet danas, Beograd, 1968/IX, št. 3—4, str. 83—91.

—: KAKO in koliko štipendiramo? (pregled po občinah) Delo, Lj. 2., 3. in 5. julija 1968.

KAMUSIĆ Mitja: Novi izobrazbeni profil — inženir organizacije dela. Moderna organizacija, Kranj, 1968/I, št. 6, str. 449—462.

LESNIK Rudi: Pedagoška osveščenost — nujnost sodobne družbe. Komunist, Lj., 26. 7. 1968. št. 31.

LORI Fransa (fonet.): Umetnost in televizija. Kulturni život, Beograd, 1968/X, št. 5—6, str. 364—374.

MARKOVIĆ Mihailo: Društvena uloga univerziteteskog nastavnika. Univerzitet danas, Beograd 1968/IX, št. 3—4, str. 99 do 103.

RADOSAVLJEVIĆ Slobodan, Aleksandar DEDIJER: Uloga univerziteta u razvoju, asimilaciji i eksploataciji naučnog progressa. Univerzitet danas, Beograd, 1968/IX, št. 3—4, str. 21—27.

REMS Moris (fonet.): Cena umetničkov predmeta. Kulturni život, Beograd, 1968/X, str. 386—400, št. 5—6.

SPACU P.: Nastavniški kadar in današnji zadaci univerziteta. Univerzitet danas, Beograd, 1968/IX, št. 3—4, str. 96 do 98.

SVETINA Janko: Vznemirljivo šolsko poprečje: Naši razgledi, Lj. 3. 8. 1968., št. 15.

TURNSEK Viktor: Financiranje raziskovalne dejavnosti. Nova proizvodnja, Ljubljana 1968/XIX, št. 1—2, str. 14—16.

—: UNIVERZITET in privreda. Univerzitet danas, Beograd 1968, št. 3—4, str. 8 do 20.

—: U POVODU događaja u Poljskoj. Praxis, Zagreb, 1968/V, št. 4, str. 337 do 342.

VASILJEVIĆ Tihomir: Vaspitna uloga univerziteta. Univerzitet danas, Beograd, 1968/IX, št. 3—4, str. 92—95.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela

CERRONI Umberto: Nacionalno, internacionalno, univerzalno. Praxis, Zagreb, 1968/V, št. 4, str. 305—311.

CVJETICANIN Veljko: Prilog razmatranju o naciji in nacionalnom pitanju.

Praxis, Zagreb, 1968/V, št. 4, str. 295 do 305.

KANGRGA Milan: Povijest in tradicija. Praxis, Zagreb, 1968/V, št. 4, str. 271 do 279.

KUNZLI Arnold: Opijum nacionalizam. Praxis, Zagreb 1968/V, št. 4, str. 318 do 332.

PARSONS Howard: Nekoliko teza o nacionalnom, internacionalnom, univerzalnom. Praxis, Zagreb 1968/V, št. 4, str. 311—318.

REIMAN Pavel: Demokratija in socijalizam. Medunarodni radnički pokret, Beograd, 1968/XI, št. 2, str. 89—97.

SUPEK Rudi: Između buržoaske in proleterske svijesti. Praxis, Zagreb, 1968, V, št. 4, str. 279—295.

TADIĆ Ljubomir: Nacionalizam in internacionalizam. Razlog, Zagreb 1967, VII, št. 4/5/6 (54/55/56), str. 475—494.

VRANICKI Predrag: Socializam in nacionalno pitanje. Praxis, Zagreb 1968/V, št. 4, str. 259—271.

2. Druženopolitični sistem SFRJ:

AVSIĆ Jaka: Popolna enakopravnost narodov in narodnosti. Delo, Ljubljana, 12. 8. 1968.

CVETKOVIĆ Marijan: Javno oblikovanje in uresničevanje kadrovske politike. Komunist, Ljubljana 19. 8. 1968, št. 30.

—: DELOVNI ljudje imajo reformo za edino sprejemljivo rešitev. Delo, Ljubljana, 20. 8. 1968.

—: DEVETA seja CK ZKJ. Komunist, Ljubljana, 19. 8. 1968, št. 30.

DOLANC Stane: Skladnost med organiziranim in spontanim. Komunist, Ljubljana, 2. avgusta 1968, št. 32.

—: FRAKCIJSKO organiziranje je nezdržljivo s programom ZKJ. Delo, Ljubljana, 16. 6. 1968.

KARDELJ Edvard: Boj za uresničevanje smernic je pomembna etapa v razvoju naše samoupravne družbe in afirmacije ZK. Delo, Lj., 18. 7. 1968.

KARDELJ Edvard: »Avtentična revolucionarna bit delavskega razreda danes.« Odlomek iz razprave E. K. »Delavski razred, birokratizem in Zveza komunistov Jugoslavije«. Naši razgledi, Lj., 20. 7. 1968, št. 14.

KARDELJ Edvard: Stališča in naloge niso nove... na plenumu CK ZKJ. Delo, Lj., 17. 7. 1968.

KARDELJ Edvard: Težnje samovoljnega vsiljevanja rešitev prek političnega pritiska. Komunist, Lj., 19. 7. 1968, št. 30.

KUČAN Milan, SENICAR Stane: Delo, učenje, zmožnost. Delo, Lj., 27. 7. 1968.

MIKSIĆ Dragutin: Psihologija nesporedna ili frustracija kao akcija. Razlog, Zagreb 1967/VII, št. 4/5/6 (54/55/56). str. 414—428.

PETRANOVIĆ Branko: Socijalistička revolucija u Jugoslaviji i putevi stvaranja novog političkog sistema. Međunarodni radnički pokret, Beograd 1968, XI, št. 2, str. 61—87.

—: RESOLUCIJA CK ZKJ o najpomembnejših nalogah Zveze komunistov s področja kadrovske politike Dokumenti 9. seje CK ZKJ. Komunist, 19. 7. 1968, št. 30

RIBIČIĆ Mitja: Nova organizacija političnega centra Zveze komunistov. Uvodna beseda M. R. na 9. seji CKZKJ. Komunist, Ljubljana, 19. 7. 1968, št. 30.

RIBIČIĆ Mitja: Kako do resolucije VI. kongresa ZKS? M. R. o pomenu 9. seje CK ZKJ. Delo, Ljubljana, 26. 7. 1968.

ROZIČ Marjan: Med trenutnimi in dolgoročnimi interesi delavskega razreda. Komunist, Ljubljana, 2. 8. 1968, št. 32.

—: SKLEPI o neposrednih nalogah CK ZKJ. Komunist, Lj., 19. 7. 1968. (9. s e j a CK ZKJ.) št. 30.

TAVČAR Ivo: Odnos Zveze komunistov do kulture je njen odnos do lastnega idejnega razvoja. Delo, Lj., 28. 6. 1968.

TITO: »Ne bojim se za našo mladino«. Intervju predsednika Tita glavnemu uredniku »Al Ahrama« M. H. Hejkalu. Delo, Lj., 30. 7. 1968.

TITO: Ozdravitev gospodarstva — pot za hitrejši razvoj družbe. Govor na VI. kongresu Zv. sindikatov. Delo, Lj., 27. 6. 1968.

TODOROVIĆ Mijalko: ZKJ mora zdaj utrditi svojo vlogo avantgardne sile. Delo, Lj., 17. 7. 1968.

3. Politični sistemi in organizacije

CEPUĐER Bogdan: Češkoslovaška pot v socializem. Naši razgledi, Lj., 3. 8. 1968, št. 15.

DRCAR-MURKO Mojca: Kriza in zmaga. Razmerja med francosko levico in desnico na volitvah in po njih. Naši razgledi, Lj., 20. julija 1968, št. 14.

DRCAR-MURKO Mojca: Svedska stopa iz anonimnosti. Komunist, Lj., 26. 7. 1968, št. 31.

DUBČEK Aleksandar: Čehoslovački put u socijalizam. Međun. radnički pokret — Dokumentacija, Beograd, 1968/XII, št. 1, str. 5—31.

—: POVELJA Nacionalno revolucionarnog pokreta MNR. — Kongo (Brazavil). Međunar. radnički pokret — Dokumentacija, Beograd 1968/XII, št. 1, str. 135—168.

—: VANREDNI kongres Socijalističke partije arapskog preporoda. — BAAS. Međunarodni radnički pokret — Dokumentacija, Beograd 1968/XII, št. 1, str. 111—129.

VIEYRA Justin: Afriška tragedija: Biafra. Naši razgledi, Lj., 3. 8. 1968, št. 15.

4. Delavska in progresivna gibanja:

—: AKCIONI program Komunističke partije Čehoslovačke. Međun. radnički pokret — Dokumentacija, Beograd 1968/XII, št. 1, str. 31—75.

CHE GUEVARA Ernesto: Beleške za izučavanje ideologije kubanske revolucije. Međunarodni radnički pokret — Dokumentacija, Beograd 1968/XII, št. 1, str. 129—134.

—: XXII KONGRES Komunističke partije Holandije. Međunarodni radnički pokret — Dokumentacija, Beograd 1968/XII, št. 1, str. 93—107.

—: KA jedinstvu francuske levice. Međunarodni radnički pokret — Dokumentacija, Beograd 1968/XII, št. 1, str. 77—93.

MIČIĆ Zdravko: Smisel pritiska iz Varšave. Komunist, Ljubljana, 26. 7. 1968, št. 31.

—: ODGOVOR centralnega komiteja KPČ. Delo, Ljubljana, 19. 7. 1968.

—: PISMO petih partij iz Varšave. Delo, Ljubljana, 19. 7. 1968.

—: STALIŠČA CK ZKJ o dogodkih na Češkoslovaškem. Komunist, Ljubljana, 26. 7. 1968, št. 31.

—: STALIŠČA ZKJ o ČSSR. Delo, Lj., 19. 7. 1968.

STANKOVIĆ Čedomir: Zamujena priložnost. Komunist, Lj., 2. 8. 1968, št. 32.

—: ZAKULISNA zgodovina revolucije. Naši razgledi, Lj., 20. 7. 1968, št. 14.

5. Mednarodni odnosi:

FRANKO Ivan — Iztok: O zadnjih manevrih. Delo, Ljubljana, 20. 7. 1968.

FRANKO Ivan — Iztok: Varšavska zveza. Delo, Lj., 15. 7. 1968.

JOHNSON L. B.: Trenutek uspeha in upanja. Naši razgledi, Lj., 20. 7. 1968, št. 14.

KOSIGIN A. N.: Izraz želja in predlogov. Naši razgledi, Lj., 20. 7. 1968, št. 14.

L. E.: Tuje roke v Nigeriji. Naši razgledi, Lj., 3. 8. 1968, št. 15.

—: SPORAZUM o neširjenju jedrskega orožja. Naši razgledi, Ljubljana, 20. 7. 1968, št. 14.

TEPLINSKI B.: Evropska varnost in strategija NATO. Naši razgledi, Ljubljana, 20. 7. 1968, št. 14.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

BAKIĆ Borislav: Kibernetična avtomatizacija poslovanja in nadaljnji razvoj samoupravljanja. Moderna organizacija, Kranj, 1968/I, št. 6., str. 465 do 482.

DUBOIS J. E.: Mesto naučnog istraživanja u razvoju francuske privrede. Univerzitet danas, Beograd, 1968/IX, št. 3—4, str. 63—68.

KAPETANOVIĆ Kemal: Neki pogledi na probleme naučnoistraživačkog rada univerziteta u odnosu na potrebe privrede. Univerzitet danas, Beograd, 1968/IX, št. 3—4, str. 51—56.

KOS M.: Raziskovalno in razvojno delo ter naše gospodarstvo. Nova proizvodnja, Ljubljana, 1968/XIX, št. 1—2, str. 5—13.

LOVRENOVIĆ Stjepan: Učešće univerziteta kao konzultanta u mikro i makro ekonomiji. Univerzitet danas, Beograd 1968/IX, št. 3—4, str. 57—60.

MILENKOVIĆ V.: Skretanje agrarne politike EEZ. Ekonomska politika, Beograd 1968, št. 844.

RUPNIK Lado: Kakšen zakon o dohodku potrebujemo? Moderna organizacija, Kranj, 1968/I, št. 6., str. 507—519.

VESELICA Marko: Društveno-ekonomski aspekti planiranja kadrova i obrazovanja u Jugoslaviji. Univerzitet danas, Beograd, 1968/IX, št. 3—4, str. 69—78.

WELTNER Andor: Univerzitetška škola i privreda. Univerzitet danas, Beograd, 1968/IX, št. 3—4, str. 39—44.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

KUVACIĆ Ivan: Marshall McLuhan. Teoretičar masovnih komunikacija. Praxis, Zagreb 1968, št. 4., str. 361—371.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

BOSNJAK Branko: Religija kao privatna stvar i problem dijaloga. Praxis, Zagreb 1968/V, št. 4, str. 372—387.

JERMOL Mitja: Cerkev in revolucionarna gibanja. Delo, Ljubljana, 20. 7. 1968.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

BIZJAK Stane: Koroška — partizansko žarišče v tretjem rajhu. Borec, Ljubljana 1968/XIX, št. 6—7, str. 534—542.

CALOVSKA Liljana: Bolgarski historičizem v aktualni luči. Naši razgledi, Lj. 3. 8. 1968, št. 15.

JUVANCIĆ Ivo: Vzpon in polom italijanskega fašizma. Borec, Ljubljana, 1968/XIX, št. 6—7, str. 509—533.

KNEŽEVIĆ Đorđe: Ilinden. Ob 65-letnici dogodka iz zgod. maked. naroda. Komunist, Lj., 2. 8. 1968, št. 32.

MILADINOVIĆ Milan M.: Jugoslovanške ženske v vojni in revoluciji. Borec, Ljubljana 1968/XIX, št. 6—7, str. 544 do 553.

TUDMAN Franjo: Hrvatski narodni pokret 1905. i njegov odnos prema makedonskom pitanju. Forum, Zagreb 1968/VII/XV, št. 5—6, str. 779—833.

XI. BIBLIOGRAFIJE — BIOGRAFIJE

VEŠOVIĆ Milan: Bibliografija posebnih izdanja Karla Marxa i Friedricha Engelsa, 1871—1968. Međunarodni radnički pokret, Beograd 1968/XI, št. 2, str. 151 do 183.

Tuji avtorji

Umberto Cerroni

rojen 1926, je privatni docent za filozofijo prava na univerzi v Rimu ter profesor za zgodovino ekonomskih doktrin na univerzi Lecce. Sodeluje v številnih italijanskih in tujih revijah. Objavljena dela: Marx in moderno pravo (1962), Kant in utemeljitev pravne kategorije (1962), Sovjetska pravna teorija (1964), Izvori socializma v Rusiji (1965), Benjamin Constant (1965), Politična misel od Grkov do danes (1966).

iz vsebine naslednjih števil

• FILIP LIPOVEC: Dvoje pojmovan] ekonomske integracije • FRANCE VREG: Svedovna javnost in avtentičnost javnega mnenja • OKROGLA MIZA: Vprašanja političnega sistema (nadaljevanje razgovora) • RENATA MEJAK: Pouk filozofije na srednjih šolah • JOŽE GORIČAR: Tuji študentje na ljubljanski univerzi • DUŠAN DOLINAR: Ekonomska reforma v Sovjetski zvezi • RADOVAN VUKADINOVIČ: Leninova koncepcija o odnosih med socialističnimi državami • MICHAL REIMAN: Monopol leninizma in Češkoslovaška • GORAZD KUŠEJ: Referendum v meščanski ustavni praksi • SLAVKO SORŠAK: Mladi in zveza komunistov • M. N. RUTKEVIČ: Problemi preobrazbe socialne strukture sovjetske družbe • JOŽE GORIČAR: Pomisleki ob Rutkevičevem članku